

**ГРОМАДСЬКИЙ ТА ЛІТЕРАТУРНИЙ ЧАСОПИС
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ПОЛІТИЧНИХ
В'ЯЗНІВ І РЕПРЕСОВАНИХ**

Заснований 1991 р.

*Народе мій, до тебе ще я верну
І в смерті обернуся до життя
Своїм стражденним і незлим обличчям*

Василь СТУС

ЗМІСТ

Слово редактора	4
<i>Петро Франко</i> . Нашій незалежності – 20 років!	6
X ЗБІР ВТПіР. Львів, 7 серпня 2010р.	7
Фрагменти із звіту першого заступника голови Товариства П. Франка	8
Фрагменти із виступів голів обласних Організацій ВТПіР	11

ПЕРСОНАЛІ

Петро Франко —голова ВТПіР	17
Лев Глухівський – перший заступник голови ВТПіР.	19
Олекса Різників – в.о. редактора Зони	5
ПОЛІТИЧНА ЗАЯВА X Збору ВТПіР	21

ЗВЕРНЕННЯ X Збору (З'їзду) ВТПіР

До Президента, Голови Верховної Ради, Прем'єр-міністра.	23
---	----

ЗВЕРНЕННЯ X Збору (З'їзду) ВТПіР

До Президента, Голови Верховної Ради	25
--	----

Урочисті збори **ВТПіР**, присвячені

20-річчю незалежності України	26
-------------------------------------	----

26/2011

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

політичних в'язнів і репресованих <i>Лев Глухівський</i> . Про правову базу соціального захисту політичних в'язнів і репресованих в Україні і шляхи її вдосконалення.....	28
<i>Лев Глухівський</i> . Чому Верховна Рада України не прийняла Закон 5040?	40

ОФІЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ

ЗАКОН УКРАЇНИ № 962-ХІІ від 17 квітня 1991 року «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»	49
УКАЗ Президента України № 1087/2005 Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні	56
УКАЗ Президента України № 1088/2005 Про заходи щодо посилення державної підтримки колишніх політичних в'язнів, репресованих та їх громадських організацій	58
УКАЗ Президента України № 75/2010 Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у ХХ столітті.....	60
ПОСТАНОВА ВРУ № 3812-ХІІ від 24 грудня 1993 року Про тлумачення Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»	62

ПИТАННЯ ТЕОРІЇ

<i>Ярослав Дашкевич</i> . Націоналізм і демократія	67
--	----

ЖИТТЯ ОБЛАСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

<i>Ірина Войцехівська</i> . Чернівецьке обласне товариство ВТПіР	73
--	----

ЮВІЛЯРИ

Святославу Караванському – 90 р.!

Вітання ювіляру від Одеси	80
Статті Святослава Караванського	
Вони чи ми?	82
Лист до держсекретаря США Г. Клінтон	84
Лист до Дмитрія Табачника, ненаписаний академіками України.....	87

Євгену Пронюку —75!

Вітаємо! Життєвий шлях ювіляра	90
<i>Олександра Тимкова</i> . Інтерв'ю з Євгеном Пронюком	92
<i>Петро Франко</i> . Славний син України	95

СПОГАДИ

<i>Олександр Андрушук</i> . Таке не забувається	108
<i>Михайло Баканчук</i> . До 57-ліття Кінгірського повстання політв'язнів	117
<i>Михайло Баканчук</i> . Не визволення, а чергове поневолення!	127
<i>Михайло Баканчук</i> . Один з останніх боїв повстанців ОУН-УПА на Кременеччині	132
<i>Катерина Василюка-Пелехата</i> . Тернистий шлях до волі	135
<i>Остан Воронка</i> . Спомини про рідних	142
<i>Роман Децик</i> . Спогади про пережите	146
<i>Марта-Парасковія Дурбак-Федюшко</i> . На смерть, на муки ми йшли до кінця	155
<i>Богдан Жеплинський</i> . Нескорена пісня	159
<i>Іван Коршинський</i> . Достойний нащадок батьків	165
<i>Галина Лозинська-Дорош</i> . Хто відповідь за злочини? 169	
<i>Тетяна Мокра</i> . Одна з багатьох мільйонів	174
<i>Оксана Паламарчук</i> . Сповідь музикознавця	177
<i>Ярослав Рожкович</i> . В руках у ворога	186
Зв'язкова УПА Катерина Мандрик-Куйбіда та її вірші	
<i>Микола Жулинський</i> . Яке велике щастя — вірити! 193	
Вірші Катерини Мандрик-Куйбіди	198

ФАКТИ ІСТОРІЇ

<i>Олекса Різників</i> . Павло Радиш – провозвісник сьогодення	207
<i>Петро Франко</i> . Нескорене юнацтво	213
<i>Юрій Зайцев</i> . (м. Миколаїв) Дівчата з Бармашового	227

НАША БІБЛОГРАФІЯ

Український вісник 1970 р.	236
<i>Олекса Різників</i> . Уривок з поеми про Ніну Строкату	237
<i>Олександр Ушинський</i> . Чотири тома Левка Лук'яненка	238
<i>Ірина Молчанова</i> . Високий патріотизм «Одеських хвиль»	240

ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ

Василь Барладяну-Бирладник	248
Ярослав Гомза	252
<i>В. Березін</i> . Незвичайний очеретинський остарбайтер	254
<i>Є. Сверстюк</i> . Ніна Марченко	257
<i>С. Бандера</i> . (онук Степана Бандери) Леся Бандера	259
Олег Озарко	264
<i>Л. Лук'яненко</i> . Спогад про Олега Озарка	265

СЛОВО РЕДАКТОРА

20 жовтня на засіданні Проводу і Координаційної ради ВТПВіР мені доручили виконувати обов'язки редактора часопису ВТПВіР «Зона», який не виходив уже майже два роки – останній, № 25, вийшов у 2009 р. Ця перерва зумовлена низкою причин організаційного характеру і серйозним захворюванням редактора часопису Данила Кулиняка. Це число, яке Ви, наш читачу, тримаєте в руках, фатично віддзеркалює життя Товариства за два останні роки.

Виходить це число часопису не в кращі роки нашої України – посилюється диктатура влади, знижується життєвий рівень простого українця, зазнає гонінь наша державна українська мова, зневажаються знедолені. Але для нас, членів ВТПВіР і всього загалу політичних в'язнів і репресованих, які пережили і обшуки, і суди, і депортації, і заслання, і прощання з друзями, – коли були світлі дні? Хіба що ті, коли Україна стала незалежною, ті, коли замаюріли на вітрах історії наші прапори, коли засяяв у променях сонця наш віковичний Тризуб, герб київських князів, коли збиралися сотисячні мітинги. Ми чітко знаємо, що –

У третьому тисячолітті
Вже без москов і без варшав –
Державно, вільно, справжньо жити
Нам Бог судив межі держав.

Тож на це і мусимо спрямовувати нашу снагу, енергію і помисли. Перестали виходити товсті журнали, мало україномовних газет. Тому хочемо, щоб наш журнал став потрібним багатьом українцям. А ще закликаємо усіх політв'язнів і репресованих, та їхніх родичів і тих усіх, які не є членами нашого товариства, об'єднатися навколо цього журналу. Хай він стане рупором усіх, хто хоче бачити Україну серед передових країн світу.

*Олекса Різників,
в.о. редактора «Зона».*

ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ОЛЕКСИ РІЗНИКОВА

Народився 24.02.1937 р. у Єнакієвому, Донецької області.

Батько Сергій родом із села Різниківка на Донбасі, мати Катерина – з Кіровоградщини.

1948 р. родина, тікаючи від голоду, переїхала до Первомайська Миколаївської обл. 1954 р. завершив десятирічку № 12.

1958 р. закінчив Одеське театральне училище, працював у Кіровоградському театрі ім. М.Кропивницького. Разом з Володимиром Барсуківським написали, надрукували у Первомайську і поширили по Кіровограді і Одесі антипартійну листівку, де були й такі гасла: «Долой фашистскую диктатуру партии! Долой атеистическую пропаганду!».

1.10.1959 р. арешт. Військовий трибунал присудив обом авторам листівки по півтора роки таборів, які відбули у Мордовії. Про цю справу – у «Зоні» 1994 р. № 7 с. 168-177. «Як ми відкрили нагість короля».

В Одесі провадив просвітницьку національну діяльність, один з організаторів української самодіяльної капели.

У 1968 р. закінчив українську філологію Одеського університету.

Того ж року написав відкритого листа до «Літературної України» на захист Івана Дзюби.

11.10.1971 р. О.Р. був арештований знову за поширення і виготовлення самвидаву. 19.05.1972 р. Одеський обл. суд засудив до 5 з половиною років. Його подільники Ніна Строката-Караванська та Олекса Притика отримали відповідно 4 і 2 рр. Відбував термін у таборі № 36, с. Кучине, Пермська обл.

Після звільнення мешкав у Первомайську. 1996 р. переїхав до Одеси. Був обраний головою Одеською обласної Просвіти ім. Т. Г. Шевченка. Два роки працював інспектором міської освіти, потім з 1998 до 2008 р. керував літературним об'єднанням «Гарт» у міському палаці дитячої та юнацької творчості.

Перша книжка поезій О. Різнікова «Озон» вийшла 1990 р.

Член Спілки письменників з 1990 р.

Має півтора десятка книжок поезії, прози та мовознавчих студій.

Лауреат літературних премій П. Тичини, К. Паустовського, Т. Мельничука, С. Олійника, «Твої люди, Одесо-2001».

Державні нагороди – орден «За заслуги» III і II ступеня.

НАШІЙ НЕЗАЛЕЖНОСТІ —20 РОКІВ!

Привітання Голови Всеукраїнського товариства
політичних в'язнів і репресованих

Дорогі побратими!

Наша організація – Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих – як і весь український народ радіє: уже 20 років маємо Соборну Незалежну Україну!

Майже кожен із нас пройшов свою нелегку дорогу у боротьбі з тоталітарним комуністичним режимом, і прийшла нам велика нагорода – омріяна нами і нашими батьками незалежність.

Шановні друзі! Закликаю Вас віддавати весь свій вільний час (від різних болячок, бо ми уже дуже немолоді) для розмов із молоддю: учнями шкіл, ліцеїв, училищ, студентами університетів, академій, коледжів. Вони мають знати, за що ми боролися і за що страждали, до чого нас закликали наші провідники і хто був нашими провідниками.

Переживаємо зараз нелегкий час. Помаранчева революція, у якій наше Товариство було активним учасником, фактично зазнала поразки. Настав час реакції, біля владного керма сьогодні знаходяться політичні неукраїнські сили: нашу мову зневажають і проитовхують на другу державну мову російську, проводять псевдореформи, які погіршують якість життя нашого народу – це і пенсійна реформа, і податкова реформа. Але пам'ятаймо слова мудрого біблійного царя Соломона: завжди так не буде!

Наближаються чергові вибори до Верховної Ради України. І знову маємо взяти на себе добровільний вантаж – стати пропагандистами і агітаторами, працювати з виборцями, щоб допомогти їм розгадати серед повноводних передвиборних обіцянок партій і претендентів на депутатське крісло тих, хто є справжніми патріотами України і справжніми фахівцями і кому можна довірити цю важливу місію – боротьбу у найвищому законодавчому органі за утвердження Української держави.

Вірю, що й ми, члени Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих, таки доживемо до того часу, коли Україна стане повноцінним членом Європейського Союзу і перебере на себе його кращі риси: демократію, свободу, високий рівень життя і попри толерантність до інших націй велику любов до свого народу, своєї нації.

Слава Україні! Героям слава!

Петро Франко,
Голова Всеукраїнського товариства
політичних в'язнів і репресованих

Х ЗБІР ВТПВІР

Львів, 7 серпня 2010р.

Х-й Збір відкривають заступники голови ВТПВіР П.Франко, П.Отченашенко, В.Сірий. м. Львів, 7 серпня 2010 р.

7 серпня 2010 року у приміщенні Львівського палацу Мистецтв відбувся Х З'їзд Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих (далі – ВТПВіР) згідно з рішенням розширеного засідання Проводу і Координаційної ради ВТПВіР у Пущі-Озерній від 11 грудня 2009 р.

Участь у З'їзді взяли 102 делегати з 21 області України (відсутні були делегати з Донецька, Кіровограда, Луганська. Із визначених квотою 10 делегатів з Києва був присутній 1 делегат).

У зв'язку з хворобою на Збір не прибув голова ВТПВіР Євген Пронюк.

Збір відкривав перший заступник ВТПВіР Петро Франко.

На Зборі розглядалися такі питання:

1. Звіт про роботу Товариства за звітний період.
2. Звіт голови ревізійної комісії.
3. Вибори керівних органів Товариства.
4. Різне.

На адресу Збору надійшли привітання:

- від голови Львівської ОДА п. В. Горбала
- від голови Львівської обласної ради п. М. Сеника
- від міського голови м. Львова п. А. Садового
- від директора Інституту національної пам'яті п. В. Парубія.

Також Збір привітали:

- голова Львівської обласної організації «Просвіта» п. Я. Пітко
- директор музею «Тюрма на Лонцького» п. Т. Чолій
- голова дітей політв'язнів і репресованих м. Києва п. В. Савченко (телеграмою).

Зі звітною доповіддю про роботу ВТПВіР виступив Перший заступник голови ВТПВіР Петро Франко. Він висвітлив роботу Всеукраїнського Товариства за 2007-2010 рр.

ФРАГМЕНТИ ІЗ ЗВІТУ ПЕРШОГО ЗАСТУПНИКА ГОЛОВИ ТОВАРИСТВА ПЕТРА ФРАНКА

Слава Ісусу Христу!

Дорогі делегати! Посестри, побратими! Шановні гості! У зв'язку з відсутністю через хворобу голови Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих п. Євгена Пронюка пропоную вашій увазі звіт про роботу нашого Товариства. Минуло три роки з того часу, як ми провели дев'ятий Збір (З'їзд) у Донецьку. За звітний період, а саме – з червня 2007 по 7 серпня 2010 рр., нашим Товариством проведено немало заходів як самостійно, так і зі спорідненими організаціями. Особливо активну участь брали ми у заходах на державному рівні. У другій половині 2007 р. (липні) на державному рівні члени нашого Товариства брали участь у відзначенні 16-ї річниці проголошення декларації про державний суверенітет, а 24 серпня – у відзначенні 16-річчя Незалежності України. З цієї нагоди декілька членів Товариства були удостоєні державних нагород. У вересні 2007 р. було проведено засідання Проводу і Координаційної ради у м. Києві, де був обговорений і затверджений план роботи.

У листопаді 2007 р. члени Товариства брали активну участь по всій Україні у відзначенні 75-ї річниці голодомору в Україні та вісімдесятиріччя з дня народження славного сина України Василя Макуха, який віддав своє життя у знак протесту проти московського окупаційного режиму самоспаленням у м. Києві на Хрещатику.

2008 р.

Голови обласних Товариств на чолі з Євгеном Пронюком прибули 26 січня у Крути (залізнична станція на Чернігівщині), де відзначалось 90-річчя бою під Крутами.

10 лютого проходило засідання Проводу і Координаційної ради, на якому обговорювався план роботи Товариства на 2008 р.

11 листопада у м. Львові було проведено Перший Всеукраїнський Збір Українських малолітніх політичних в'язнів.

2009 р.

У 2009 році дещо пожвавилась робота у Товаристві, а саме:

– у січні було відзначено 90-річчя утворення УНР та День пам'яті Героїв Крут, 100-річчя від дня народження Провідника ОУН Степана Бандери і 80-річчя з дня народження Патріарха всієї Русі-України Філарета

– у березні було відзначено 195-річчя від дня народження Тараса Шевченка та 10-річчя загибелі В'ячеслава Чорновола. Відбулося розширене засідання Проводу і Координаційної ради в рамках заходів з підготовки до 20-річчя Товариства 3 червня 2009 р.;

– у травні відзначено свято Матері та День Героїв;

– 3 червня відзначено 20-річчя утворення Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих.

– 14 червня проведено наукову конференцію, присвячену 98 річниці з дня народження полковника Армії УНР, команданта УВО, голови Проводу Українських націоналістів Євгена Коновальця;

– у липні-серпні проведено звітно-виборні конференції Львівської, Івано-Франківської та Вінницької областей, відзначено 65-річчя визволення Севастополя;

– організовано вечір пам'яті Івана Світличного з нагоди його 80-річчя з дня народження;

– відбулось святкування 65-річчя звільнення України від нацистської Німеччини;

– організували вшанування пам'яті та відзначення 88-ї річниці з дня народження Андрія Сахарова і відзначення Дня прав людини;

– члени Товариства по областях брали участь у відзначенні 20-річчя Меморіалу ім. Василя Стуса та 20-річчя утворення Народного Руху України;

– 26 вересня у Львові було проведено 2-й Всеукраїнський Збір Українських малолітніх політичних в'язнів;

– 10-11 грудня у Пущі-Озерній проходило засідання Проводу і Координаційної ради, де узгоджувалось місце проведення X Всеукра-

їнського Збору (З'їзду). Остаточо було вирішено Х Збір (З'їзд) Товариства провести 5-6 червня у м. Львові. За це рішення проголосували всі члени Координаційної ради за винятком Григорія Куценка, який проголосував проти.

2010 р.

22 січня члени Товариства брали участь у святкуванні дня Соборності України.

30 січня проводилось обговорення та затвердження плану роботи на поточний рік.

16 березня проводилось засідання Проводу, але на ньому чомусь тільки були кияни, у порядку денному було два питання:

- а) про приміщення Товариства;
- б) про надзвичайний стан у Товаристві.

16 квітня своїм розпорядженням голова Товариства Євген Пронюк доручив Григорію Куценку виконувати обов'язки Голови Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих. Тим самим він порушив Статут Товариства, п.4.1.4. Після чого 19 червня 2010 р. заступники голови Товариства Петро Франко, Василь Сірий, Павло Отченашенко взяли на себе керівництво Товариством у зв'язку із тривалою хворобою голови Товариства п. Є. Пронюка і призначили термін проведення Х Збору (З'їзду) у м. Львові у перших числах серпня 2010 року, відразу після отримання коштів на його проведення.

Таким чином ми сьогодні, шановні делегати, проводимо Х Збір (З'їзд) у Львові. Тож бажаю Вам плідної роботи, порозуміння, злагоди і Божої ласки.

Слава Україні!

Про роботу обласних товариств виступили присутні на Зборі голови цих Товариств. Промовці закликали до єдності і порозуміння в Товаристві. Також відмічалась необхідність відстоювання рідної мови, культури, духовності у країні в нинішній нелегкий час, коли настає загроза відновлення тоталітаризму і диктатури. У своїх виступах делегати піддали критиці ігнорування владою соціальних прав політ'язнів і репресованих, передбачених законами у той час, коли колишні працівники репресивних органів користуються набагато більшими правами та в повній мірі.

ФРАГМЕНТИ ВИСТУПІВ ГОЛІВ ОБЛАСНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ВТПВІР

На Х Зборі 7.08.10 р. виступили голови обласних організацій ВТПВІР. Заступник голови ВТПВІР, голова Одеського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих **п. Павло Отченашенко** сказав, що хотів би почати свій виступ із сумного повідомлення про те, що політичних в'язнів і репресованих в Україні за часів радянської окупації загинуло більше, ніж у II світовій війні. Зараз вони отримують найменшу пенсію.

Тепер за допомогою домагань обласного Товариства кожен політв'язень оплачує 50% комунальних послуг, якщо є політв'язень і дитина, то 100%.

Кожен місяць від себе обласна рада доплачує 600 грн. На високому рівні відбувся Збір в Одесі. Це робота нашого Товариства.

Товариство від себе порушило питання про санаторій. Голова ВТПВІР Євген Пронюк не займався цим питанням. Однак, на якісь нагороди чи премії не можна розраховувати – все ділиться в Києві. Обласне товариство надає документи на нагороди, а вони ігнорують. То навіть для обласних товариств таке Всеукраїнське товариство, якщо воно якісно не працює, а обласні товариства самі вирішують ці питання. Керівництво Всеукраїнського товариства погіршило свою роботу. На вимогу «Зони» просили кошти і обласне Одеське товариство допомогло. А на «Одеську хвилю» Всеукраїнське товариство Одесі відмовило.

П. Отченашенко сказав, що роботу Всеукраїнського товариства слід визнати незадовільною.

У Провід Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих обрали окремих людей, які не мають жодного відношення до Товариства політв'язнів. На голову Проводу Всеукраїнського товариства ними пропонується Григорій Куценко, який навіть не є членом Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих.

У Києві можна було зібрати усіх політв'язнів, організувати ходу, щоб видно було, що вони є, організувати прогулянку по Дніпру, але нічого не зроблено. Як Київ допустив до того, що п. Юхновський уже не очолює Інститут пам'яті, а директором обрали комуніста?

Чернець Дем'ян, – голова Тернопільського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих, наголосив, що на початку створення організації у 1990 р. налічувалось 17,5 тис. членів, із них 7,5 тис. політв'язнів. Станом на сьогоднішній день у Товаристві працює 5 230

членів, із них 1 200 політв'язнів. Згідно рішення Тернопільської обласної ради учасники бойових дій УПА отримують щомісячну допомогу в розмірі 100 грн.

За звітний період підготовлено до 250 звернень до центральних і місцевих органів влади, надруковано 34 статті в газетах «Шлях перемоги», «Українське слово», «Нова Тернопільщина» та ін. Члени Товариства беруть участь у наукових конференціях, вічах, академіях, панahiдах.

Роботу Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих (в першу чергу його голови) визнаємо незадовільною, безсистемною. Ті чвари, які зараз лихоманяють Товариство, теж породжені діючим головою через нехтування ним Статуту Товариства.

На нашу думку, вивести з штучно створеної кризи Товариство може п. Петро Франко.

Ірина Войцехівська, голова Чернівецького обласного товариства політичних в'язнів і репресованих, розповіла про те, що Товариство займається реабілітацією дітей, які народилися в тюрмах та на засланні – вже реабілітували близько 200 дітей, у тому числі з Луцька та Києва. Матеріальну допомогу надають усім, хто хворіє. Тісно співпрацює Товариство з машинобудівним заводом та обласною адміністрацією.

Запропонувала обрати гідний Провід і гідного голову, яким може бути п. Петро Франко. Секретаря теж треба обрати нового, бо п. Тамара Пахолок може і крикнути, і різко відповісти тільки тому, що їй так хочеться. Вона може загубити важливі документи, сказати неправду.

Юрій Зайцев, голова Миколаївського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих, повідомив, що організація невелика, політв'язнів і репресованих разом близько 500 членів. В основному це колишні жителі Західної України, яким після звільнення не дозволили повернутися на Батьківщину. Влада не хоче співпрацювати з Товариством, навіть ігнорує його. Наприклад, 16.05.2010 р. в Миколаєві був проведений захід по вшануванню жертв політичних репресій, а їх не повідомили й не запросили.

Він багато років працює з архівними документами й переконався, що влада, зокрема КДБ, могла робити, що захоче. Ми повинні боротись за кожную хорошу людину, яка хоче допомогти нашому Товариству.

Якщо п. Євген Пронюк навіть не може спілкуватися по телефону, то як він може керувати Товариством і впливати на тих, хто працює за його плечима. Оцінюю роботу Товариства задовільно. Пропоную на голову Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих обрати п. Петра Франка.

Колесник Лариса, голова Рівненського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих вдячна батькам за те, що дітей своїх виховали патріотами. Яничари встромляють палиці в колеса, щоб розвалити наше Товариство.

Наше Товариство співпрацює з обласною радою, яка нещодавно виділила 26 тис. грн. на статутну діяльність Товариства. Прикро, що ми не можемо знайти спільної мови з братством ОУН-УПА.

Оцінка роботи Товариства – задовільна. Вношу пропозицію обрати головою Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих п. Петра Франка.

Петро Гайванюк, голова Івано-Франківського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих, дав коротку характеристику роботи Товариства за 20 років, зокрема підкреслив, що всі повинні дотримуватися Статуту, де записано, що ми політично-культурно-просвітницька організація. Чи ми робили це все? Ні!

Робота Товариства – незадовільна.

Пропонує обрати нове керівництво, яке має очолити п. Петро Франко, об'єднатися навколо нього і за 2 роки зробити більше, ніж зробили за 20 попередніх років.

Солтан Іван, голова Волинського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих, наголосив, що ми не маємо права роз'єднатися. Якщо з Петром Франком можна знайти спільну мову, порозумітися, то з п. Євгеном Пронюком неможливо. Збір повинен глибоко проаналізувати помилки п. Євгена Пронюка – політичні, моральні і службові.

Він запропонував усунути з посади відповідального секретаря п. Тамару Пахолок, обрати головою Товариства п. Петра Франка, вибрати дієву ревізійну комісію і викрити недоліки роботи за останні 3 роки.

Дусар Олександр, голова Вінницького обласного товариства політичних в'язнів і репресованих, сказав, що їхнє Товариство офіційно було створено 1994 р. і працює по сьогоднішній день.

Щоб Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих запрацювало належно, ми пропонуємо обрати головою п. Петра Франка.

За президентства Віктора Ющенка 8 членів Товариства отримали нагороди. З теперішньою місцевою владою непогана співпраця. У травні під час святкування дня створення Товариства міська рада виділила грошові премії та нагородила грошима 30 членів.

Кривоніс Микола, голова Черкаського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих, передав щире вітання від Черкащини – серця України. Дуже добре, що ми в черговий раз усі разом зустрілися. Погано те, що в Товаристві відбуваються останнім часом незрозумілі речі.

Роботу Товариства визнаємо незадовільною. Пропонуємо обрати головою п. Петра Франка.

Здоровий Анатолій, голова Харківського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих, запропонував прислухатися до думки п. Петра Франка. Оцінка роботи Товариства добра, бо Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих складається з обласних організацій, а всі на місцях працюють добре.

Не можна складати вину на одну людину, у тому що сталося, винні всі 11 членів Проводу, бо вони не контролювали роботу відповідального секретаря п. Тамари Пахолок. Роботу Товариства визнаю задовільною.

Зайченко Валентина, голова Запорізького обласного товариства політичних в'язнів і репресованих, підтримує кандидатуру п. Петра Франка на голову Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих. Має своє бачення щодо роботи Товариства. Винен не тільки один п. Євген Пронюк, але винні всі. Робота Товариства – задовільна.

Комарницький Зіновій, голова Хмельницького обласного товариства політичних в'язнів і репресованих: Шановні делегати, я впевнений, що новообраний склад Проводу буде все робити, щоб Товариство працювало добре. Робота Товариства – задовільна. Прошу делегатів підтримати кандидатуру п. Петра Франка на голову Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих.

Відповідальний секретар Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих п. **Тамара Пахолок** висловила вдячність за те, що всі прийшли, незважаючи на всі перипетії, особливо вдячна головам обласних Товариств. Я дуже задоволена вашою роботою. Зараз, на жаль, найтяжчий час за всі роки роботи. Є реальна загроза знищення Товариства. Ми одна з перших громадських організацій, яка була створена в Україні. Нас фінансує ветеранський комітет. Євген Пронюк постійно ходив скрізь і добивався фінансування Товариства.

На жаль, голови Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих п. Євгена Пронюка серед нас зараз нема, але щиро подякувала тим, хто підтримав голову, оцінив його роботу належно, бо п. Євген Пронюк увесь свій час, сили, здоров'я, вміння віддавав роботі. Водночас п. Тамара Пахолок наголосила, що вона не причетна до тієї телеграми, яку отримали голови обласних Товариств за її підписом про перенесення дати проведення Х Збору. Звичайно, робота Товариства останнім часом була незадовільна.

На Зборі було одногосно обрано головою Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих **Франка Петра Михайловича**.

Першим заступником голови Товариства обрано **Глухівського Лева Йосиповича** (м. Київ).

Заступниками голови Товариства обрано:

- **Сірого Василя Івановича** (м. Дніпропетровськ);
- **Отченашенка Павла Івановича** (м. Одеса);
- **Чернеця Дем'яна Івановича** (м. Тернопіль).

Обрано Провід Всеукраїнського Товариства у складі:

1. **Франко Петро Михайлович** – м. Львів
2. **Глухівський Лев Йосипович** – м. Київ
3. **Отченашенко Павло Іванович** – м. Одеса
4. **Сірий Василь Іванович** – м. Дніпропетровськ
5. **Чернець Дем'ян Іванович** – м. Тернопіль
6. **Бень Зіновій Антонович** – м. Львів
7. **Пахолок Тамара Іванівна** – м. Київ
8. **Кривоніс Микола Іванович** – м. Черкаси
9. **Войцехівська Ірина Франківна** – м. Чернівці
10. **Зайцев Юрій Олександрович** – м. Миколаїв
11. **Гайванюк Петро Ількович** – м. Івано-Франківськ.

Відповідальним секретарем Товариства обрано Пахолок Т.І.

Членами Координаційної ради Товариства обрані голови Товариств, які не ввійшли до складу Проводу.

Членами ревізійної комісії Товариства обрані: **Валентина Зайченко, Оріся Теляєва, Антоніна Денесюк, Катерина Щудло.**

Редакційну колегію видавництва часопису «Зона» запропоновано обрати на наступному засіданні Проводу після ознайомлення зі станом справ колегії.

Євгена Пронюка, попереднього голову Товариства, обрано Почесним головою Товариства.

На Зборі прийняті наступні документи:

- Політична заява X Збору;
- Звернення до Президента України, голови Верховної Ради України, Прем'єр-міністра України щодо Міністра освіти України Дмитра Табачника;

X збір ВТПВіР

– Звернення щодо прийняття нової редакції Закону України «Про жертви політичних репресій в Україні»

Зазначені документи додаються нижче.

***Вітає X-й Збір ВТПВіР директор департаменту
«Адміністрація міського голови» м. Львів п. Олег Березюк***

ПЕТРО ФРАНКО –

ГОЛОВА ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ І РЕПРЕСОВАНИХ

Народився 4 липня 1934 року в с. Глиниці Яворівського району Львівської області. За участь у національно-визвольній боротьбі, як член підпільної юнацької ОУН «Святий Юр», в 1949 році 15-річним юнаком був ув'язнений і за рішенням «Особого соещання» при МГБ СРСР засуджений на 5 років особливих концтраційних таборів. Ув'язнення відбував у Мордовських концтаборах. Реабілітований у 1991 році.

Після звільнення з ув'язнення П. Франко постійно перебував під пильним оком КГБ: його багаторазово викликали на «співбесіди», погрозували повторним ув'язненням, звільняли з роботи як неблагонадійного. Незважаючи на постійні переслідування, П. Франко не піддавався на провокації КГБ, організував навколо себе людей, близьких по духу, проводив національно-просвітницьку роботу за відродження України.

У 1988 році на Львівському молочному заводі, де працював Франко (1986 року заочно закінчив Московський інститут м'ясо-молочної промисловості), ним був створений осередок Товариства української мови, яке він і очолював.

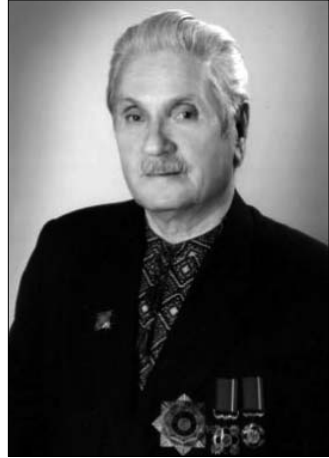
У 1990 році, завдяки діям цього Товариства, на профспілковій конференції заводу було прийнято рішення про встановлення на будинку заводського клубу національної символіки – синьо-жовтого прапора, що і було зроблено вперше в Україні 27 березня 1990 року.

У 1990 році П. Франко балотувався до Львівської обласної ради, і у передвиборчій програмі пропонував заходи, які пізніше були втілені депутатами Верховної Ради.

Петро Франко – співзасновник Львівського обласного товариства політичних в'язнів і репресованих (1992 рік). Сеньйор Пласту.

З 1992 року – член Комісії Львівської обласної ради з питань поновлення прав реабілітованих, а з 1996 року – член Міжвідомчої комісії у справах увічнення пам'яті жертв війни та політичних репресій Львівської облдержадміністрації. Один із співзасновників журналу «Свобода народів» (1994 р.).

З 1996 р. по 2000 р. – співголова Національно-патріотичного блоку Львівщини. Помічник-консультант народного депутата України II-го та IV-го скликань Левка Глухівського, а в 1998-1999 рр. – радник голови Львівської обласної ради. Займається науково-дослідницькою, культурно-просвітницькою та політичною діяльністю: 1984 року видав монографію «Охорона праці в м'ясній та молочній промисловості», 1997 року – фотоальбом про життєвий і творчий шлях Патріарха Йосифа Сліпого, 1999 року – книжку про Петра Франка (сина великого Каменяря).

Головний редактор 9-томного збірника «У боротьбі за волю України». Видав книги: «Криваві сліди «золотого вересня» (мемуарно-документальне видання) (2005 р.), «Нескорене юнацтво» (2006 р.), «Репресоване духовенство УГКЦ (40-х-50-х рр. ХХ ст.)» (2007 р.).

Упорядкував видання «Норильське повстання: спогади очевидців, документи» у 2010 р., твори Петра Івановича Франка «Доробок» та «95 років з Дня народження Петра Дужого» (2011 р.). Має понад 100 опублікованих статей і нарисів.

За його авторства видано 18 буклетів-нарисів та 4 види поштових конвертів, присвячених ювілейним датам видатних діячів України. Він є автором 18-ти видів почесних відзнак, нагрудних значків і пам'ятних медалей.

Петро Франко – член редакційних колегій: журналу «Свобода народів» (1994-1997 рр.), газети «Нація і Держава» (1996-1999 рр.), громадського та літературного часопису Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих «Зона» (з 2003 року).

Почесний член Спілки офіцерів України (1997 р.). За його зусиль виготовлено і встановлено меморіальні таблиці Юрію Липі, Петрові Франку, Романові Сушку, Патріарху Йосифу Сліпому, Романові Шухевичу, Євгену Коновальцю, Митрополитові Андрею графу Шептицькому. Член оргкомітету і фонду по спорудженню пам'ятників Степанові Бандері і головнокомандувачу УПА Романові Шухевичу у Львові. Один із ініціаторів відновлення та впорядкування військових поховань УСС і УГА на 38-му полі Янівського кладовища і 76-го поля Личаківського кладовища, а також виділення частини 76-го поля на Личаківському кладовищі у Львові для поховання учасників національно-визвольної боротьби за волю України 40-х-50-х років ХХ століття.

У 2002 році в книзі «Уславлені постаті України» (випуск перший, стор. 384-385) Петра Франка занесено до почесного переліку видатних особистостей України.

Петро Франко – ініціатор і організатор встановлення надмогильного пам'ятника Юрію Липі (2007 р.), член Ради зі створення музею визвольної боротьби у Львові (2007 р.), член оргкомітету по перепохованню праху генерал-поручника армії УНР Романа Дашкевича з Австрії до Львова.

У 2009-2010 рр. – член організаційного комітету зі спорудження пам'ятника Слuzі Божому Митрополитові Андрею графу Шептицькому.

Головний Провод ОУН та Світова Ліга українських політичних в'язнів нагородили П. Франка Грамотою «За визначні заслуги для українського визвольного підпілля».

Лауреат обласної премії ім. В'ячеслава Чорновола за 2007 рік.

У 2009 році був нагороджений орденом Свободи;

Всеукраїнським товариством «Просвіта» ім. Тараса Шевченка нагороджений медаллю «Будівничий України»;

У 2011 році нагороджений ювілейною медаллю ХХ років незалежності України.

Повний кавалер усіх трьох орденів «За заслуги»

На Х Зборі Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих (2010 р.) обраний Головою Товариства.

**ЛЕВ ГЛУХІВСЬКИЙ —
ПЕРШИЙ ЗАСТУПНИК ГОЛОВИ
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ І РЕПРЕСОВАНИХ**

Народився 28 жовтня 1942 року у с. Новоросійське Актюбінської області (Казахстан), куди були депортовані його батьки у 1940 році, після встановлення на Західній Україні радянської влади.

Причина депортації – його дід (батько матері) Тарнавський Гілярій був членом УНДО, у 1938 році був обраний послом (депутатом) до Польського Сейму від ряду повітів (районів) Львівського воєводства (сьогодні – Львівська обл.). Г. Тарнавський після окупації в 1939 р. Західної України Червоною Армією був арештований органами НКВД, а його сім'я депортована до Казахстану. Із депортації сім'я повернулася на батьківщину, у с. Биків Дрогобицького району Львівщини, у 1946 р.

Л. Глухівський в 1949 році розпочав навчання у Биківській початковій школі і закінчив середню школу у с. Дорожів Дрогобицького району. У 1959 році поступив до Львівського політехнічного інституту і у 1964 році закінчив електромеханічний факультет, отримавши диплом інженера-електромеханіка.

У 1970 році захистив кандидатську дисертацію і у 1988 році – докторську. З 1989 р. доктор технічних наук і з 1991 р. професор.

Від 1965 року до 1994 року працював у Львівському політехнічному інституті на посадах завідувача навчальної лабораторії (до 1967 р.), аспіранта (до 1970 р.), асистента (до 1972 р.), старшого викладача (до 1985р.), доцента (до 1990 р.) і з 1991 р. до 1994 р. – завідувача кафедри електричних машин.

За час роботи у Львівській політехніці активно займався громадською роботою, обирався головою осередків «Просвіти» і Народного руху України. Членом КПРС не був.

У 1994 році був висунутий Львівською обласною організацією Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих кандидатом у депутати до Верховної Ради України, обраний від Золочівського виборчого округу (Львівська область) і до 1998 р. був народним депутатом України 2-го скликання. У 1998 році був знову обраний депутатом Верховної Ради України, за партійним списком Народного Руху України, і до 2002 р. був народним депутатом України 3-го скликання.

З 01.07.2002 р. до 09.09.2005 р. працював першим заступником директора Державного підприємства “Український інститут промислової власності (м. Київ).

10.09.2005 втретє став народним депутатом, був обраний за партійним списком “Нашої України” і до 01.07.2006 р. працював народним депутатом України 4-го скликання, був головою підкомітету з питань інтелектуальної власності Комітету з питань науки і освіти Верховної Ради України.

Від 01.07.2006 р. знову працює на посаді першого заступника директора Державного підприємства “Український інститут промислової власності (м. Київ).

Автор більше 150 наукових праць, у тому числі трьох монографій.

Член спеціалізованої вченої ради із захисту дисертацій Д 35.0352.02 при Національному університеті “Львівська політехніка”.

Урядові нагороди і відзнаки: звання “Заслужений діяч науки і техніки України” (1997); Почесна грамота Верховної Ради України “За особливі заслуги перед українським народом” (2002); нагрудний знак “За досягнення” Міністерства України у справах науки і технологій (1999); знак “Відмінник освіти” Міністерства освіти і науки України (2002).

На X Зборі Всеукраїнського товариства політичних в’язнів і репресованих (2010 р.) обраний першим заступником Голови Товариства.

**ДО ВІДОМА ЧЛЕНІВ ТОВАРИСТВА
І ЧИТАЧІВ «ЗОНИ»
У НАС Є СВІЙ САЙТ:**

repressed.org.ua

ПОЛІТИЧНА ЗАЯВА Х ЗБОРУ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ І РЕПРЕСОВАНИХ

Ми, колишні політичні в'язні і репресовані 40-50-х років ХХ століття та політв'язні-шестидесятники, що з політичних мотивів незаконно були запроторені московсько-комуністичним режимом у тюрми і заслання в холодні сибірські простори на каторжну працю і виживання в нелюдських умовах, звертаємо увагу Президента України, законодавчої і виконавчої влади щодо ситуації, яка склалась в Україні на цей час.

В Україні після виборів Президента України змінилась політична ситуація, сформувалась монолітна система влади – Президент, Верховна Рада, Кабінет Міністрів, Прокуратура, МВС, голови обласних і районних адміністрацій, – що дозволяє приймати і втілювати певні рішення, які викликають стурбованість як у нас, політв'язнів і репресованих, так і у значної частини населення України.

Ми глибоко стурбовані зміною політичних орієнтирів та подальшого розвитку нашої держави, зокрема:

1) відмова від вступу до НАТО, що є прямою загрозою збереження цілісності і суверенітету країни;

2) злиття газової, авіаційної галузей України і Росії, продажу за безцінь найважливіших промислових об'єктів іноземним компаніям, що приводить до занепаду української економіки;

3) перебування іноземних військових баз на території України.

Підписаний у Харкові та затверджений Парламентом Договір про продовження на 25 років перебування Чорноморського Флоту Росії на території України є порушенням Конституції України і прямою загрозою збереження суверенітету України, послабленням іміджу України у світі та нанесенням економічних і екологічних збитків нашій державі. Слід зазначити, що надходження реальних грошей до бюджету України за перебування ЧФ на території України не відбувається. Росія нібито щорічно платить Україні за перебування ЧФ 100 мільйонів доларів (мізерна ціна). Але це не відповідає дійсності: ці 100 мільйонів – це сума погашення віртуального боргу України перед Росією, який виник внаслідок сумнозвісної газової угоди, підписаної Ю. Тимошенко і В. Путіним в січні 2009 року та на цій базі згаданого вище Договору про продовження строку перебування ЧФ на території України;

4) заперечення геноциду українського народу найвищою посадовою особою України. Норми Закону України «Про голодомор в Україні», прийнятий Парламентом і підписаний Президентом України, пови-

нні дотримуватись всіма громадянами України, в тому числі найвищими посадовими особами. Заперечення цього Закону є порушенням законодавства України. Тому вважаємо, що Президент України, що заперечив факт геноциду українського народу на засіданні парламентської асамблеї Ради Європи, повинен відкликати своє заперечення геноциду українського народу;

5) резолюція Європарламенту щодо посмертного нагородження Степана Бандери званням «Герой України». Вважаємо, що Міністерство закордонних справ України повинно звернутись до Європарламенту про відкликання останнім негативного ставлення до посмертного нагородження Степана Бандери і заявити, що така резолюція є втручанням у внутрішні справи України;

6) наміри Парламенту щодо піднесення статусу російської мови до рівня офіційної, тобто державної. Таке законодавче запровадження приведе до знищення української мови, як державної, і буде рівнозначним сумнозвісному Валуєвському указу.

Можна навести ще ряд прийнятих рішень та постанов про згортання українства, – особливо це стосується Міністерства освіти і науки, яке, на жаль, до сьогодні очолює українофоб Дмитро Табачник.

Вважаємо і вимагаємо від владних структур припинення згортання прав і свобод громадян України та посилення залежності української політики та економіки від північно-східного сусіда. Україна повинна у найближчому майбутньому стати повноправною демократичною державою, яку мають поважати всі країни світу. Влада повинна відстоювати національні інтереси, проводити політику по зміцненню самостійності України та інтеграції її у європейську спільноту.

На виборах до місцевих органів влади в жовтні ц. р. український народ дасть оцінку діям нинішньої влади.

Сподіваємось, що 19 років існування незалежної Української держави дають підстави у незворотності створення будь-яких нових Союзів, а Україна буде членом Євросоюзу, що буде запорукою незалежності та подальшого її процвітання.

*м. Львів,
07 серпня 2010 року*

ЗВЕРНЕННЯ
Х ЗБОРУ (З'ЇЗДУ) ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ТОВАРИСТВА
ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ І РЕПРЕСОВАНИХ

до Президента України п. **В.Януковича**
Голови Верховної Ради України п. **В.Литвина**
Прем'єр-міністра України п. **М.Азарова**

ВЕЛЬМИШАНОВНІ ПАНЕ ПРЕЗИДЕНТЕ,
ГОЛОВО ВЕРХОВНОЇ РАДИ,
ПРЕМ'ЄР-МІНІСТРЕ!

Вимагаємо зупинити злочинні дії україноненависника міністра освіти і науки України – Дмитра Табачника та звільнити його з державної посади, оскільки його особисті погляди на історію нашого народу і держави несумісні з посадою, яку він займає у незалежній Українській державі. Його дії ведуть не до консолідації громадян України, а до розколу їх суспільної свідомості.

Дмитро Табачник дійшов до відвертої ксенофобії та шовінізму стосовно частини українського народу, натякаючи на те, що в останні роки українські підручники історії створювалися з неправильних позицій. Своїми діями він стимулює розкол країни за регіональною, мовною, етнічною і релігійною ознаками.

Д.Табачник скасував державний іспит з української мови у ВНЗ, вступний іспит з української мови до аспірантури та кандидатський іспит, зате російській мові відкрито зелене світло.

Ці нововведення міністра освіти і науки України Дмитра Табачника спрямовані на посилення русифікації українського народу на нищення та ліквідацію української мови, історії та культури, що веде до втрати незалежності України та повернення її в імперські обійми Росії.

Міністр освіти і науки України пропонує розвантажити шкільну програму з української літератури шляхом вилучення з неї творів «живих» українських письменників. Однак саме вони відтворюють сучасну культуру, сучасну боротьбу за становлення незалежної Української держави.

Ми засуджуємо нововведення міністра освіти і науки України Дмитра Табачника щодо відновлення 11-річної освіти для школярів та запровадження дошкільного навчання дітей з 5-річного віку. Дошкільна освіта дітей, згідно з Конституцією України, є правом, а не обов'язком батьків віддавати 5-річних дітей до школи, а відмова від

12-річного навчання призведе до того, що наша освіта не визнаватиметься за кордоном і випускники українських шкіл не зможуть навчатися у закордонних навчальних закладах.

Ми виступаємо проти ініціативи міністра освіти і науки Дмитра Табачника про закриття малочисельних сільських шкіл (а їх 3,5 тис. по всій країні!). Ця ініціатива викликає великий спротив у всій Україні. Якщо буде реалізовано цю варварську ініціативу п. Табачника, зникнуть села, а, як ми знаємо, сільська школа є носієм української ідентичності.

Вимагаємо звільнити з посади міністра освіти і науки України українофоба Дмитра Табачника і не допустити реалізації його антиконституційних намірів і дій.

*За дорученням Збору
Петро Франко,
Голова Всеукраїнського товариства
політичних в'язнів і репресованих,
м. Львів 7 серпня 2010 року*

Президентів України
п. **В.Ф. Януковичу**
Голові Верховної Ради України
п. **В.М. Литвину**

ЗВЕРНЕННЯ

Х Збору (З'їзду) Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих

Ще за часів існування Советського Союзу тодішньою Верховною Радою Української РСР був прийнятий Закон України «Про жертви політичних репресій в Україні» від 17.04.1991 р., який діє до сьогодні. У Верховній Раді України зареєстровано 6 (шість) законопроектів нової редакції цього закону, але вже більше 10 років вони Парламентом не розглядалися.

В прибалтійських країнах і Російській Федерації також прийняті аналогічні закони, які значно покращують соціальний стан політичних в'язнів і репресованих, на відміну від вищезазначеного українського закону. Наголошуємо, що ми, політичні в'язні і репресовані, реабілітовані державою Україна, тобто держава законодавчо визначає, що репресії щодо нас безпідставні і незаконні.

Держава на законодавчому рівні матеріально підтримує учасників війни (до яких, зокрема, належать збирачі жолудів, пастухи, підпаски) та людей, які були жертвами нацистських переслідувань, однак до політв'язнів і репресованих залишається глухою.

Статті 58 і 77 Закону України «Про пенсійне забезпечення» (доплата за перебування у неволі) урядом України не виконується. Парламент і Уряд на наші попередні запити не дали жодної відповіді, що є порушенням чинного законодавства.

Діючий нині Президент у своїй передвиборчій програмі заявляв, що він почує кожного. Враховуючи монолітність сьогоднішньої влади, сподіваємося, що Президентом України буде надано доручення Парламенту і Кабінету Міністрів прийняти одну з шести нових редакцій проекту Закону «Про жертви політичних репресій в Україні» та виконувати нині діючі норми Закону України «Про пенсійне забезпечення».

*За дорученням Збору
Петро Франко,
Голова Всеукраїнського товариства
політичних в'язнів і репресованих,
м. Львів, 7 серпня 2010 року*

УРОЧИСТІ ЗБОРИ ТОВАРИСТВА, ПРИСВЯЧЕНІ 20-РІЧЧЮ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

20 – 21 серпня 2011 року у Львові відбулися чергове засідання Проводу і Координаційної ради Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих та Урочисті збори до 20-річчя незалежності України. Після завершення цих заходів члени Проводу, Координаційної ради і учасники Урочистих зборів відвідали на Янівському кладовищі Львова меморіальний комплекс жертвам, замордованим у червні 1941 року у львівських тюрмах НКВД. На місці меморіалу поховано близько 1,5 тисячі жертв терору НКВД. Члени Товариства побували у трьох частинах меморіалу: вхідному порталі, центральній частині з хрестами мучеництва і біля дзвону пам'яті. Поклали вінки і квіти, поклонилися, помолилися...

Біля пам'ятника Степану Бандері

Потім члени Проводу і Координаційної ради і учасники Урочистих зборів віддали шану лідерові національно-визвольного руху ХХ ст., Голові Проводу Організації Українських Націоналістів Степану Бандері, відвідавши його пам'ятник на площі Кропивницького (архітектор Михайло Федик, скульптор Микола Посікіра). Це монументальний комплекс, що складається з двох елементів: самого бронзового пам'ятника висотою понад 6 метрів і позаду пам'ятника 30-метрової тріумфальної чотириколонної арки, що символізують чотири періоди боротьби за незалежність – княжої доби, козацької держави, УНР-ЗУНР і відновле-

ної у 1991 році незалежності – з аттикою у верхній частині, до якої прикріплений великий золотий тризуб.

Тріумфальна арка ще не завершена: йдуть оздоблювальні роботи, тому вона все ще у риштуваннях і обгороджена будівельним парканом

Завершилося відвідання меморіалів походом на Личаківський цвинтар. Там члени Товариства відвідали пам'ятні комплекси: поле почесних поховань політв'язнів, репресованих, борців за волю України, меморіал Української повстанської армії («Стіна Пам'яті») і меморіал Української галицької армії. Члени Проводу Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і

Делегація від Проводу на полі почесних поховань Личаківського цвинтаря

На Меморіальному комплексі Янівського цвинтаря

репресованих поклали квіти на полі почесних поховань, помолилися.

Завершився похід відвіданням меморіалу жертвам політичних репресій на цьому цвинтарі, поклали там вінок та квіти.

***Ю. Закриницький,
світлини автора.***

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ

ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ І РЕПРЕСОВАНИХ

21 серпня 2011 року у Львові відбувся організований Проводом ВТПВіР круглий стіл на тему «Про соціальний захист політичних в'язнів і репресованих в Україні». За рішенням круглого столу у журналі «Зона» публікуються два виступи: «Про правову базу соціального захисту політичних в'язнів і репресованих в Україні і шляхи її вдосконалення» і «Чому Верховна Рада України не прийняла Закон 5040?».

Про правову базу соціального захисту політичних в'язнів і репресованих в Україні і шляхи її вдосконалення

Л. Глухівський,

перший заступник голови ВТПВіР,
народний депутат України 2, 3 і 4 скликань.

В Українській державі є незаперечні моральні зобов'язання перед однією категорією своїх громадян – політичними в'язнями і репресованими, які зазнали переслідувань з боку комуністичного тоталітарного режиму СРСР. Ми відзначаємо 20-у річницю від дня проголошення Україною незалежності і при цьому мусимо пам'ятати: те, що сьогодні маємо омріяні нашими прадідами-дідами-батьками незалежну Соборну Українську Державу, синьо-жовтий прапор, державний гімн «Ще не вмерла Україна», державний герб – тризуб, державну українську мову, свою армію, незалежну зовнішню політику – всього цього могло б і не бути, якби не визріла у 40-х і 60-х роках минулого століття в народній гушці національно свідомо когорта борців, готових до жертвовної боротьби з тоталітарним режимом за втілення цих національних ідеалів. Їхня боротьба стала продовженням національно-визвольних змагань своїх славних попередників (УНР, ЗУНР, УПА) і не дала можливості тоталітарному комуністичному режимові вичавити із суспільної свідомості українців прагнення до незалежності.

Однією із реалізацій зазначених зобов'язань є наданий державою цій категорії громадян соціальний захист, рівень і глибина якого відображається чинною правовою базою.

Правова база соціального захисту політичних в'язнів і репресованих в Україні базується на Конституції України і складається із таких правових актів:

1. Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні».

2. Закон України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

3. Закон України «Про об'єднання громадян».

4. Указ Президента України «Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні».

5. Указ Президента України «Про заходи щодо посилення державної підтримки колишніх політичних в'язнів і репресованих та їх громадських організацій».

6. Указ Президента України «Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у XX столітті».

Започаткування цієї правової бази розпочалося Законом України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», що був прийнятий ще за існування СРСР – 17 квітня 1991 року. Про проголошення незалежності і запровадження посади Президента України тоді ще тільки мріялося, і на той час прийняття цього закону було на рівні надзавдання, адже у Верховній Раді національно-демократичний блок (Народна Рада) був у явній меншості.

Закон був невеликим, складався із преамбули і 9 статей.

У преамбулі відзначені мотиви, що ними керувалась Верховна Рада, приймаючи цей закон, і у ній відзначено, що ним ліквідуються наслідки беззаконня, допущені з політичних мотивів до громадян України, поновлюються їх права, встановлюються компенсації за незаконні репресії та пільги реабілітованим.

Стаття перша Закону дає перелік підстав для реабілітації осіб, репресованих з політичних мотивів, зокрема – необґрунтовано засуджених судами або підданих репресіям позасудовими органами («двійками», «трійками», особливими нарадами) за вчинення на території України діянь, кваліфікованих за кримінальним законодавством СРСР як контрреволюційні злочини, як антирадянська агітація і пропаганда, як поширення «завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад», за «порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, посягання на особу та права громадян під приводом справляння релігійних обрядів» тощо.

Стаття друга вказує, які особи, репресовані з політичних мотивів, не можуть бути реабілітованими. Це особи, у матеріалах кримінальних

справ яких є сукупність доказів, які підтверджують обґрунтованість притягнення їх до відповідальності за «зраду батьківщини, шпигунство, диверсії, шкідництво, саботаж, терористичні акти», «злочини проти людства і людяності, каральні акції щодо мирного населення, вбивства, мордування громадян і пособництво в цьому окупантам у період Великої Вітчизняної війни», «збройні вторгнення на територію України, організацію збройних формувань, які чинили вбивства, розбої, грабежі й інші насильства, та особисту участь у вчиненні цих злочинів», а також особи, засуджені за пов'язані з застосуванням репресій злочини проти правосуддя, навіть якщо вони самі згодом зазнали репресій.

Стаття третя підстави для реабілітації поширює на всіх громадян, засланих і висланих з постійного місця проживання та позбавлених майна за рішенням органів державної влади і управління з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів під приводом «боротьби з куркульством, противниками колективізації, так званими бандпосібниками та їх сім'ями».

Стаття четверта визначає суть реабілітації як поновлення реабілітованих в усіх громадянських правах, у тому числі в праві проживання в населених пунктах і місцевостях, в яких вони постійно проживали до репресій, поширивши це право на членів їх сімей, і визнання недійсними пов'язаних із застосуванням репресій рішень про позбавлення державних нагород, учених ступенів, військових, спеціальних і почесних звань, пенсій та інших прав.

Стаття п'ята дає матеріальне наповнення реабілітації – визначення розмірів грошової компенсації у розмірі однієї мінімальної заробітної плати за кожний місяць позбавлення волі; повернення реабілітованому або його спадкоємцям вилученої будівлі та іншого майна чи його відшкодування. Визначається порядок подання заяв про компенсацію чи повернення майна та порядок виплати компенсації, відшкодування вартості чи повернення майна.

Стаття шоста дає підстави для перерахунку часу відбування покарання або перебування на примусовому лікуванні в стаж роботи для призначення трудових пенсій, визначає право на одержання житла, право реабілітованих осіб, які проживають у сільській місцевості, на одержання безпроцентної позики та першочергове забезпечення будівельними матеріалами для будівництва житла, для реабілітованих осіб – пенсіонерів чи інвалідів внаслідок репресій право на одержання пільгових путівок для санаторно-курортного лікування та забезпечення автомобілем, на безплатний проїзд на пасажирському транспорті загального користування, на зниження оплати житлової площі та кому-

нальних послуг, на позачергове надання медичної допомоги і зниження вартості ліків, на переважне право на вступ до садівницьких товариств, першочергове право на вступ до житлово-будівельних кооперативів і встановлення телефону тощо.

Стаття сьома встановлює порядок застосування першої і другої статей цього Закону.

Стаття восьма визначає порядок отримання довідки про реабілітацію чи копії ухвали про відмову в реабілітації і порядок опротестування цієї ухвали.

Стаття дев'ята покладає вирішення питань, пов'язаних з встановленням фактів розкуркулювання і адміністративного виселення, з відшкодуванням матеріальних збитків, поновленням трудових, житлових, пенсійних та інших прав громадян на відповідні комісії обласних, міських і районних Рад народних депутатів. Ці комісії можуть звертатися до органів внутрішніх справ для встановлення фактів безпідставності застосування і вислання, направлення на спецпоселення, а також конфіскації і вилучення майна у зв'язку з необґрунтованими репресіями.

Повний текст чинної сьогодні редакції цього Закону наведений у цьому числі журналу окремо у розділі «Офіційні документи правової бази соціального захисту політичних в'язнів і репресованих».

За час чинності цього Закону (більше ніж 20 років) до нього чотири рази вносилися зміни і доповнення.

Перша зміна була внесена Законом України № 2353-12 від 15.05.1992. Цією зміною було:

– доповнено статтю 1 Закону частиною третьою у такій редакції:

«Дія цієї статті поширюється на осіб, громадян України, які постійно проживали в Україні і яких з різних причин було переміщено за межі колишнього Радянського Союзу, необґрунтовано засуджено військовими трибуналами, Верховним Судом Союзу РСР чи піддано репресіям позасудовими органами»;

– доповнено статтю 7 Закону частиною сьомою у редакції:

«Надати Верховному Суду України повноваження щодо перегляду в порядку нагляду і за нововиявленими обставинами кримінальних справ, розглянутих Верховними Судами України, Союзу РСР, військовими трибуналами та позасудовими органами, в тому числі за межами територій колишнього Радянського Союзу, щодо осіб, які на момент застосування репресій були громадянами України»;

– доповнено статтю 7 частиною восьмою у редакції:

«Надати право судам поширювати дію статей 4 – 6 цього Закону на осіб, реабілітованих в загальному порядку, коли є підстави розглядати

факт притягнення їх до кримінальної відповідальності за статтями 58-1 та 80 Кримінального Кодексу Української РСР 1927 року як політичну репресію».

Друга зміна внесена згідно із Законом України № 2803-12 від 19.11.1992, внаслідок якої частина перша статті 5 в редакції Закону отримала таку редакцію:

«Встановити для осіб, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі або примусового поміщення у лікувальні заклади і згодом реабілітовані відповідно до статті 1 цього Закону, грошову компенсацію у розмірі однієї мінімальної заробітної плати за кожний місяць позбавлення волі, але не більш як 75 мінімальних заробітних плат. Одноразово як грошова компенсація реабілітованій особі виплачується до 15 мінімальних заробітних плат, а решта належних грошей – протягом наступних п'яти років. У разі можливості, на вимогу реабілітованого, вся нарахована грошова компенсація може бути виплачена одноразово. Виплата компенсації спадкоємцям не проводиться, крім випадків, коли компенсація була нарахована, але не отримана реабілітованим».

Третя зміна була введена Законом України № 107-VI від 28.12.2007, внаслідок якої статтю 6 доповнено частиною десятою у редакції:

«Пільги з оплати жилої площі, комунальних послуг та проїзду надаються за умови, якщо середньомісячний сукупний доход сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищував величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України». Щоправда, ця зміна була визнана неконституційною згідно з Рішенням Конституційного Суду №10-рп/2008 від 22.05.2008 р.

Четверта зміна була введена Законом №1760-VI від 15.12.2009, внаслідок якої абзац третій частини п'ятої статті 6 набув редакції:

« – за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем і відсутності протипоказань до керування ним – забезпечення автомобілем безоплатно, за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем і протипоказань до керування ним – забезпечення автомобілем з правом передачі керування автомобілем члену сім'ї на пільгових умовах, що визначаються Кабінетом Міністрів України».

Слід привернути увагу до однієї спроби внесення змін і доповнень до цього Закону, яка реалізованою не була. Вона була висловлена як пропозиція групи із десяти народних депутатів від 23.04.1997, серед яких були Є. Пронюк і Л. Глухівський. У їхньому зверненні до Верховної Ради України було сказано:

«Необхідність внесення коректив до цього Закону обумовлена суттєвими змінами, що відбулися в останні роки у сфері соціального захисту реабілітованих, поновлення їх прав. Україн нездовільний стан у цій сфері викликає напругу в суспільстві і потребує негайного втручання Верховної Ради».

Ця пропозиція була зареєстрована сектором реєстрації законопроектів як законопроект № 0598/1 від 23.04.1997 р. У ньому пропонувалася 31 поправка, у т.ч. 12 поправок до першої статті, нова редакція статті 2, нова редакція статті 3, три поправки до статті 5, вісім поправок до статті 6, дві поправки до статті 7, одна поправка до статті 8 і три поправки до статті 9.

Розглянемо ці пропозиції детальніше.

1. У назві Закону слова «на Україні» опустити.

2. У преамбулі в абзаці першому після слів «азнали переслідувань» вставити текст «за політичними, соціальними, класовими, становими, релігійними та національними мотивами або прямими звинуваченнями».

3. У преамбулі в абзаці другому слова «заслання за межі республіки» замінити словами «в межах або за межі України».

4. У преамбулі в абзаці другому після слова «класового» доповнити словом «станового».

5. У преамбулі в абзаці третьому слово «додержуватись» замінити словом «дотримуватись».

6. У статті 1 (абзац 1) слова «на території України» опустити, після слів «піддані репресіям» додати слово «депортації», після слів «особливими нарадами» додати слова «наказами командувань фронтів, військових з'єднань».

7. У статті 1 абзац 2 доповнити словами «за належність до збройних формувань, що боролись за державну незалежність України або сприяли цій боротьбі».

8. У статті 1 абзац 2 доповнити пунктом « – за перебування на військовій службі інших держав, куди вони були призвані з території тих інших держав, що в подальшому відійшли до складу колишнього СРСР».

9. У статті 1 (абзац 2) у пункті 3 слова «якщо вчинки не були поєднані з заподіянням шкоди здоров'ю громадян чи статевою розпустою» опустити.

10. У статті 1 абзац 2 доповнити пунктом «за несплату податків засуджених за статтями 58, 58' КК УРСР (у редакції 1927 року) на термін один рік і більше».

11. У статті 1 абзац 2 доповнити пунктом « – за втечу з місць ув'язнення, заселення, спецпоселення, якщо вони знаходилися в цих місцях внаслідок політичних репресій і в подальшому були реабілітовані».

12. Статтю 1 доповнити абзацом *«Під дію цієї статті підпадають особи, засуджені за аналогічними статтями кримінальних кодексів інших союзних республік колишнього СРСР».*

13. Статтю 2 викласти в такій редакції:

«Реабілітації не підпадають особи, яких було притягнуто до відповідальності за скоєння під прикриттям політичної боротьби з корисливих або інших низьких мотивів загально-кримінальних злочинів. Скоєння цих злочинів має бути підтверджено шляхом проведення нового розслідування і судового розгляду відповідно до вимог КПК України.

Не підлягають реабілітації також особи, які організували репресії або брали активну участь в їх проведенні, а згодом самі зазнали репресій».

14. Статтю 3 викласти у такій редакції:

«Реабілітувати всіх осіб, засланих і висланих з постійного місця проживання як з конфіскацією майна, так і без такої з політичних, соціальних, класових, станових, релігійних, національних мотивів під приводом боротьби з так званими контрреволюціонерами, куркулями, противниками колективізації, сільською та міською буржуазією, соціально небезпечними та шкідливими елементами, банд посібниками та їх сім'ями.

Ця стаття поширюється на осіб, які у дитячому віці перебували разом з батьками в місцях позбавлення волі, засланні, спец поселенні, висланні або на таких, що народилися там, на осіб, що залишилися в неповнолітньому віці без опіки одного чи обох репресованих батьків або осіб, що їх замінювали, в подальшому реабілітованих.

Ця стаття поширюється на дітей, батьків яких було репресовано, а в подальшому реабілітовано, що народилися протягом не більше десяти місяців від дня арешту батька.

Рішення про визнання або невизнання осіб реабілітованими за цією статтею приймають відповідні комісії з питань поновлення прав реабілітованих».

15. Абзац 2 і наступні абзаци статті 5 викласти у такій редакції:

«Вилучені будівлі з присадибними ділянками та інше майно (якщо будинок і майно збереглися) повертаються реабілітованому або його спадкоємцям першої черги у власність натурою, або за їх бажанням їм сплачується вартість майна за цінами, що склалися на ринку в даний час. Якщо будівлі і майно не збереглися, то власникові відшкодовується їх вартість за цінами, що фактично склалися в даний час.

Не підлягають поверненню (відшкодуванню) будівлі та інше майно, що було націоналізовано на підставі відповідних нормативних ак-

тів, крім випадків, коли будинки і житлові приміщення були вилучені на користь держави за таємними постановами.

У випадку, якщо будинок зайнятий юридичними особами будь-якої форми власності, то звільнення його здійснюється у встановленому законом порядку, але не пізніше, як через 2 роки після відновлення права власності реабілітованого на цей будинок.

Не підлягають приватизації будинки і квартири в будинках, що належали на правах приватної власності громадянам, котрі були вилучені в них в період політичних репресій за умов, що є живі власники цих будинків чи квартир або їх спадкоємці першої черги.

Реабілітовані особи, в яких під час репресій були вилучені земельні ділянки, в тому числі присадибні, мають право на повернення цих ділянок в розмірах, передбачених Земельним кодексом України. Це право реалізується, якщо ці земельні ділянки не забудовані після їх вилучення, а також за умов повернення реабілітованих і їх спадкоємців першої черги на постійне проживання в населені пункти або місцевості, де розташовані ці ділянки.

Особу-спадкоємця (осіб-спадкоємців) для одержання майна, усіх виплат і компенсацій, передбачених цією статтею, визначають відповідні комісії з питань поновлення прав реабілітованих. У разі появи інших претендентів-спадкоємців спір вирішується в судовому порядку».

16. У абзаці четвертому статті 5 слово «трьох» замінити словом «десяти».

17. У абзаці п'ятому статті 5 після слів «Кабінетом Міністрів України» записати «і проводиться із державного бюджету».

18. У абзаці першому статті 6 слово «покарання» замінити словами «термін позбавлення волі».

19. У абзаці першому статті 6 після слів «трудовах пенсій» додати речення «Призначені цій категорії громадян пенсії підвищуються на 100 відсотків мінімальної пенсії за віком».

20. Абзац перший статті 6 доповнити текстом «Час перебування в місцях депортації, заслання, спец поселення особами, реабілітованими відповідно до статті 3 цього Закону, зараховується в стаж роботи для призначення трудових пенсій в подвійному розмірі. Висланим зараховується до трудового стажу додатково п'ять років».

21. У абзаці другому статті 6 після слова «житла» записати текст «за місцем їх нинішнього постійного проживання».

22. Статтю 6 після четвертого абзацу доповнити текстом:

«Права осіб, реабілітованих за статтею 3 цього Закону, надають також:

– батькам, єдина дитина яких загинула внаслідок репресій, а згодом була реабілітована;

– особам, які у неповнолітньому віці залишилися внаслідок репресій без обох батьків, або осіб, що їх замінювали, котрі згодом були реабілітовані;

– особам, які народилися протягом 10 місяців після арешту батька, згодом реабілітованого.

Пенсії, призначені громадянам, реабілітованим за статтею 3 цього Закону, а також зазначеним у даній частині статті 6 – батькам і дітям репресованих громадян – підвищуються на 50 відсотків мінімальної пенсії за віком. Зазначене підвищення пенсій поширюється на осіб, які з політичних мотивів були виключені з вищих навчальних закладів і не одержали вищої освіти, а також на звільнених з роботи з політичних мотивів, що вплинуло на їх наступну трудову діяльність.

Особи, реабілітовані за цим Законом, мають право на першочергове одержання земельних ділянок згідно із Земельним кодексом України».

23. У абзаці п'ятому статті 6:

– у пункті третьому після слів «в межах адміністративного поділу» додати текст «та безплатний проїзд один раз на рік до будь-якого пункту України і назад автомобільним, або повітряним, або залізничним, або водним транспортом»;

– у пункті четвертому слово «процентів» замінити на слово «відсотків»;

– у пункті п'ятому вираз «50-процентне» замінити на «75-відсоткове»;

– у пункті шостому слово «першочергове» замінити на слово «позачергове» і доповнити пункт текстом «Згадані у цій частині права надаються також вдовам (вдівцям) осіб, реабілітованих за статтею 1 цього Закону за умови, якщо вони не створили нової сім'ї».

24. Статтю 6 після абзацу 5 доповнити текстом:

«У випадку смерті реабілітованого за ст. 1 цього Закону необхідні послуги для поховання здійснюються за рахунок держави».

25. Абзац 8 статті 6 викласти у такій редакції:

«Видача цього посвідчення проводиться за місцем проживання реабілітованого відповідними комісіями з питань поновлення прав реабілітованих протягом трьох місяців».

26. Статтю 6 після абзацу 8 доповнити текстом:

«Пільги реабілітованим громадянам відповідно до цієї статті надаються і тим особам, які були репресовані органами колишнього СРСР за межами України за умов, що вони є громадянами України і постійно проживають на її території».

27. У абзаці третьому статті 7 слова «військових трибуналів» замінити словами «військових судів».

28. Статтю 7 доповнити текстом «але ці зміни не повинні обтяжувати кваліфікацію звинувачення».

29. У статті 8 слова «військовий трибунал» замінити на слова «військовий суд».

30. У абзаці першому статті 9 після слова «утворити» записати текст «комісії з питань поновлення прав реабілітованих зі штатом своїх працівників» і після слів «відповідно до цього Закону» записати слова «покласти на центральні і місцеві органи виконавчої влади».

31. У абзаці другому статті 9 після слів «цих комісій» записати слова «органи державної виконавчої влади й архіви».

На жаль, законопроект № 0598/1 як закон прийнятий Верховною Радою України не був. Однак всі його пропозиції не втратили актуальності й сьогодні, тому є підстави привернути до них увагу сьогоднішніх народних депутатів із національно-демократичних фракцій і попросити їх внести у порядку законодавчої ініціативи ці пропозиції знову.

Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» чинний уже більше двадцяти років і сьогодні потребує й інших змін і доповнень – узгодження з Конституцією України і рядом Законів України, зокрема – «Про судоустрій» і «Про місцеве самоврядування в Україні». Адже цей Закон був прийнятий 17 квітня 1991 року, коли ще була чинною Конституція Української РСР і за якою (стаття 97) найвищим органом державної влади була Верховна Рада і вона могла розглядати і вирішувати будь-які питання без обмежень. У 1996 році була прийнята Конституція України, яка державну владу в Україні поділила на законодавчу, виконавчу та судову. За змістом цього поділу органи законодавчої, виконавчої та судової влади повинні здійснювати свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України.

Вищезгадані Закони України «Про місцеве самоврядування в Україні» і «Про судоустрій» були прийняті перший 21.05.1997 р. і другий 07.02.2002 р.

Саме тому сьогодні ряд положень Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» де в чому не узгоджуються із Конституцією України, у чомусь – із рядом чинних Законів України.

Перейдемо до розгляду Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту», його перша редакція була прийнята 22.10.1993 р. Він складається із 23 статей. До політв'язнів і репресованих відношення мають чотири статті: 6, 9, 12 і 14.

У статті 6, яка визначає осіб, що визнаються учасниками бойових дій, є частина 16, згідно з якою до учасників бойових дій належать *«вояки Української повстанчої армії, які брали участь у бойових діях проти німецько-фашистських загарбників на тимчасово окупованій території України в 1941-1944 роках, які не вчинили злочинів проти миру і людства та реабілітовані відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні»»*. Стаття 12 визначає пільги учасникам бойових дій та прирівняним до них осіб, у тому числі визначеним частиною 16 статті 6 політв'язням і репресованим.

У статті 9, яка визначає осіб, що визнаються учасниками війни, є частина 8, згідно із якою до учасників війни належать *«особи, які в період Великої Вітчизняної війни 1941-1945 років відбували покарання в місцях позбавлення волі або перебували в засланні і реабілітовані відповідно до чинного законодавства України та колишнього СРСР»*, і частина 11, згідно із якою до учасників війни належать *«особи, які після 9 вересня 1944 року були переселені на територію України з території інших країн»*. Стаття 14 визначає пільги учасникам війни, у тому числі визначеним частинами 8 і 11 статті 9 політв'язням і репресованим.

По відношенню до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» слід згадати про законодавчу ініціативу народних депутатів Є. Пронюка і Л. Глухівського від 02.07.1996 р. Вона зводилась до наступного: внести такі зміни і доповнення до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»:

1. Абзац 2 пункту 2 статті 9 викласти у такій редакції:

«До учасників війни належать також особи, які у період Великої Вітчизняної війни працювали на територіях, що після 1944 року ввійшли до складу колишнього Союзу РСР, та особи, які були переселені на територію України з території інших країн після визволення цих країн від німецько-фашистських загарбників, а також громадяни, які за направленням державних органів колишнього Союзу РСР працювали в державах – союзницях СРСР».

2. Абзац 2 пункту 5 статті 9 викласти у такій редакції:

«До учасників війни належать також особи, які у період другої світової війни були насильно вивезені з території інших держав, які після 1944 року ввійшли до складу колишнього Союзу РСР, і ті, які після звільнення з примусових робіт, концтаборів, гетто та інших місць примусового тримання були переселені на територію колишнього Союзу РСР».

3. Пункт 8 статті 9 викласти у такій редакції:

«8) особи, які у період Великої Вітчизняної війни 1941-45 років відбували покарання в місцях позбавлення волі або перебували в засланні,

на спецпоселенні і реабілітовані відповідно до чинного законодавства України та колишнього СРСР».

4. Абзац 1 пункту 1 статті 10 викласти в такій редакції:

«1) сім'ї військовослужбовців, партизанів, підпільників, учасників бойових дій на території інших держав, прирівняних до них осіб, зазначених у статтях 6 і 7 цього Закону, які загинули (пропали безвісті) або померли внаслідок поранення, контузії чи каліцтва, одержаних під час захисту Батьківщини чи при виконанні інших обов'язків військової служби (службових обов'язків, або в місцях позбавлення волі внаслідок репресій у 1941-1945 роках за умови наступної реабілітації, а також внаслідок захворювання, пов'язаного з перебуванням на фронті або одержаного в період проходження військової служби чи на території інших держав під час воєнних дій та конфліктів».

5. Абзац 1 пункту 2 статті 10 викласти у такій редакції:

«2) дружин (чоловіків) померлих інвалідів Великої Вітчизняної війни, дружин (чоловіків) померлих учасників війни і бойових дій, партизанів і підпільників, визнаних за життя інвалідами від загального захворювання, трудового каліцтва та з інших причин, а також дружин (чоловіків) померлих інвалідів внаслідок репресій 1941-1945 років і при їх наступній реабілітації, які не одружилися вдруге».

Ці пропозиції Є. Пронюка і Л. Глухівського не були підтримані Верховною Радою України і не були прийняті як закон. Вони також є ще сьогодні актуальними, і до них теж вартує привернути увагу сьогоднішніх народних депутатів із національно-демократичних фракцій і попросити їх внести у порядку законодавчої ініціативи ці пропозиції знову.

Коротко згадаємо про Закон України «Про об'єднання громадян». До політв'язнів і репресованих відношення мають стаття перша «Об'єднання громадян» і стаття третя «Громадська організація», на підставі яких і було організоване та легалізоване Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих, а також ті статті закону, що відносяться до визначення статусів, прав і обов'язків громадських організацій.

Слід згадати ще про дві зовсім недавні ініціативи щодо вдосконалення правового поля соціального захисту політичних в'язнів і репресованих.

26 січня 2009 року був зареєстрований сектором реєстрації законопроектів Верховної Ради України законопроект № 3656 «Про реабілітацію осіб, потерпілих від політичних репресій, та державну допомогу реабілітованим», автор законопроекту народний депутат України Ю. Гнаткевич, голова підкомітету з питань жертв політичних репресій, етнополітики, упередження національних конфліктів, біженців, мігра-

ції та у зв'язках з українцями, які проживають за кордоном Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин Верховної Ради України. 02.02.2011 р. на засіданні Верховної Ради розглядалося питання про включення цього законопроекту до порядку денного сесії. Пропозиція не набрала потрібної кількості голосів, законопроект було відхилено і знято з розгляду.

12.05.2011 р. був зареєстрований сектором реєстрації законопроектів Верховної Ради України законопроект № 8483 «Про заборону політичних переслідувань та обмеження прав і свобод громадян за політичними ознаками», автор законопроекту народний депутат України В. Таран (Терен), перший заступник голови Комітету Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин. Законопроект на сьогодні опрацьовується в комітеті.

Коментувати Укази Президента України, які вище зазначені як складові правової бази соціального захисту політичних в'язнів і репресованих, немає потреби, вони наводяться повністю у цьому числі журналу у розділі «Офіційні документи правової бази соціального захисту політичних в'язнів і репресованих».

ЧОМУ ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ НЕ ПРИЙНЯЛА ЗАКОН 5040?

Л. Глухівський,

перший заступник Голови ВТПВіР,

народний депутат України 2, 3 і 4 скликань.

Серед вразливих верств населення України є одна особлива категорія – це ті, хто за часів комуністичного тоталітарного режиму були ув'язнюваними і зазнавали репресій за політичними ознаками. Ув'язнення і репресії були реакцією цього режиму на їхню боротьбу за здійснення тих ідеалів, які сьогодні у значній мірі реалізовані: є незалежна Українська Соборна Держава, якої, без сумніву, не було б, якби не жертвність тих, хто загинули чи, в кращому разі, все ж вижили зі статусом політичного в'язня або репресованого. На стадії розпаду СРСР це зрозуміли, уловивши тенденції суспільних рухів, навіть деякі представники правлячої комуністичної верхівки, і незадовго до проголошення Україною незалежності Верховною Радою УРСР, у якій тоді, як пам'ятаємо, була уже достатньо чисельна група національно-демократичних депутатів («Народна Рада»), було прийнято закон «Про

реабілітацію жертв політичних репресій на Україні». Цим законом і був передбачений ряд гарантій соціального захисту для політичних в'язнів і репресованих як компенсація за їхні жертви і страждання.

Згаданий закон є чинним уже більше двадцяти років і сьогодні потребує змін і доповнень – узгодження з Конституцією України і рядом Законів України, зокрема – «Про судоустрій» і «Про місцеве самоврядування в Україні». Ця теза впливає уже хоча б із того, що Закон України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» був прийнятий 17 квітня 1991 року, коли ще була чинною Конституція Української РСР. У 1996 році була прийнята Конституція України, яка державну владу в Україні поділила на законодавчу, виконавчу та судову. За змістом цього поділу органи законодавчої, виконавчої та судової влади повинні здійснювати свої повноваження у встановлених Конституцією межах і відповідно до законів України. Закони України «Про судоустрій» і «Про місцеве самоврядування в Україні» були прийняті відповідно 07.02.2002 р. і 21.05.1997 р. Саме тому сьогодні ряд положень Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» де в чому не узгоджуються із Конституцією України, у чомусь – із рядом чинних Законів України.

Крім необхідності узгодження Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» з Конституцією України і іншими законами України уже давно настав час внести до нього зміни й доповнення з метою поліпшення соціального та правового захисту і вирішення життєво важливих проблем колишніх політичних в'язнів і репресованих, а також забезпечення всебічної державної підтримки громадських організацій, що займаються захистом їх інтересів та вивченням проблем політичних репресій. Саме з цією метою Указом Президента України за № 1088/2005 від 11.07.2005 р. (тоді Президентом України був В. Ющенко) «Про заходи щодо посилення державної підтримки колишніх політичних в'язнів, репресованих та їх громадських організацій» Кабінету Міністрів України було доручено:

– проаналізувати стан додержання законодавства щодо реабілітації і державної підтримки колишніх політичних в'язнів і репресованих та вжити додаткових заходів для забезпечення безумовного його виконання;

– розробити за участю Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих, інших громадських організацій колишніх політичних в'язнів і репресованих та внести до 1 серпня 2005 року в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України проект закону про внесення змін до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні», в якому передбачити, зокрема, визначення

статусу дітей потерпілих від репресій та гарантії їх соціального захисту, а також вирішення питання виплати реабілітованим громадянам або їхнім спадкоємцям грошової компенсації та відшкодування вартості конфіскованого майна.

У цій частині Указ Президента був фактично виконаний із запізненням тільки 31.07.2009 р., коли до Верховної Ради України був поданий Президентом України законопроект «Про внесення змін до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (щодо статусу осіб, які в дитинстві потерпіли від політичних репресій)», що був зареєстрований під № 5040. Цим законопроектом пропонувалося визнати потерпілими від політичних репресій та надати відповідні пільги особам, які:

- народилися у жінок, що на той час відбували покарання у вигляді позбавлення волі або примусового поміщення у лікувальні заклади;
- у віці до 18 років знаходилися разом з батьками у місцях позбавлення волі, в засланні чи на спецпоселенні;
- які у віці до 18 років залишилися без опіки батьків, один з яких або обоє були репресованими і згодом реабілітовані відповідно до цього Закону.

Цей законопроект мав таку редакцію:

«ЗАКОН УКРАЇНИ

Про внесення змін до Закону України

«Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (щодо статусу осіб, які в дитинстві потерпіли від політичних репресій)

Верховна Рада України постановляє:

І. Внести до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (Відомості Верховної Ради УРСР, 1991 р., № 22, ст.262; Відомості Верховної Ради України, 1992 р., № 32, ст.456, № 35, ст.513; 1993 р., № 2, ст.9) такі зміни:

1. Доповнити Закон статтею 51 такого змісту:

«Стаття 51. Потерпілими від політичних репресій визнаються особи, які:
народилися у жінок, які на той час відбували покарання у вигляді позбавлення волі або примусового поміщення у лікувальні заклади і згодом реабілітовані відповідно до цього Закону;

перебували у віці до 18 років разом із батьками, один з яких чи обоє на той час відбували покарання у місцях позбавлення волі, в заслання, на виселенні чи спецпоселенні і згодом реабілітовані відповідно до цього Закону;

залишилися у віці до 18 років без опіки батьків, один з яких чи обоє були репресовані і згодом реабілітовані відповідно до цього Закону.

Визнання осіб, зазначених у частині першій цієї статті, потерпілими від політичних репресій покласти на місцеві державні адміністрації. Порядок визнання осіб потерпілими від політичних репресій встановлюється Кабінетом Міністрів України.

Особам, визнаним потерпілими від політичних репресій, видається посвідчення єдиного зразка, що затверджується Кабінетом Міністрів України. Видача посвідчення проводиться за місцем проживання таких осіб відповідними місцевими державними адміністраціями»;

2. У статті 6:

частину другу після слова «громадянам» доповнити словами «та особам, визнаним потерпілими від політичних репресій»;

частину четверту після слова «особи» доповнити словами «та особи, визнані потерпілими від політичних репресій»;

доповнити статтю після частини п'ятої новою частиною такого змісту:

«Якщо потерпіла від політичних репресій особа, батьки якої або один з них відбували покарання у вигляді позбавлення волі або примусового поміщення у лікувальні заклади і згодом реабілітовані відповідно до статті 1 цього Закону, є інвалідом або пенсіонером, їй надається також право на:

– одержання пільгових путівок для санаторно-курортного лікування та відпочинку;

– безоплатний проїзд усіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі) та на автомобільному транспорті загального користування (за винятком таксі) в сільській місцевості в межах адміністративного району;

– зниження оплати жилої площі та комунальних послуг на 50 процентів у межах норм, передбачених чинним законодавством;

– позачергове надання медичної допомоги і 50-процентне зниження вартості ліків за рецептом;

– першочергове встановлення телефону».

У зв'язку з цим частини шосту – дев'яту вважати відповідно частинами сьомою – десятою;

частину сьому після слова «реабілітовані» доповнити словами «чи визнані потерпілими від політичних репресій», після слова «реабілітацією» – словами «чи визнанням потерпілими від політичних репресій».

II. Прикінцеві положення

1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2010 року.

2. Кабінету Міністрів України у двомісячний строк з дня опублікування цього Закону:

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом;

видати нормативно-правові акти, що впливають із цього Закону».

Законопроект 5040 згідно з регламентом роботи Верховної Ради був своєчасно проаналізований Головним науково-експертним управлінням Верховної Ради України, яке сформулювало свій висновок, у якому висловило наступні зауваження і пропозиції:

1. Указано на неповну узгодженість запропонованих доповнень із чинним Законом України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (далі – Закон). Насамперед, це віднесено до понятійно-категорійного апарату законопроекту. Так, у Законі вживається термін “вислання” (преамбула і стаття 9), тоді як у законопроекті 5040 – “виселення” (абзац другий частини першої статті 5-1), а термін “спецпоселення”, на відміну від законопроекту, у Законі взагалі не вживається.

2. Звернуто увагу на те, що за чинним Законом відповідні пільги надаються реабілітованим особам, які стали інвалідами внаслідок репресій або є пенсіонерами (частина п’ята статті 6), а законопроектом передбачається надавати такі пільги особам, які є інвалідами або пенсіонерами. Тобто настання інвалідності не пов’язується із репресіями, що певною мірою ставить у нерівне становище реабілітованих громадян та потерпілих від політичних репресій дітей.

3. Законопроектом не визначається механізм віднесення окремих осіб до категорії потерпілих від політичних репресій, зокрема, не вказуються документи, які є підставою для набуття такого статусу. Вирішення цих питань цілком покладається на місцеві державні адміністрації, в той час як органи місцевого самоврядування взагалі опинилися поза цим процесом.

4. Оскільки пропоновані доповнення до статті 6 чинного Закону передбачають надання потерпілим від політичних репресій відповідних пільг, їх прийняття вимагатиме додаткових фінансових витрат з Державного бюджету України в сумі 91,3 млн. грн. (про що зазначається у

пояснювальній записці). Проте джерела їх покриття, як цього вимагає частина друга статті 27 Бюджетного кодексу України, не вказуються.

5. Потребує уточнення у законопроекті строк набуття чинності цим законом – з 1 січня 2010 р. Адже відповідно до частини третьої статті 27 Бюджетного кодексу України законопроекти, що впливають на формування доходної чи видаткової частини бюджетів, відповідно до частини третьої вищезазначеної статті повинні бути офіційно оприлюднені до 15 серпня того року, який передує плановому. В іншому разі норми відповідних законодавчих актів, пов'язаних з формуванням доходної та/або видаткової частини бюджетів, застосовуються не раніше початку бюджетного періоду, наступного за плановим.

Резюме цього висновку, підписаного керівником Головного науково-експертного управління В. Борденюком, було таким: за результатами розгляду у першому читанні законопроект може бути прийнятий за основу з урахуванням висловлених зауважень і пропозицій.

Профільним Комітетом щодо законопроекту 5040 був визначений Комітет з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин. Цей комітет розглянув законопроект на своєму засіданні і рекомендував його до прийняття Верховною Радою у першому читанні.

Верховна Рада України розглянула законопроект 5040 9 лютого 2010 року. Результати поіменного голосування були такими: за – 228, проти – 14, утримались – 0 і не голосували – 193. Отже, законопроект 5040 був прийнятий у першому читанні. Відразу ж 09.02.2010 р. було поставлено на голосування питання про скорочення терміну підготовки законопроекту до другого читання. Голосували народні депутати за цю пропозицію так: за – 229, проти – 2, утримались – 0, не голосували – 204.

Отже, перспективи прийняття цього закону у цілому видавалися позитивними, ніщо не віщувало негативних наслідків.

Профільний Комітет зайнявся підготовкою законопроекту 5040 до другого читання. До порівняльної таблиці, що виносилася на друге читання, було внесено тільки дві пропозиції: народний депутат Ю. Гнаткевич запропонував у абзаці третьому частини першої статті 51 слова “на виселенні чи спецпоселенні” замінити словами “висланні чи на спецпоселенні” і “Прикінцеві положення” проекту Закону викласти у такій редакції:

“1. Цей Закон набирає чинності з 1 січня 2011 року.

2. Кабінету Міністрів України у тримісячний строк:

подати на розгляд Верховної Ради України пропозиції щодо внесення до законів України змін, які впливають із цього Закону;

привести свої нормативно-правові акти у відповідність із цим Законом; забезпечити прийняття нормативно-правових актів, що впливають із цього Закону”.

Профільний Комітет рекомендував Верховній Раді прийняти законопроект 5040 у другому читанні і у цілому.

Важко збагнути, у чому полягало проголосоване 09.02.2010 р. скорочення терміну підготовки законопроекту до другого читання, бо його друге читання відбулося аж 11.05.2010 р. І результати голосування були приголомшливими: за – 124, проти – 2, утримались – 0, не голосували – 245. Тут же було поставлено на голосування пропозицію направити законопроект на повторне друге читання. Результати голосування були такими: за – 272, проти – 0, утримались – 0, не голосували – 101.

Законопроект знову повернувся до профільного Комітету. До порівняльної таблиці, яку Комітет пропонував розглянути у повторному другому читанні, крім двох вище наведених пропозицій народного депутата Ю. Гнаткевича було внесено ще ряд його пропозицій, зокрема:

1. Перше речення частини другої статті 51 викласти у редакції: “Вирішення питань, пов’язаних з наданням статусу потерпілих від політичних репресій покласти на комісії з питань поновлення прав реабілітованих, створених відповідно до законодавства”.

2. Частину третю статті 51 проекту вилучити.

3. Абзац п’ятий пункту 2 розділу I проекту викласти у такій редакції: “Якщо потерпіла від політичних репресій особа, зазначена в абзацах другому і третьому частини першої статті 51 цього Закону, стала інвалідом внаслідок перебування разом з батьками або одним з них у місцях позбавлення волі, заслання, вислання чи на спецпоселенні, їй надається також право на: ”

4. Пункт 2 розділу 1 проекту після абзацу десятого доповнити новими абзацами такого змісту:

“Потерпілій від політичних репресій особі, зазначеній в абзаці четвертому частини першої статті 51 цього Закону, надається право на:

– зниження оплати жилої площі та комунальних послуг на 25 процентів у межах норм, передбачених чинним законодавством;

– першочергове надання медичної допомоги і 25-процентне зниження вартості ліків за рецептом;

– першочергове встановлення телефону”;

5. Частину дев’яту викласти у такій редакції:

“Реабілітованим, а також потерпілим від політичних репресій, які мають право на передбачені цим Законом пільги, видаються посвідчення, зразки яких затверджуються Кабінетом Міністрів України”;

6. У частині десятій слова “цього посвідчення” замінити словами “цих посвідчень”;

7. Частину дванадцятку виключити.

Всі ці зауваження Ю. Гнаткевича Комітет підтримав.

Також до таблиці було внесено пропозицію народного депутата Ю. Кармазіна: «Прийняте у першому читанні доповнення до статті 6 новою частиною 6 викласти у такій редакції: “Особі, яка визнана потерпілою від політичних репресій і внаслідок поранення, контузії, каліцтва або захворювання, одержаних у передбачених статтею 51 цього Закону період, стала інвалідом, також надається право на: ...”. Ця пропозиція Комітетом підтримана не була.

Підготовлений профільним Комітетом законопроект 5040 до повторного другого читання розглянуло Головне юридичне управління Верховної Ради України. Його зауваження зводилось до наступного.

Законопроектом статтю 6 Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» пропонується доповнити положенням щодо надання пільг потерпілим від політичних репресій, які є інвалідами або пенсіонерами. Проте у законопроекті настання інвалідності не пов'язується із політичними репресіями. Тому таке положення є некоректним, оскільки в результаті внесення таких змін потерпілі від політичних репресій (діти реабілітованих) визнаються більш привілейованими особами, ніж самі реабілітовані особи. Так, відповідно до частини п'ятої статті 6 чинного Закону право на пільги має реабілітована особа, яка стала інвалідом внаслідок репресій або є пенсіонером.

Резюме висновку, підписаного заступником керівника управління В. Міловановим: Законопроект може бути прийнятий у повторному другому читанні з урахуванням зауважень Головного юридичного управління.

Отже, Головне юридичне управління Верховної Ради України фактично підтримало законопроект.

Розгляд законопроекту 5040 у повторному другому читанні відбувся у Верховній Раді України 09.09.2010 р., та результати голосування знову були приголомшливими: за – 20, проти – 0, утримались – 0, не голосували – 281. Законопроект був провалений і знятий з розгляду.

Які тепер його перспективи ?

Чи дочекаються діти потерпілих від репресій хоч якихсь гарантій соціального захисту і чи буде нарешті справедливо вирішено питання виплати реабілітованим громадянам або їхнім спадкоємцям грошової компенсації та відшкодування вартості конфіскованого майна?

Відповідаючи на це запитання, народний депутат України Юрій Гнаткевич, голова підкомітету з питань жертв політичних репресій, етнополітики, упередження національних конфліктів, біженців, міграції та у зв'язках з

українцями, які проживають за кордоном, Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнародних відносин Верховної Ради України, сказав:

«Головною причиною відхилення законопроекту 5040 є змова комуністів з фракцією Партії Регіонів, без підтримки якої не може нині пройти у парламенті жоден законопроект. Комуністи, які повністю зрадили свою марксистську ідеологію класової боротьби, вступивши в коаліцію з партією, яка захищає інтереси їхнього ворога – крупного капіталу, і постійно підтримують її під час голосувань у сесійній залі. Комуністи роблять це не задарма. Їхньою умовою вступу в коаліцію, думаю, була підтримка їхньої позиції в національних, мовних питаннях, а також у питанні відмови від вступу в НАТО. До кола таких питань відноситься і ставлення до питань голодомору, політичних репресій, топоніміки комуністичних часів тощо.

Ще до внесення до Верховної Ради України Президентом В. Ющенком законопроекту 5040 аналогічний проект було внесено одним з «регіоналів», проте на вимогу комуністів він був ним відкликаний. Уже упродовж трьох років комуністи категорично заперечують проти включення в порядок денний чергової сесії підготовленого мною за підтримки групи колишніх політв'язнів проекту нової редакції закону «Про реабілітацію жертв політичних репресій».

Підтримка Верховною Радою згаданих законопроектів може бути успішною за двох умов. Першою з них є повний програш комуністів на наступних парламентських виборах (це ще сьогодні є сумнівним) або хоч би їхнє не входження до «донецької» коаліції. Другою умовою є відповідальне ставлення національно-патріотичних груп і фракцій до своїх депутатських обов'язків бодай в частині національно-патріотичної тематики. Адже причиною провального голосування за законопроект 5040 була відсутність тоді у залі майже всіх депутатів з фракції НУНС та БЮТ, розгромлених підкупамі, зрадами і розбратами».

До сказаного народним депутатом Ю. Гнаткевичем важко ще щось додати.

За прийняття цього закону проголосувало лише 20 осіб:

- фракція «Партія Регіонів» – Сулковський П.Г.,
- фракція «Батьківщина» – Гнаткевич С.З., Маліч О.В., Томенко М.,
- фракція блоку «Наша Україна – Народна Самооборона» – ГеГерасименко І., Гуменюк О., Карпук В., Кириленко В., Аржєвітін С., Герасим'юк О., Григорович Л., Кармазін Ю., Мойсик В., Оробець Л., Парубій А., Юценко П., Ляпіна К., Петьовка В., Третьяков О., Шкутяк В.,
- фракція Компартії – 0,
- фракція «Блок Литвина» – 0,
- позафракційні – 0.

**ОФІЦІЙНІ ДОКУМЕНТИ ПРАВОВОЇ БАЗИ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ
ПОЛІТИЧНИХ В'ЯЗНІВ І РЕПРЕСОВАНИХ**

ЗАКОН УКРАЇНИ

«Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні»

(Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, № 22, ст.262)

{У найменуванні і тексті Закону слова «Української РСР», «УРСР» та «Радою Міністрів УРСР» замінено відповідно словами «України» та «Кабінетом Міністрів України» згідно із Законом N 2353-ХІІ від 15.05.92}

{Із змінами, внесеними згідно із Законами:

№ 2353-ХІІ від 15.05.92, ВВР, 1992, № 32, ст.456

№ 2803-ХІІ від 19.11.92, ВВР, 1993, № 2, ст.9

№ 107-VI від 28.12.2007, ВВР, 2008, № 5-6, N 7-8, ст.78

№ 1760-VI від 15.12.2009, ВВР, 2010, № 8, ст.62 }

Після 1917 року, в період громадянської війни і наступні десяти-річчя на землі України пролилося багато людської крові. Мільйони безвинних людей на підставі антигуманних і антидемократичних законів та внаслідок прямого беззаконня і свавілля зазнали переслідувань за свою політичну діяльність, висловлювання та релігійні переконання. Особливо тяжкою спадщиною минулого є масові репресії, які чинились сталінським режимом та його провідниками в республіці. При судових і позасудових розправах грубо нехтувались норми Конституції, покликані охороняти права і свободи громадян, елементарні норми судочинства.

Відмічаючи, що частину осіб, репресованих у 30-40-х і на початку 50-х років, уже поновлено в правах на підставі законодавства Союзу РСР, Верховна Рада України вважає, що реабілітація жертв політичних репресій повинна охоплювати увесь період після 1917 року до моменту набрання чинності цим Законом і поширюватись на осіб, необґрунтовано засуджених за цей час судами України або репресованих на території республіки іншими державними органами в будь-якій формі, включаючи позбавлення життя або волі, переселення в примусовому порядку, вислання і заслання за межі республіки, позбавлення громадянства, примусове поміщення до лікувальних закладів, позбавлення чи обмеження інших громадянських прав або свобод з мотивів політичного, соціального, класового, національного і релігійного характеру.

Верховна Рада України засуджує репресії і відмежовується від терористичних методів керівництва суспільством, висловлює співчуття жертвам необґрунтованих репресій, їх рідним і близьким, проголошує намір неухильно добиватись відновлення справедливості, усунення наслідків свавілля і порушень громадянських прав, прагне забезпечити посилену на цей час компенсацію матеріальної і моральної шкоди, заподіяної незаконними репресіями, реабілітованим та їх сім'ям, та гарантує народу України, що подібне ніколи не повториться, що права людини і законність будуть свято додержуватись.

Цим Законом ліквідуються наслідки беззаконня, допущені з політичних мотивів до громадян України, поновлюються їх права, встановлюються компенсації за незаконні репресії та пільги реабілітованим.

Стаття 1. Вважати реабілітованими осіб, які з політичних мотивів були необґрунтовано засуджені судами або піддані репресіям позасудовими органами, в тому числі «двійками», «трійками», особливими нарадами і в будь-якому іншому позасудовому порядку, за вчинення на території України діянь, кваліфікованих як контрреволюційні злочини за кримінальним законодавством України до набрання чинності Законом СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25 грудня 1958 року, за винятком осіб, зазначених у статті 2 цього Закону.

Визнати реабілітованими також громадян, засуджених за:

- антирадянську агітацію і пропаганду за статтею 7 Закону СРСР «Про кримінальну відповідальність за державні злочини» від 25 грудня 1958 року і статтею 62 Кримінального кодексу України в редакціях до прийняття Закону Української РСР від 28 жовтня 1989 року «Про затвердження Указу Президії Верховної Ради Української РСР від 14 квітня 1989 року «Про внесення змін і доповнень до Кримінального і Кримінально-процесуального кодексів Української РСР»;

- поширення завідомо неправдивих вигадок, що порочать радянський державний і суспільний лад, тобто за статтею 187-1 Кримінального кодексу України;

- порушення законів про відокремлення церкви від держави і школи від церкви, посягання на особу та права громадян під приводом справляння релігійних обрядів, якщо вчинені дії не були поєднані з заподіянням шкоди здоров'ю громадян чи статевою розпустою.

Дія цієї статті поширюється на осіб, громадян України, які постійно проживали в Україні і яких з різних причин було переміщено за межі колишнього Радянського Союзу, необґрунтовано засуджено військовими трибуналами, Верховним Судом Союзу РСР чи піддано репресіям

позасудовими органами. {Статтю 1 доповнено частиною третьою згідно із Законом N 2353-12 від 15.05.92}

Підлягають реабілітації також особи, щодо яких з політичних мотивів застосовано примусові заходи медичного характеру.

Стаття 2. Реабілітації не підлягають особи, щодо яких у матеріалах кримінальних справ є сукупність доказів, які підтверджують обґрунтованість притягнення їх до відповідальності за:

– зраду батьківщини, шпигунство, диверсії, шкідництво, саботаж, терористичні акти;

– злочини проти людства і людяності, каральні акції щодо мирного населення, вбивства, мордування громадян і пособництво в цьому окупантам у період Великої Вітчизняної війни;

– збройні вторгнення на територію України, організацію збройних формувань, які чинили вбивства, розбої, грабежі й інші насильства, та особисту участь у вчиненні цих злочинів.

Не підлягають реабілітації також особи, засуджені за злочини проти правосуддя, пов'язані з застосуванням репресій, навіть якщо вони самі згодом зазнали репресій.

Стаття 3. Реабілітувати всіх громадян, засланих і висланих з постійного місця проживання та позбавлених майна за рішенням органів державної влади і управління з політичних, соціальних, національних, релігійних та інших мотивів під приводом боротьби з куркульством, противниками колективізації, так званими бандпосібниками та їх сім'ями.

Стаття 4. Поновити реабілітованих в усіх громадянських правах, у тому числі в праві проживання в населених пунктах і місцевостях, в яких вони постійно проживали до репресій, поширивши це право на членів їх сімей.

Визнати недійсними пов'язані з застосуванням репресій рішення про позбавлення державних нагород, учених ступенів, військових, спеціальних і почесних звань, пенсій та інших прав.

За бажанням реабілітованого або його родичів у разі смерті реабілітованого повідомлення про реабілітацію має бути безкоштовно опубліковано в пресі чи іншим способом доведено до відома громадськості за місцем роботи або проживання реабілітованого.

Стаття 5. Встановити для осіб, які відбували покарання у вигляді позбавлення волі або примусового поміщення у лікувальні заклади і

згодом реабілітовані відповідно до статті 1 цього Закону, грошову компенсацію у розмірі однієї мінімальної заробітної плати за кожний місяць позбавлення волі, але не більш як 75 мінімальних заробітних плат. Одноразово як грошова компенсація реабілітованій особі виплачується до 15 мінімальних заробітних плат, а решта належних грошей – протягом наступних п'яти років. У разі можливості, на вимогу реабілітованого, вся нарахована грошова компенсація може бути виплачена одноразово. Виплата компенсації спадкоємцям не проводиться, крім випадків, коли компенсація була нарахована, але не отримана реабілітованим. {Частина перша статті 5 із змінами, внесеними згідно із Законом № 2353-12 від 15.05.92, в редакції Закону № 2803-12 від 19.11.92}

Вилучені будівлі та інше майно по можливості (якщо будинок незайнятий, а майно збереглося) повертаються реабілітованому або його спадкоємцям натурою. При відсутності такої можливості заявнику відшкодовується вартість будівель та майна.

Не підлягають поверненню (компенсації) будівлі та інше майно, що було націоналізовано (муніципалізовано) на підставі відповідних нормативних актів.

Заяви про компенсацію та повернення майна подаються не пізніше трьох років з моменту набрання чинності цим Законом або з дня одержання особою довідки про реабілітацію згідно з цим Законом.

Порядок виплати компенсації, повернення майна або відшкодування його вартості реабілітованим регулюється Положенням, затверджуваним Кабінетом Міністрів України.

Стаття 6. Реабілітованим громадянам відповідно до статті 1 цього Закону час тримання під вартою, відбування покарання в місцях позбавлення волі, заслання або перебування на примусовому лікуванні зараховується у потрійному розмірі в стаж роботи для призначення трудових пенсій.

Реабілітованим громадянам, які потребують поліпшення житлових умов, надається право на першочергове одержання житла.

В разі смерті реабілітованої особи це право зберігається за одним з подружжя, якщо вони не створили нову сім'ю, а також за батьками і дітьми, які проживали спільно до арешту і у зв'язку з застосуванням репресій втратили право на займане жиле приміщення та потребують поліпшення житлових умов.

Реабілітовані особи, які проживають у сільській місцевості, мають право на одержання безпроцентної позики та першочергове забезпечення будівельними матеріалами для будівництва житла.

Якщо реабілітована особа згідно з статтею 1 цього Закону стала інвалідом внаслідок репресій або є пенсіонером, їй надається також право на:

- одержання пільгових путівок для санаторно-курортного лікування та відпочинку;

- за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем і відсутності протипоказань до керування ним – забезпечення автомобілем безоплатно, за наявності медичних показань для забезпечення автомобілем і протипоказань до керування ним – забезпечення автомобілем з правом передачі керування автомобілем члену сім'ї на пільгових умовах, що визначаються Кабінетом Міністрів України;

{Абзац третій частини п'ятої статті 6 в редакції Закону № 1760-VI від 15.12.2009}

- безплатний проїзд всіма видами міського пасажирського транспорту (крім таксі) та на автомобільному транспорті загального користування (за винятком таксі) в сільській місцевості в межах адміністративного району;

- зниження оплати жилої площі та комунальних послуг на 50 процентів в межах норм, передбачених чинним законодавством;

- позачергове надання медичної допомоги і 50-процентне зниження вартості ліків за рецептом;

- переважне право на вступ до садівницьких товариств, першочергове право на вступ до житлово-будівельних кооперативів;

- першочергове встановлення телефону.

Особи, реабілітовані відповідно до цього Закону, мають право на безплатну консультацію адвокатів з питань, пов'язаних з реабілітацією.

Реабілітованим, які мають право на передбачені цим Законом пільги, видається посвідчення єдиного зразка, що затверджується Кабінетом Міністрів України.

Видача цього посвідчення проводиться за місцем проживання виконавчими комітетами відповідних місцевих Рад народних депутатів.

Чинність статей 4, 5 та 6 цього Закону поширюється на жертви політичних репресій, що були реабілітовані до прийняття цього Закону.

Пільги з оплати жилої площі, комунальних послуг та проїзду надаються за умови, якщо середньомісячний сукупний дохід сім'ї в розрахунку на одну особу за попередні шість місяців не перевищував величини доходу, який дає право на податкову соціальну пільгу у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

{Статтю 6 доповнено частиною десятою згідно із Законом № 107-VI від 28.12.2007 – зміну визнано неконституційною згідно з Рішенням Конституційного Суду № 10-рп/2008 від 22.05.2008}

Стаття 7. Встановити такий порядок застосування статей 1 і 2 цього Закону.

Органи прокуратури у взаємодії з органами державної безпеки проводять перевірки та складають відповідні висновки щодо всіх кримінальних справ, зазначених у статтях 1 і 2 цього Закону, рішення по яких не були скасовані до моменту його прийняття.

На реабілітованих осіб органи прокуратури видають відповідні довідки.

При наявності підстав для визнання особи такою, що згідно зі статтею 2 цього Закону не підлягає реабілітації, прокурор надсилає справу з висновком:

щодо засуджених судами – до тих же судів, які виносили останнє судове рішення. Справи, по яких вироки, ухвали, постанови було винесено ліквідованими або розформованими судами, а також військовими трибуналами щодо цивільних осіб, передаються на розгляд тих судів, до підсудності яких ці справи віднесено чинним законодавством. Територіальна підсудність справи визначається за місцем винесення останнього судового рішення;

щодо підданих покаранню за рішенням позасудових органів – до Верховного Суду України, обласних та Київського міського судів, військових трибуналів округів, Чорноморського флоту, на території яких застосовувались репресії.

Внаслідок розгляду справи суд може прийняти одне з таких рішень:

– визнати, що особу обґрунтовано засуджено або піддано покаранню позасудовим органом і на неї не поширюється дія статті 1 цього Закону;

– визнати, що особу необґрунтовано засуджено або піддано покаранню позасудовим органом і вона підлягає реабілітації згідно з статтею 1 цього Закону.

При розгляді справи суд може також внести зміни до раніше винесених вироку, ухвали і постанови судів чи до рішення позасудових органів.

Надати Верховному Суду України повноваження щодо перегляду в порядку нагляду і за нововиявленими обставинами кримінальних справ, розглянутих Верховними Судами України, Союзу РСР, військовими трибуналами та позасудовими органами, в тому числі за межами території колишнього Радянського Союзу, щодо осіб, які на момент застосування репресій були громадянами України.

{Статтю 7 доповнено частиною сьомою згідно із Законом № 2353-12 від 15.05.92}

Надати право судам поширювати дію статей 4-6 цього Закону на осіб, реабілітованих в загальному порядку, коли є підстави розглядати факт притягнення їх до кримінальної відповідальності за статтями 58-1 та 80 Кримінального Кодексу Української РСР 1927 року як політичну репресію.

{Статтю 7 доповнено частиною восьмою згідно із Законом № 2353-12 від 15.05.92}

Стаття 8. Особі, яку визнано судом чи військовим трибуналом такою, що не підлягає реабілітації, вручається копія ухвали (постанови), а в разі визнання необґрунтовано засудженою або підданою покаранню за рішенням позасудового органу – довідка про реабілітацію.

Ухвалу (постанову) суду чи військового трибуналу може бути опротестовано прокурором або головою відповідного суду чи оскаржено особою, якій відмовлено в реабілітації.

Протести в порядку нагляду і за нововиявленими обставинами розглядаються у звичайному порядку, передбаченому нормами Кримінально-процесуального кодексу України.

Стаття 9. Вирішення питань, пов'язаних з встановленням факту розкуркулювання, адміністративного виселення, з відшкодуванням матеріальних збитків, поновленням трудових, житлових, пенсійних та інших прав громадян, реабілітованих відповідно до цього Закону, покласти на обласні, міські і районні Ради народних депутатів. З цією метою Радам народних депутатів утворити штатні комісії, положення про які затверджуються Кабінетом Міністрів України.

За дорученням цих комісій органи внутрішніх справ встановлюють факти безпідставності заслання і вислання, направлення на спецпоселення, а також конфіскації і вилучення майна у зв'язку з необґрунтованими репресіями, і матеріали перевірки надсилають комісіям.

*Л.Кравчук,
Голова Верховної Ради України
м. Київ, 17 квітня 1991 року
№ 962-ХІІ*

УКАЗ
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 1087/2005

**Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв
політичних репресій та голодоморів в Україні**

З метою увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні, забезпечення глибокого осмислення історичного минулого українського народу, його багаторічної боротьби за відновлення державності, а також посилення уваги суспільства, зокрема молоді, до трагічних сторінок історії держави постановляю:

1. Кабінету Міністрів України:

а) вирішити до Дня пам'яті жертв голодоморів та політичних репресій, який у 2005 році відзначається 26 листопада, питання утворення Українського інституту національної пам'яті, для чого, зокрема:

утворити до 15 серпня 2005 року з урахуванням пропозицій Національної академії наук України, Українського добровільного культурно-просвітницького правозахисного благодійного товариства «Меморіал» ім. В. Стуса, Асоціації дослідників голодоморів в Україні, Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих міжвідомчу робочу групу з утворення Українського інституту національної пам'яті, підготовки пропозицій щодо його структури та основних напрямів роботи, включивши до складу цієї робочої групи провідних науковців, учених, авторитетних експертів, представників громадських організацій, які безпосередньо займаються вивченням проблем політичних репресій і голодоморів;

забезпечити вирішення в установленому порядку питання розміщення Українського інституту національної пам'яті у центральній частині м. Києва;

б) внести до 1 серпня 2005 року в установленому порядку пропозиції щодо надання Державному історико-меморіальному заповіднику «Биківнянські могили» статусу національного;

в) підготувати та внести до 1 листопада 2005 року в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України законопроект щодо політико-правової оцінки голодоморів в історії українського народу.

2. Службі безпеки України, Державному комітету архівів України надавати всіляке сприяння представникам громадських організацій, наукових установ та організацій, ученим у доступі в установленому порядку до відповідних архівних документів, що стосуються питань політичних репресій та голодоморів в Україні, а також опублікуванню таких документів.

3. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям за участю громадських організацій, які безпосередньо займаються вивченням проблем політичних репресій і голодоморів:

вжити протягом 2005-2006 років заходів щодо належного впорядкування поховань жертв політичних репресій, спорудження пам'ятників та встановлення пам'ятних знаків;

організувати роботу із залученням учнівської та студентської молоді щодо пошуку поховань жертв політичних репресій та голодоморів;

сприяти створенню музеїв, формуванню музейних збірань, організації постійно діючих експозицій про історичні події, пов'язані з політичними репресіями та голодоморами в Україні.

4. Міністерству закордонних справ України за участю громадських організацій, які безпосередньо займаються вивченням проблем політичних репресій і голодоморів, а також із залученням представників української громадськості за кордоном вживати в установленому порядку заходів щодо активізації проведення пошуку та дослідження на території іноземних держав місць поховань українців, які загинули внаслідок політичних репресій.

*В.Ющенко,
Президент України
м. Київ, 11 липня 2005 року
№ 1087/2005*

УКАЗ
ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 1088/2005

Про заходи щодо посилення державної підтримки колишніх політичних в'язнів, репресованих та їх громадських організацій

З метою поліпшення соціального та правового захисту, вирішення життєво важливих проблем колишніх політичних в'язнів і репресованих, забезпечення всебічної державної підтримки громадських організацій, що займаються захистом їх інтересів та вивченням проблем політичних репресій і голодоморів, постановляю:

1. Кабінету Міністрів України:

проаналізувати у двомісячний строк стан додержання законодавства щодо реабілітації, державної підтримки колишніх політичних в'язнів і репресованих та вжити додаткових заходів для забезпечення безумовного його виконання;

розробити за участю Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих, інших громадських організацій колишніх політичних в'язнів і репресованих та внести в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України:

– до 1 серпня 2005 року проект закону про внесення змін до Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій на Україні» (962-12), в якому передбачити, зокрема, визначення статусу дітей потерпілих від репресій та гарантії їх соціального захисту, а також вирішення питання виплати реабілітованим громадянам або їхнім спадкоємцям грошової компенсації та відшкодування вартості конфіскованого майна;

– до 1 вересня 2005 року проект загальнодержавної програми соціального захисту колишніх політичних в'язнів і репресованих, членів їхніх сімей на 2006-2010 роки;

– до 1 жовтня 2005 року проект закону щодо підвищення пенсій громадянам, які необґрунтовано зазнали політичних репресій і згодом були реабілітовані, а також членам їхніх сімей, яких було примусово переселено, у відповідних відсотках до прожиткового мінімуму, встановленого законом;

розробити та подати до 1 вересня 2005 року пропозиції щодо поліпшення медичного обслуговування колишніх політичних в'язнів і репресованих, удосконалення системи забезпечення їх путівками до санаторіїв та інших лікувальних закладів, розглянути питання про створення в одному з курортних регіонів медичного реабілітаційного центру для колишніх політичних в'язнів і репресованих;

опрацювати до 15 серпня 2005 року за участю громадських організацій колишніх політичних в'язнів і репресованих питання збільшення кількості та розміру довічних державних іменних стипендій громадянам України, які зазнали переслідувань за правозахисну діяльність у колишньому СРСР, та подати в установленому порядку відповідні пропозиції;

внести до 1 жовтня 2005 року пропозиції щодо відзначення державними нагородами України колишніх політичних в'язнів і репресованих, які мають особливі заслуги перед Україною;

вирішити в установленому порядку питання щодо фінансування видання журналу «Зона», підготовки та випуску книжкової серії «Україна ХХ століття. Енциклопедія боротьби і репресій», всебічно сприяти видавничій діяльності Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих, Українського добровільного культурно-просвітницького правозахисного благодійного товариства «Меморіал» ім. В. Стуса, Асоціації дослідників голодоморів в Україні, інших громадських організацій колишніх політичних в'язнів і репресованих та громадських організацій, що безпосередньо займаються вивченням проблем політичних репресій і голодоморів.

2. Кабінету Міністрів України, Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям:

вирішити у двомісячний строк у встановленому порядку питання надання Всеукраїнському товариству політичних в'язнів і репресованих, іншим громадським організаціям колишніх політичних в'язнів і репресованих та громадським організаціям, що безпосередньо займаються вивченням проблем політичних репресій і голодоморів, їх місцевим осередкам фінансової підтримки для здійснення ними статутної діяльності у 2005 році та передбачати під час розроблення проектів законів про Державний бюджет України,

проектів бюджетів Автономної Республіки Крим, відповідних місцевих бюджетів на 2006 і наступні роки кошти на зазначені потреби;

прискорити вирішення питання щодо забезпечення в установленому порядку приміщеннями і телефонним зв'язком Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих та його місцевих осередків, а також розглянути можливість вирішення зазначених питань стосовно інших громадських організацій колишніх політичних в'язнів і репресованих та громадських організацій, що безпосередньо займаються вивченням проблем політичних репресій і голодоморів;

забезпечувати залучення членів громадських організацій колишніх політичних в'язнів і репресованих та інших громадських організацій, що безпосередньо займаються вивченням проблем політичних репресій і голодоморів, до участі у навчально-виховному процесі в закладах освіти, а також до роботи з молоддю. Про виконання Указу доповісти до 1 жовтня 2005 року.

*В.Ющенко,
Президент України
м. Київ, 11 липня 2005 року
№ 1088/2005*

УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА УКРАЇНИ № 75/2010.

Про вшанування учасників боротьби за незалежність України у XX столітті

Ураховуючи результати проведених наукових досліджень, визнаючи на державному рівні видатну роль учасників боротьби за незалежність України у XX столітті, з метою їх вшанування, відновлення історичної справедливості та правдивої історії українського визвольного руху XX століття постановляю:

1. Визнати учасниками боротьби за незалежність України у XX столітті осіб, які брали участь у політичній, партизанській, підпільній, збройній боротьбі за незалежність України, в тому числі у складі формувань Української Центральної Ради, Української Народної Рес-

публіки, Західно-Української Народної Республіки, Української Держави (Гетьманату), Української військової організації, Організації народної оборони «Карпатська Січ», Організації українських націоналістів, Української повстанської армії, Української головної визвольної ради та інших військових формувань, партій, організацій та рухів, що ставили за мету здобуття Україною державної незалежності.

2. Кабінету Міністрів України розробити разом зі Службою безпеки України та за участю Національної академії наук України і внести в установленому порядку на розгляд Верховної Ради України проект Закону України «Про правовий статус учасників боротьби за незалежність України у XX столітті».

3. Міністерству освіти і науки України, Українському інституту національної пам'яті розробити за участю Національної академії наук України для навчальних закладів методичні, просвітницькі та інші матеріали, присвячені боротьбі за незалежність України у XX столітті.

4. Раді міністрів Автономної Республіки Крим, обласним, Київській та Севастопольській міським державним адміністраціям уживати в установленому порядку заходів щодо гідного вшанування учасників боротьби за незалежність України у XX столітті, в тому числі з активізації патріотичного виховання молоді та просвітницької роботи, найменування у населених пунктах вулиць, площ, бульварів, парків та скверів, навчальних закладів та закладів культури на честь визначних учасників боротьби за незалежність України у XX столітті та подій, пов'язаних з українським визвольним рухом XX століття.

5. Запропонувати органам місцевого самоврядування здійснювати заходи щодо вшанування учасників боротьби за незалежність України у XX столітті.

*В.Ющенко,
Президент України
м. Київ, 28 січня 2010 р.*

На прохання читачів журналу «Зона» до офіційних документів додаємо ще наступну постанову Верховної Ради.

**ПРО ТЛУМАЧЕННЯ ЗАКОНУ УКРАЇНИ
«ПРО РЕАБІЛІТАЦІЮ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ
В УКРАЇНІ» № 3812-ХП**

(Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1994, № 15, ст.88)

У зв'язку з численними запитами реабілітованих громадян, комісій по поновленню прав реабілітованих, інших посадових осіб та в інтересах єдиного поняття і вірного застосування Закону Верховна Рада України постановляє:

1. Роз'яснити, що політичний мотив репресій (стаття 1) – це застосування державою примусових заходів щодо противників Радянської влади у вигляді пред'явлення обвинувачення у вчиненні політичного (контрреволюційного) злочину або визнання особи соціально небезпечною у політичному відношенні за наявності достовірних матеріалів, застосування на цих підставах репресій у судовому порядку відповідно до статей 33-34 Кримінального кодексу Української РСР у редакції 1927 року та в адміністративному порядку.

2. Територія Української РСР (стаття 1) – територія України на час прийняття Закону України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» (962-12) – 17 квітня 1991 року.

3. Громадяни України – особи, які постійно проживали на території України до застосування щодо них незаконних репресій, і також такі, які з різних причин були переміщені за межі України.

4. Застосування (піддання) репресій (стаття 1):

- оголошення вироку, ухвали (постанови) судом першої інстанції або рішення (постанови) позасудовим органом про застосування кримінального покарання, відправлення у заслання та вислання без пред'явлення обвинувачення у конкретному злочині;
- винесення судом або позасудовим органом рішення про необгрунтоване застосування примусових заходів медичного характеру;
- винесення постанови про арешт та тримання під вартою в разі закриття справи на попередньому слідстві чи у судовому порядку;
- прийняття рішення місцевими органами влади, службовими особами чи громадськими організаціями про застосування репресії в адміністративному порядку.

5. Не підлягають реабілітації особи (стаття 2, частина перша), щодо яких у матеріалах кримінальних справ є сукупність доказів, які підтверджують їх зраду батьківщини у формах, передбачених Кримінальними кодексами Української РСР 1922, 1927 та 1961 років (2001-05, 2002-05).

Злочини проти миру та людства (стаття 2, частина друга) – злочини, кваліфіковані за Законом № 10 Контрольної Ради у Німеччині від 20 грудня 1945 року «Про покарання осіб, винних у військових злочинах, злочинах проти миру та проти людства» (стаття 11, 1, пункти «а», «в» і «с») та згідно з Указом Верховної Ради СРСР від 19 квітня 1943 року «Про міру покарання для німецько-фашистських злочинців, винних у вбивствах та мордуваннях радянських цивільних громадян та полонених червоноармійців, для шпигунів, зрадників Батьківщини з боку радянських громадян та їх пособників». Виходячи із загальноприйнятих принципів міжнародного права та на підставі наведених нормативних актів не можуть бути реабілітовані за Законом України «Про реабілітацію жертв політичних репресій в Україні» засуджені громадяни колишнього СРСР, іноземні громадяни та особи без громадянства, які під час другої світової війни служили у військових формуваннях фашистської Німеччини та її сателітів, охоронних військах СС, поліції, адміністративних органах окупантів. Підлягають реабілітації громадяни, які займали адміністративні посади в період тимчасової німецької окупації території України, якщо буде встановлено, що вони подавали допомогу партизанам, підпільникам і частинам Радянської Армії чи саботували виконання вимог окупаційної влади, допомагали населенню в приховуванні запасів продовольства та майна чи іншим шляхом сприяли боротьбі з окупантами.

6. Збройні формування (стаття 2, частина третя) – стабільні озброєні угруповання осіб, які об'єдналися для боротьби проти державної влади, незалежно від кваліфікації дій їх організаторів та членів.

7. Направлення у заслання, вислання та спеціальні поселення в адміністративному порядку (стаття 3) – застосування репресій на підставі рішень місцевих органів влади, адміністративних органів, посадових осіб чи громадських організацій з політичних мотивів до сімей осіб, репресованих за обвинуваченням у контрреволюційних злочинах; до осіб, визнаних соціально небезпечними у політичному відношенні, противниками колективізації; до обвинувачених у зв'язках з так званими «ворогами народу», у приналежності до політичних партій тощо.

Особи, які були незаконно вислані чи заслані і згодом реабілітовані, поновлюються в усіх громадянських правах, але на них не поширюються пільги, передбачені статтею 6 цього Закону.

Не підлягають реабілітації відправлені в адміністративному порядку на спецпоселення радянські громадяни, які перебували під час війни у полоні, а також репатрійовані громадяни, які служили у строювих формуваннях німецької армії, поліції, спеціальних німецьких формуваннях та брали участь у розвідувальних, каральних та бойових діях проти Червоної Армії, партизанів, армій антигітлерівської коаліції та мирного населення, за винятком тих, хто пізніше брав активну участь у складі Червоної Армії або партизанських загонів, а також у лавах Руху Опору інших держав у бойових діях проти німецько-фашистських військ та їх сателітів. Довідки про реабілітацію згідно із статтею 3 цього Закону видаються реабілітованим на їх вимогу органами внутрішніх справ за наявності у них відповідних документів (постанови про вислання, особистих справ на виселених осіб тощо), а за відсутності таких документів – районними комісіями по поновленню прав реабілітованих після встановлення ними факту виселення.

8. Особи, які були засуджені неодноразово або по сукупності за політичні (контрреволюційні) та загальнокримінальні злочини і згодом реабілітовані відповідно до статті 1 Закону за діяння як політичні (контрреволюційні) злочини із зниженням міри покарання в частині реабілітації, мають право на грошову компенсацію, передбачену статтею 5 Закону, за кожен репресію на підставі довідок про реабілітацію.

9. Реабілітовані згідно із статтями 1 та 3 цього Закону особи (їх спадкоємці першої черги) мають право на повернення (відшкодування вартості) вилучених у них будинків, майна.

5). Можливість повернення реабілітованому будинку (його частини) в натурі вирішується з урахуванням конкретних обставин: правомочного проживання там громадян, більшого порівняно з його вартістю розміру затрат на перебудову, потреби у продовженні його використання для соціальних потреб (дитячих закладів, лікарень тощо).

Не можуть бути повернені жилі будівлі, будинки реабілітованому (його спадкоємцям першої черги), якщо первинному набувачу вони були передані правомірно і знаходяться у його власності або перебудовані у нежилі будівлі чи суттєво перебудовані.

В разі неможливості повернення будівель чи майна у натурі реабілітованому (його спадкоємцям першої черги) їх вартість відшкодовується установами, організаціями та їх правонаступниками громадянам та їх спадкоємцям, а якщо ці фізичні та юридичні особи та їх правонаступники невідомі – фінансовими органами з коштів місцевого бюджету у розмірах, встановлених Кабінетом Міністрів України.

Склад майна, яке підлягає поверненню реабілітованому, встановлюється на підставі документів про його вилучення і реалізацію з архівів та інших установ. Майно (або його компенсація) повертається спадкоємцям першої черги реабілітованого в разі подання свідоцтва про право на спадщину, яке відкривається з дня прийняття про це рішення районною Комісією з питань поновлення прав реабілітованих. Коло спадкоємців першої черги визначається на день винесення цього рішення.

Свідоцтво про право на спадщину видається нотаріальними конторами достроково на підставі відповідного рішення Комісії з питань поновлення прав реабілітованих, яке має містити відомості про склад спадкового майна (або суму його відшкодування у мінімальних заробітних платах), перелік документів, на підставі яких встановлена належність громадянина до кола спадкоємців першої черги, та документів, згідно з якими встановлено факт смерті спадкодавця.

В разі появи спадкоємців першої черги реабілітованого вони мають право отримати свою частку (відшкодування вартості) у спадкоємця, який оформив на своє ім'я спадкове майно (компенсацію), а при невирішенні цього питання між собою – звернутися до суду.

Питання про спадкування жилого будинку при появі інших спадкоємців першої черги вирішується у судовому порядку.

10. Право на безкоштовне забезпечення автомобілем (стаття 6) встановленого для інвалідів класу мають тільки реабілітовані згідно із статтею 1 цього Закону особи, які стали інвалідами внаслідок репресій і мають відповідні медичні показання.

11. Довідки або посвідчення про реабілітацію, видані у державах – республіках колишнього СРСР або його державними органами, є чинними на території України. В разі необхідності органи прокуратури та внутрішніх справ України роблять відповідний запит до органів держав – республік колишнього СРСР, які видали такі документи, щодо офіційних документів про підставу реабілітації та інших необхідних даних. Правоохоронні органи, архівні та інші державні установи України за запитом державних та громадських установ, а також приватних осіб з держав – республік колишнього СРСР подають правову допомогу у питаннях, пов'язаних з реабілітацією.

12. Відповідно до частин четвертої та сьомої статті 7 цього Закону обласні і Київський міський суди, військові суди регіонів і Військово-Морських Сил України вправі переглядати в порядку нагляду і за нововиявленими обставинами кримінальні справи, розглянуті в минулому військовими трибуналами та позасудовими органами, в тому числі за

межами території колишнього Радянського Союзу, щодо осіб, які на момент застосування репресій були громадянами України, останні судові рішення по яких винесені військовими трибуналами фронтів, військ МВС Українського округу та інших військових трибуналів, за винятком Військової колегії Верховного Суду колишнього СРСР.

13. Якщо відповідно до частини четвертої статті 7 і статті 8 цього Закону особа визнається такою, що згідно із статтею 2 цього Закону не підлягає реабілітації, прокурор складає відповідний висновок і повідомляє про це заінтересованих осіб. Прокурор надсилає справу на розгляд суду тільки за заявами, зверненнями заінтересованих осіб, які не погоджуються з висновком про відмову в реабілітації.

14. Особам, які реабілітовані у встановленому порядку до прийняття цього Закону (до 17 квітня 1991 року) і не мають або втратили довідки про реабілітацію, такі довідки можуть бути видані органами Служби безпеки України та Державного архіву України за умов, що рішення про це судових органів або прокуратури про їх реабілітацію є в архівних кримінальних справах.

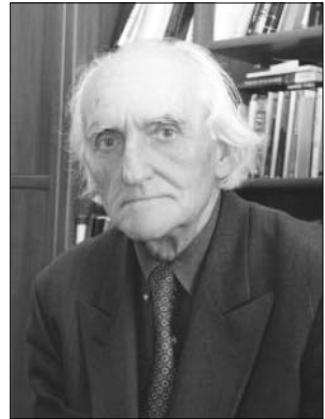
15. Реабілітовані або за їх згодою чи в разі їх смерті близькі родичі мають право знайомитись з матеріалами закритих провадженням кримінальних та адміністративних справ і одержувати копії документів непроцесуального характеру. Знайомитися з такими справами вони можуть тільки в разі, якщо в них немає даних, які можуть негативно вплинути на гідність, законні права та інтереси як самих потерпілих, їх рідних, так і інших громадян.

Реабілітовані особи та їх спадкоємці мають право на одержання рукописів, фотокарток, інших особистих речей, які збереглися у справах. Державні органи зобов'язані повідомити рідних реабілітованого про місце його загибелі (смерті) при наявності таких даних.

*І.Плющ ,
Голова Верховної Ради України
м.Київ, 24 грудня 1993 року
№ 3812-ХІІ*

НАЦІОНАЛІЗМ І ДЕМОКРАТІЯ

Значна частина сучасної публіцистики в Україні, особливо та, що ворожа як справжньому націоналізмові, так і справжній демократії, намагається прищепити громадськості фальшиві уявлення про обидва поняття. Антиукраїнські сили піклуються тим, щоб протипоставляти націоналізм і демократію, між якими, нібито, немає і не може бути нічого спільного. При цьому націоналізм змальовують у тривожних криваво-чорних кольорах перманентного терору, а демократію як безхребетне, бездіяльне, бездарне, нездатне на рішуче втручання аморфне болото.

13.12.1926 – 25.02.2010

Правдиве розуміння націоналізму і демократії дуже далеко від таких карикатур. З'ясуванню питання, що треба розуміти під цими двома поняттями, присвячую свою статтю.

***

Є багато визначень націоналізму та демократії як політичних і політологічних термінів. Не думаю, однак, вести суперечку довкола того, котре з них краще.

Для пояснення цих понять постараюся встановити їх антоніми, тобто слова з протилежним значенням. Для слова націоналізм антонімом буде – здається, це не викликає серйозних заперечень – слово космополітизм (тотожним йому, в моєму розумінні, буде термін національний нігілізм). Дехто хоче, правда, протиставляти слово соціалізм. Але це неправомірно, бо націоналізмові треба протиставляти термін по лінії етнічних понять, термін, який лежав би в полі етнічних, а не суспільних (як соціалізм) понять. Здається, отже, ясно, що націоналізмові як ідейному напрямові треба протиставляти протилежний йому напрям – космополітизм.

В останній час намагаються протиставляти націоналізм ще й демократії. Таке протиставлення логічно обґрунтувати неможливо, але ним жонґлюють дуже часто, особливо т.зв. демократичні, а тим більше соціалістичні (комуністичні) кола. Націоналізм – категорія виключно ідеологічного ряду. Демократія – категорія з ділянки теорії держави. Це інші лінії та інші поля.

Зрештою, якраз таке розуміння двох термінів – націоналізм і демократія – характерне вже близько 100-120 років. А наприкінці XIX ст. виникла потреба поєднати обидва терміни для визначення певного окресленого напрямку політичної діяльності. Так встановилося поняття “національна (націонал-) демократія”, іншими словами, політична течія, що добивалася здійснення демократичного державного ладу в межах власної нації. При цьому поняття нації часто ототожнювалося з державою, національною державою, що вже існувала, або такою, що мала бути утворена (це у випадку української націонал-демократії, що виникла при відсутності Української держави). Хоча на практиці політичний напрям національної демократії виник як реакція на соціалістичну (соціал-) демократію, але про те, що національне не може логічно протиставлятися соціальному (соціалістичному), ми вже говорили.

Поєднання націоналізму і демократії в іншому порядку, в словосполученні демократичний націоналізм виникло, мабуть, не раніше, як п'ятдесят років тому і частково стосується також теорії державного устрою, але має інше значення від терміну національна демократія. Про цей новіший термін говоритиму далі. Тепер про термін демократія та його антонім. Не підлягає сумніву, що протилежним і словом, і поняттям – ще з античних часів – є тиранія (в усучасненому вигляді – диктатура). Поняття не має відношення до етнічної термінології. Бо, зрозуміло, тиранія та диктатура могла і може здійснюватися як над одним, так і над багатьма етносами (народами, націями) одночасно. Прошу вибачити, що намагаюся, в першу чергу, уточнювати елементарні поняття. Але дискусії на політичні та політологічні теми доводять, що часто кожний учасник такої дискусії має своє власне розуміння змісту певного поняття. При такому становищі вести повноцінну дискусію дуже важко, якщо й не цілком неможливо.

Переходжу до визначення змісту поняття націоналізм. Якщо відштовхуватися від того, що його протилежністю є космополітизм, то ясно, що в підставу націоналізму як політичної ідеології покладено бажання підпорядкувати всю громадсько-політичну діяльність потребам нації. Не буду тут займатися змістом поняття нація (бо це завело б нас

надто далеко – існують же ж десятки дефініцій цього поняття). Але для мене, принаймні, ясно, що популярний зворот “працювати для свого народу” тотожний зворотіві “працювати для своєї нації”. Працювати для своєї нації в умовах чужинецького поневолення – це брати участь у національно-визвольній боротьбі (збройній чи беззбройній, залежно від тактики і кожночасних умов) для утворення власної незалежної держави. Здається, два елементи – національно-визвольна боротьба і незалежна держава – визначають суть українського націоналізму. В донезалежницький період – це боротьба за утворення незалежної держави. В післянезалежницький (тобто з моменту проголошення незалежної держави) – це боротьба за збереження і зміцнення її незалежності.

Українських політичних діячів, та й не лише діячів, але й звичайних українців дуже дратувало і дратує те визначення українського націоналізму, яке давали і дають далі неприхильні та ворожі чужинці. Дратує таке визначення націоналізму, при якому чужинці цілком ігнорують поділ українського політичного життя в минулому і сучасному на багато ідейно-політичних напрямів та значну кількість політичних партій і організацій від, хоча б, націонал-комуністів до монархістів; коли в один мішок скидали (і скидають) комуністів, націонал-демократів, християнських демократів, націоналістів, гетьманців і т.д., і т.п., якщо вони виступають за незалежну державу. Бо, мовляв, політичне життя у нас дуже диференційоване, а націоналісти, ось тільки вони – і тут показують пальцем хто саме: УВО, ОУН з різними відгалуженнями, ідейні послідовники Д.Донцова тощо.

Особливо погоджуюся з тим визначенням українського націоналізму, яке давали і дають ближчі та дальші сусіди, наділені імперським або іншим шовіністичним стилем мислення (при чому, однак, дуже зручно загушовують факт, що ці визначення продиктовані власним націоналізмом та шовінізмом – їх залюбки маскують під інтернаціоналізм або космополітизм).

Так, всі ті українські громадсько-політичні течії, які вели у будь-якій формі національно-визвольну боротьбу за утворення Української незалежної держави, а тепер виступають за її збереження, захист, зміцнення – це українські націоналісти, і для них визначальною є (хочуть вони цього чи не хочуть – ті різноманітні українські націоналісти) ідея націоналізму.

З примітивним, але дуже поширеним у минулому та ще й тепер визначенням українського націоналізму на підставі вишиваної сорочки чи публічного вживання української мови погодитися нелегко. Але якщо

вважати, що саме ці дві ознаки мали закономірно маніфестувати такі ознаки, як прояв начебто вищої ранги національної свідомости (яка з точки зору панівних націй, підлягає придушенню, нівеляції, усуненню) треба враховувати при історико-соціологічних дослідженнях.

Якщо ти борешся за незалежну державу, її збереження, її розквіт – ти націоналіст. Шведський, данський, німецький, австрійський, португальський, американський, костариканський, чилійський, папуаський чи шріланкійський. Всі ті нації, що мають власні, незалежні національні держави та не хочуть їх втратити, є носіями націоналістичної ідеї. Також курди, уйгури, тибетці, тіморці, бретонці, баски – й інші невідомі нації, що борються за власні, хоча б автономні державні утворення – також є носіями націоналістичних ідей.

Можна поділяти націоналізм на націоналізм поневолених та панівних націй; такий поділ обґрунтований. Але в основі всіх таких ідей лежить, без сумніву, якраз націоналізм і саме націоналізм, який обростає різною політичною практикою, залежно від умов існування – імперських, однонаціональної державности чи боротьби за неї. І тут вже, виходячи з обставин існування – і панування – націй, можна розрізнити націоналізм трьох ступенів. 1. Націоналізм імперської держави (чи держави з претензіями на імперську, особливо, якщо вона була імперією в минулому), що дуже часто перетворюється в шовінізм з потягом підкорювати, денационалізувати інші нації. 2. Націоналізм в основному однонаціональної держави без імперських амбіцій, але з тенденцією всіма силами забезпечити незалежне існування держави і самобутність нації. 3. Націоналізм бездержавної та безавтономної нації, нерівноправної з поневолювачами – така нація веде національно-визвольну боротьбу за утворення власної держави.

Поширюваний і пропагований в останній час зворот про “великий націоналізм малих націй” по відношенню до націй, що ведуть національно-визвольну боротьбу або лише недавно звільнилися від чужого панування й утворили власну державу, не є науковою дефініцією, а лише публіцистичною фразою, позбавленою реального змісту, – бо її автори хронічно відмовляються враховувати набагато загрозовіший для світової і регіональної стабільности “великий націоналізм великих націй”.

Виходячи, отже, з теорії та практики дій імперських держав по відношенню до української нації, носіями українського націоналізму треба вважати повну гаму політичних течій – від націонал-комуністів до монархістів, якщо вони були і є за незалежну Українську державу. Бо і

винищували їх всіх у минулому саме за український націоналізм. Треба думати, з точки зору окупантів, цілком оправдано.

Так ми приходимо до висновку, що поняття націоналізм вживається в українській політичній дійсності у подвійному розумінні й значенні. 1. Широкому, застосованому в міжнародній практиці. 2. Вузькому – для всіх тих політичних течій, які внесли слово націоналізм до назви своїх організацій, об'єднань – або (що стало популярним в останній час) оголошують про свою діяльність на основі принципів націоналізму.

Переходжу до співвідношення термінів націоналізм та демократія.

У політичних дискусіях, які ведуться в наш час в Україні – ведуться, треба сказати, часто дуже брудними методами, – намагаються протиставити поняття націоналізм та демократія, які навіть не просто протилежні, але й протирічиві, несумісні. Хоча як я намагався довести спочатку, ці поняття лежать у різних площинах і стосуються цілком різних ділянок. Перше – політичної ідеології, друге – теорії держави.

До дуже курйозних проявів політичних і політологічних дискусій належить прагнення приєднати до поняття націоналізм звинувачення в обов'язково належних до цього ідейного напрямку збройних, терористичних, просто кривавих, обов'язково нелегальних способів, політичної боротьби. А до демократії – обов'язково мирних, беззбройних, парламентських засобів здобування політичних цілей. Мені важко пояснити причини такої безглуздої постановки питання. Та вона існує.

Як відомо, демократичний лад дуже часто утверджувався збройною, кривавою рукою. Ще Брут вбив Цезаря, тобто здійснив терористичний акт, акт індивідуального терору, захищаючи демократію. Демократію насаджували в післявоєнній Німеччині, без сумніву, збройним, насильницьким шляхом. Ця боротьба за демократію в Німеччині коштувала багато мільйонів убитих. Демократичні суспільства минулого ставили пам'ятники тирановбивцям – отже, терористам.

З іншого боку, до диктатури, в остаточному розрахунку навіть дуже кривавої, доходили також дуже мирним парламентським способом. Гітлер дійшов до влади, пам'ятаємо, після цілком демократичних виборів.

Очевидно, методи політичної боротьби – мирні, парламентські, збройні, терористичні – це одна категорія. А націоналізм, демократія – цілком інші. Всі три категорії лежать на різних лініях, в різних полях – площинах. І в теорії, і в практиці вони можуть утворювати різні комбінації. Єдиної константи тут немає і не може бути. Три елементи можуть з'єднуватися по-різному. Єдиний практичний висновок, який можна зробити в даній ділянці, це той, що для боротьби з кривавою

тоталітарною диктатурою або з загрозою такої диктатури дозволяються як збройні, так і мирні способи боротьби. І таку боротьбу можуть вести як демократи, так і націоналісти (націоналісти у вужчому розумінні).

Врешті, про термін демократичний націоналізм, який поволі входить – зрештою, не без спротиву – в українську політичну дійсність.

Є таке крайнє становище: мовляв, до слова націоналізм не можна додавати жодного додаткового визначення. Бо, нібито існує лише один-єдиний термін націоналізм, так сказати б, “чистий” націоналізм. Такий погляд звернений, насамперед, проти терміну інтегральний націоналізм (щось в роді всюдипроникливого націоналізму), на який справді, по відношенню до української реальності, погодитися важко. Про інтегральність націоналізму (в такому розумінні, яке спопуляризували імперські політологи, політики, ідеологи відносно до будь-якого іншого, лише не до свого власного націоналізму) для українських умов говорити важко. Україна досі не переживала панування націоналізму (бо тритижневе, дуже хитке, існування Української держави 1941 р., проголошеної ОУН, т.зв. бандерівцями, надто короткий термін) і про його інтегральність на підставі агітаційно-пропагандистської літератури твердити просто некоректно.

Але, якщо етногенні політичні ідеї увявити собі у вигляді горизонтальної лінії, на одному полюсі якої космополітизм, а на іншому – націоналізм, і таку горизонтальну лінію ввести в систему координат, в якій на вертикалі відзначатимуть види державного ладу від демократії до диктатури, то, цілком зрозуміло, можливі різні комбінації. Бо на горизонтальній лінії між полюсами космополітизму та націоналізму будуть ще інші градації – і на цій лінії знайде свою відмітку – та й відповідну криву в системі координат – також український демократичний націоналізм.

Вживав я це поняття у своїх попередніх виступах та статтях – і від нього не відмовляюся. Демократичність – з точки зору теорії держави – націоналізму я бачу в двох моментах. Перший – якщо буде збережено повноцінний виборний парламент, а прихід до влади, до парламентської більшості, здійснюватиметься виборним шляхом. Другий – збереження, після приходу до влади, неопартійного ладу. Думаю, цих двох моментів вистачає для того, щоб говорити про демократичний націоналізм як цілком певно і чітко визначену ідейно-політичну платформу і течію.

«Ратуша» 8.VI/1993

ЧЕРНІВЕЦЬКЕ ОБЛАСНЕ ТОВАРИСТВО РЕПРЕСОВАНИХ: НАША ІСТОРІЯ

Коли на розвалинах збанкрутілої комуно–більшовицької імперії жорстокості і зла почали створюватися нові вільні держави, багатостраждальна наша Україна розірвала невольничі кайдани і почала відлік незалежності. Україна почала повертатися до життя, до відродження наших традицій, мови, духовності.

Ми розуміли, що високий життєвий рівень і матеріальні статки не могли прийти миттєво разом із незалежністю, але ми всі були щасливі, що відновлено незалежність нашої держави, що над Україною майорить наш синьо-жовтий прапор, що кожного ранку будить нас Гімн «Ще не вмерла Україна» – Славень до нового життя. Це було найвищою метою багатьох поколінь українців і ми цього досягли.

В Україні почали відновлювати свою діяльність заборонені компартійною владою імперії громадські організації, вийшла з підпілля Організація українських націоналістів, що стала фундацією створення політичної партії Конгрес українських націоналістів. Ми завжди були переконані, що легальна праця може мати більший вплив на суспільні події, на суспільно–політичне життя держави. Тому колишні політв'язні

**Засідання Проводу —зустріч із Головою ОУН Степаном Романівим,
у центрі голова товариства – Ірина Войцехівська**

на теренах Чернівецької області не могли залишатися осторонь і, як завжди, були одними з перших у створенні нових громадських утворень.

Відлік своєї діяльності обласне Товариство репресованих почало в лютому 1991 року, коли відбулися перші збори колишніх в'язнів комуністичного режиму. Було обрано Провід, Координаційну раду, голову Товариства, прийнято статут, відкрито рахунок, виготовлено печатку. Після цього було створено осередки в 10 районах області. Для членів організації було виготовлено анкети єдиного зразка, що дозволило зреалізувати облік членів обласної організації. Невдовзі із загально-го числа 30 000 жителів області, що зазнали репресій, до нашої обласної організації увійшли 9 185 осіб. Не всі увійшли, і ми тоді розуміли, що страх минулого ще міцно тримає багатьох у своїх обіймах.

У 1992 році голова міського товариства репресованих Олексій Білецький організував випуск газети «Відродження», яка почала публікацію матеріалів про репресії.

Від обласної влади ми добилися свого офісу – приміщення з достатньо великою залогою для засідань, підключили телефонний зв'язок. Крім того, забезпечили безкоштовне встановлення телефонів для тих членів товариства, в кого телефону ще не було.

За весь час діяльності Товариства було проведено 82 засідання Проводу. Кожний четвер в офісі проводяться зустрічі з членами Товариства, вирішуються проблеми особисті чи загального характеру.

Питанням соціального захисту членів організації і всіх репресованих завжди приділялася велика увага. Ми добилися від влади надання допомоги малозабезпеченим і хворим членам товариства, добилося дозволу на лікування наших членів у військовому інвалідному госпіталі ветеранів війни. Також провадиться за бюджетні кошти протезування зубів, купівля слухових апаратів.

**Квіти ветеранам ОУН.
На святкуванні 65 річчя УПА в Чернівцях**

На клопотання Проводу обласної організації обласним відділом охорони здоров'я (начальник О. Грушко) було виділено кошти в сумі 5 000 грн. для купівлі кардіостимулятора для тяжкохворої Бойчук Тетяни Теодорівни – члена нашого Товариства і виділялися кошти на купівлю слухових апаратів і протезування зубів. На наше прохання міський голова Микола Федорук виділив 8 гектарів землі під городи, для ведення господарства, як підсилення соціальної допомоги репресованим.

Була налагоджена співпраця з благодійною організацією Каунтерпарт, завдяки чому товариство отримало безкоштовно 5 комп'ютерів, офісні меблі і 50 м'яких крісел для офісу.

Обласне Товариство здійснює правову діяльність – надає допомогу особам, які цього потребують. За останні два роки ми, скориставшись Законом України «Про реабілітацію жертв політичних репресій», в якому є стаття про реабілітацію дітей, що народилися під час перебування їхніх батьків на спецпоселенні, добилися реабілітації 86 осіб, які отримують пільги.

Один із найважливіших видів діяльності нашої обласної організації – пошуки забутих могил повстанців. Ми організували 7 перезахоронень останків вояків ОУН-УПА, упорядкували 27 могил. За нашої участі встановлено гранітний пам'ятник на місці, де спочивають 222 буковинці, розстріляні НКВД в 1941р., відновлено їхні прізвища. Майже в кожному селі області встановлено пам'ятні знаки, збудовано каплички в честь пам'яті загиблих членів вивільнених змагань.

**Акція «Не дамо згасити свічу пам'яті»,
м. Хотин, 2010 р.**

Акція «Не дамо згасити свічу пам'яті», м. Чернівці, 2010 р.

Ми були серед ініціаторів щорічно 14 червня відзначати День Скорботи, і це вже стало традицією, бо саме в цей день 1941 року на Буковині відбулися масові репресії, вивози, арешти, розстріли, що проводили комуністи.

Беремо щонайактивнішу участь у святкуванні кожного року Дня Матері – це свято нашого славного жіноцтва, який ми проводимо урочисто з квітами, нагородами.

Для нас великим святом є День Героїв, що був започаткований ще в 1939 році і офіційно затверджений УГВР в 1947р. В цей день ми беремо участь у заходах, разом з іншими патріотичними організаціями краю, разом з молоддю. Члени Проводу виступають на телебаченні, радіо і в ЗМІ, в школах. Серед найактивніших лекторів перед учнівською та студентською молоддю Д.Костельний, І.Войцехівська, Д.Семака, С.Мельничук.

За нашою ініціативою проведена робота з відновлення членства ветеранів ОУН на теренах області. В кожному районі створено станиці і відповідно обрано голів.

В м.Сторожинець районною організацією Товариства, яку очолює п. Одарка Антем'юк, створено дитячу організацію «Пласт», проведено вишкіл. Гурток отримав назву «Зубровисько».

Велику увагу ми приділяли проведенню зустрічей з видатними людьми України. Зокрема, ми провели зустрічі з п. Славою Стецько,

головою КУН-у; з відомим публіцистом і экс-редактором тижневика «Шлях перемоги» Ярославом Сватком; з Головою Всесвітньої ОУН Стефаном Романівим; з дочкою Президента Головної Визвольної Ради п. Наталею Осьмак; з головою Ліги українських жінок п. Даркою Гусяк; з Митрополитом УГКЦ Гузаром.

Як було в області створено товариство дітей політв'язнів, ми налагодили з ним тісний контакт. З найбільш активними членами цього товариства Ярославом Філяком, Галиною Бойко і Любою Міцевич ми організували похід «стежками бойової слави батьків», який тривав три дні. Під час походу зустрічали в лісах зруйновані кріівки, зарослі травою могили з похилими хрестами, приводили їх в порядок, збирали дані про бої, що проходили на цих теренах. З ними в поході брало участь Чернівецьке телебачення і журналіст Галина Троян. На основі знятого ними матеріалу і книги доцента Чернівецького національного університету Нестора Мизака створено фільм, який демонструвався на кінофестивалі в Криму.

З 12 вересня по 27 листопада 2010 року ми проводили акцію «Не дамо згасити свічу пам'яті», яка була присвячена 77-й річниці голодо-

У День соборності в м. Сторожинець

Наша надія – молодь

мору в Україні 1932-1933 та 1947 років. Акція проходила щонеділі в 7 районних центрах області та м. Чернівці. Під час проведення цього заходу проходили виступи членів товариства, свідків голодомору, представників громадськості та влади. Також демонструвалася виставка «Забути не маємо права» – архівних документів та фотографій комуністичних злочинів в Україні.

Товариством здійснено видання 16 книг – спогадів про визвольну боротьбу, спогадів про пережите життя в тюрмах, концтаборах, на спецпоселенні. Ці книги, разом із історичними, націоналістичними і пропагандивними книжками професора Київського національного університету Володимира Сергійчука і професора Харківського університету Івана Белебехи, яких ми закупили на суму 5 тисяч грн., роздано в шкільні бібліотеки краю. Велику допомогу в розповсюдженні книжок ми отримали від члена ОУН Юрія Марініча.

Від львівської обласної організації політичних в'язнів і репресованих ми отримали безкоштовно комплект примірників літопису УПА, який нам дуже помічний у роботі з молоддю, ми дуже вдячні за такий дарунок львівській обласній організації.

Наша обласна організація є структурною одиницею Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих (ВТПВіР) і бере активну

участь у всіх заходах, організованих ВТПВіР. Зокрема, наша делегація в кількості 25 осіб їздила до Угринова на відкриття пам'ятника С.Бандері. Делегація в кількості 18 осіб їздила в с. Гуків на місце спалення останків видатного військового діяча, командира ОУН і УПА Р.Шухевича «Гараса Чупринки» з нагоди 100-річчя з дня його народження. Делегація з 18 осіб їздила до м. Базар на Житомирщині для участі в посвяті пам'ятника воякам 2-го Зимового походу, розстріляним більшовицькими завойовниками під керівництвом Котовського. Брالی участь у відзначення дат повстань в Норильську і Кінгірі.

Ми взяли участь у роботі останнього X Збору ВТПВіР, який проходив 7 серпня 2010 року у Львові. Проголосували на Зборі за обрання головою ВТПВіР П. Франка і почесним головою – Є. Пронюка.

Серед членів нашої обласної організації є 8 осіб, які отримують завдяки клопотанню Героя України і багатолітнього голови ВТПВіР Є.Пронюка Президентську стипендію, і 13 осіб, які одержали Державні нагороди – ордени, згідно з Указами Президента В.Ющенка.

Більшість членів нашої обласної організації є людьми віку похилого, з втраченим внаслідок репресій здоров'ям, то ж за 20 років нашого буття у вічність відійшли понад 7 тисяч осіб... Хоч нас тепер дещо менше, але Товариство є і буде: в його ряди вступає наша патріотична молодь – діти й онуки репресованих. Отож досвід є кому передати – це наше майбутнє, наша гордість і надія – молодь.

***І. Войцехівська,
голова Чернівецького обласного товариства***

ЮВІЛЯРИ

ВІТАННЯ ЮВІЛЯРУ СВЯТОСЛАВУ КАРАВАНСЬКОМУ

Вельмишановний пане Святославе!

Ми, колишні в'язні ГУЛАГу і їхні родичі, поздоровляємо Вас, уродженця української Одеси, із 90-річним ювілеєм! За тих 30 років, проведених у комуністичних в'язницях, Ви стали символом стійкості, незламності у боротьбі за незалежність України.

За той короткий час, коли Ви були в Одесі (1960-1965рр), коли стали студентом українського філфаку, Вас полюбили і наслідували десятки студентів та викладачів університету, Вас пізнали і шанували працівники газети «Чорноморка», київських журналів і видань, де Ви друкувалися, на далекій Кубані, куди Ви відсиляли сотні українських книжок, зібраних Вами і студентами, яких Ви запалили на це святе діло!

Ми схиляємо наші сиві голови перед Вашим правдолюбством, перед мужністю. Коли уся совєцька імперія клялась-брехала перед світом, що польських офіцерів розстріляли фашисти, Ви єдиний на усю імперію написали правду із камери Владимирського централу, що це зробила злочинна кремлівська верхівка, і за це Вам додали 10 років ув'язнення! А потім вас із дружиною депортували у США. Така була плата комуністів за правдолюбство, за волелюбство, за любов до України. Але і там Ви, маючи у вільному світі розв'язані руки, боролися за Україну.

Про Вашу непересічність яскраво свідчить те, що Вас полюбила і гідно пройшла поруч така світла, мудра і яскрава донька Одеси як Ніна Строката. Її ламали і Одеський КДБ, і вчена рада медінституту – відмовся від свого чоловіка! Але вона не поступилася. Вона завжди любила наступати – і її запроторили на 4 роки у той самий ГУЛАГ, який так само не злякав і не зламав Ніну Антонівну!

Святослав Караванський
24.12.1920 р

Ми захоплюємося вашою працьовитістю – написати десятки книг з мовознавства! – це ще один Ваш черговий подвиг: «Словник рим української мови» понад 1000 сторінок, «Словник синонімів укр. мови», «Російсько-український словник складної лексики», Пошук українського слова, або боротьба за національне «Я» та ще багато інших. У цих книгах дивує Ваше уміння глибоко, детально проникнути у мовні процеси минулого століття, розкрити і виявити на світ Божий пружини і механізми, якими комуністи нищили нашу мову.

А які чудові, проникливі вірші писали Ви! А десятки і сотні політичних статей, глибоких, дошкульних для ворогів України! І зараз Ви не припиняєте боротьби за українську Україну, відчуваєте родинний зв'язок з Одещиною, допомагаєте коштами «Чорноморці», яку нова влада позбавила своєї підтримки.

Це Вона, Україна наша, посилає Вам свою снагу, свою енергетику, щоб підтримати у чужині свого сина, бо нині кожна людина Вашого масштабу потрібна Їй, як повітря!

Дай Бог Вам там, за океаном, здоров'я, віку, наснаги ще нас радувати новими Вашими творами. Знайте, що про вас в Україні знають і моляться за Вас тисячі читачів, сотні Ваших прихильників. Вашого Духа печать ніколи не зблякне!

Шанобливо!

Одеська обласна організація Всеукраїнського Товариства політичних в'язнів і репресованих,

Одеське відділення «Меморіалу ім. В.Стуса»,

Одеська асоціація жертв політичних репресій,

Одеське товариство дітей розстріляних.

І персонально з Одещини:

П. Отченашенко, О. Різників, Г. Михайленко, Г. Могильницька, Л. Тимчук, Ю. Зайцев, В. Сірий, В. Барсуківський, Г. Горст, М. Мосюк, О. Чайківський, В. Янкевич, В. Щур, Д. Шупта, П. Лесів, Л. Рибак, Я. Прокопечко, А.Тонська, Л. Домбровський, А. Головченко, С. Меченська, Й. Госяк, Г. Бондаренко, Я. Порошенко, К. Подуст, П. Пацюк, І. Осипенко, І. Тимків, В. Васильков, М. Гриневецький, І. Желізняк, Д. Колісниченко, В.Носач, Т. Воронцова, Л. Цикало, Р. Кракалія, В. Федоренко, Ю.Зайцев, Л.Рогатинська, В.Шлапак та інші

ВОНИ ЧИ МИ?

Вони мають гроші. Грубі гроші. Коли врізала дуба Їхня кривава годувальниця – народожерна імперія ХХ століття, – вони кинулися... рятувати свою годувальницю? О, ні, вони кинулися ”прихватувати” народне добро. Своя сорочка, як не є, ближче до тіла. Та й минувшина підкидала Їм підходяще гасло: “Грабууй награвоване!”. А годувальниця? Хай іде к свиням собачим, коли випустила з рук награвоване.

Правда, не все було гладко. Вони мали суперників. Суперники теж хотіли урвати шматок пирога. Але суперники були наївні, простакуваті, не знали як тримати і не пускати з рук награвоване. А Вони знали. До такої тонкої справи, як “прихватування” Вони залучали “своїх хлопців”. Імперія ж усю свою чорну роботу не могла робити без помочі уркачів, злодіїв, убивць. І цього добра вона лишила Їм у спадок по саму зав’язку. Ця спадщина імперії дуже Їм стала у пригоді. Стане котрий суперник піднімати голову, Вони його і присадять. Зразу залякають, порадять по-доброму зійти з дороги. Зійде – добре, не зійде – вдадуться до “мокрухи”. Недурно ж вони вчилися у “батька і вчителя всіх народів”. У чім, у чім, а в “мокрух” ділах батько був дока. Ще й прислів’ячко лишив своїм учням: “Есть человек – есть проблема. Нет человека – нет проблемы”. Вони це прислів’я добре затимили. Дивись, і справді, у Них не стало проблем.

Отак Вони забагатіли. Дуже забагатіли. Але багатства Їм мало. Для повного щастя Їм ще треба влади. На той час, воскресла, хоч і не така пишна, як перед тим, їхня колишня годувальниця – царство брехні та зла.. Воскреснути – воскресла, але Ми, як були, так і лишилися самі собою, бо Нам з імперією не по дорозі.

Але Вони думали інакше. Годувальниця ж Їхня, як не є. Може помогти Їм здобути владу, яка була на той час у Наших руках.

Бо Ми вийшли на майдани і без грошей здобули владу. Перший раз за яких триста з гаком літ.

Їм це дуже не сподобалось. А надто не сподобалось це Їхній годувальниці. І вона пустилася на всі способи, не спиняючись ні перед чим, щоб Вони – її годованці – перебрали від Нас владу. І Вони її перебрали. Не назавжди, а на деякий час. Але Їм на деякий час мало. Їм хочеться, щоб назавжди. І Вони й собі пускаються на всі способи, не спиняючись ні перед чим, аби влада лишилася в Їхніх руках навічно, щоб грабунку не було кінця.

Що ж до Нас, то Вони церемонитися не збираються. Науку свого вчителя Вони затимили добре: “Есть человек – есть проблема. Нет человека – нет проблемы”.

І це стосується до всіх Нас. Ми всі для Них – проблема, дарма що Ми не маємо ні влади, ні грошей.

Зате Ми маємо те, чого Вони не мають: ми маємо Слово Правди.

Вони ж правди ой як не люблять. Вони знайшли напівбожевільного фанатика-ненависника і поставили його вчити Наших дітей, щоб учив їх Неправди, щоб те, що біле, звав чорним, а те, що чорне, – білим.

А що Ми не хочемо бачити своїх дітей зрячими сліпцями, то мусимо ставати з Ними до бою.

І цей бій уже йде. На одному боці – Вони, на другому – Ми.

Вони мають гроші, грубі гроші, Вони мають владу. В Їхній владі сотні, коли не тисячі, колишніх стукачів КГБ, колишніх кагебістів, колишніх високих цабе, колишніх катів.

В Їхній владі десятки загреб-хабарників, умочених у «мокрі діла» – убивства, отруєння. Їхню владу підтримує криваве царство, засилає на поміч Їм політкомісара-попа, який їздить по Наших городах і селах і закликає Нас стати вічними рабами імперії Неволі та Брехні. Їхній владі служать за гроші десятки і сотні продажних писак, готових паплюжити Правду і ширити Неправду.

Їхній владі служать за гроші наймерзенніші майстри ”мокрих діл”. До Їхньої влади переходять, знову таки за гроші, безхребетні хамелеони, які вдавали Наших друзів, а в душі були продажними курвами.

Під Їхньою рукою тисячі озброєних “блюстителів порядку”, різні “Беркути”, “Альфи” тощо, готові сповняти найгідкіші доручення своїх зверхників.

Ми ж нічого того не маємо.

Єдине, що Ми маємо – це Слово Правди, і з ним виходимо на бій.

То хто візьме гору в цьому бою?

Брехня чи Правда?

Вони чи Ми?

ЛИСТ ДО ДЕРЖСЕКРЕТАРЯ США Г. КЛІНТОН

35 років тому демократичні й недемократичні держави Європи а також США і Канада підписали Гельсинську Декларацію, спрямовану на покращання міждержав-них стосунків у світі через визнання підписантами цінностей ХХ століття. Згадана Декларація сприяла піднесенню рівня цивілізованих стосунків між державами і всередині самих держав-учасниць Гельсинської Конференції.

Усамостійнення ряду європейських та азійських націй було прямим наслідком започаткованого 1975 року гельсинського процесу.

Стандарти цивілізації та демократії потребують регулярного за ними нагляду, бо за останні 35 років стався ряд змін у політичній географії світу. Деякі держави-учасники угоди перестали існувати, натомість виникла ціла низка нових держав, які не брали участі у Гельсинській конференції, і які можуть почуваюти себе вільними від зобов'язань, під якими немає їхнього підпису.

Учасники Гельсинської Конференції зобов'язалися утримуватися від погроз і від застосування сили у взаємовідносинах, шанувати територіальну цілість держав. Але окремі учасники Конференції не дотримують цього зобов'язання. Сучасна Росія систематично вдається до погроз на адресу своїх сусідів і до прямого застосування сили, а також виступає з територіальними претензіями.

Учасники Гельсинської Конференції зобов'язалися не втручатися до внутрішніх справ інших держав. Але напівтоталітарна Росія за часи президентства Путіна та Медведєва шляхом прямого втручання у політичне життя України домоглася обрання президентом України свого прямого агента, чий кроки на цьому посту свідчать про його таємне бажання ліквідувати демократію в Україні і під маркою об'єднання братніх народів відновити окупацію України Росією.

Учасники Гельсинської Конференції зобов'язалися шанувати людські права та основні свободи. Але деякі лідери держав порушують цю наріжну засаду світової цивілізації. До таких лідерів належить президент України – Янукович, де іде пряме переслідування свободи слова. Окремих журналістів викликано до органів безпеки, де їх примушують підписати зобов'язання не виступати з критикою президента. Але це ще квіточки. Ягідки будуть гіркіші. У Харкові зник журналіст Василь

Климентьєв, який писав критичні статті про незаконні дії місцевих прихильників Януковича. Зникнення відбулося за сценарієм, відомим зі справи вбивства Георгія Гонгадзе. Останній раз Климентьєва бачили, як він сідав з якимось незнайомим у машину. Після цього журналіст зник. Міліція відкрила справу про вбивство. Виходить, що за президентства Януковича злочинці почувають себе цілком безпечно. За часів попереднього президента, 2004-2010 рр., коли в правоохоронних органах не було злочинних елементів, жодного убивства журналістів не сталося. Заступив президент – колишній злочинець – і почалися вбивства. Убивці не бояться покарань – у правоохоронних органах засідають “свої люди”.

Команда Президента Януковича перешкоджає вільному спілкуванню своїх громадян з громадянами демократичних держав світу. Так, за останні два місяці, я не можу додзвонитися до своїх знайомих в Україні. Мій телефонний номер в Україні підключено до якогось єдиного телефону, який безперервно сигналізує, але ніхто не підносить трубки. Виходить, що моїх знайомих місяцями немає вдома. Цей винахід москвофіла Януковича суперечить духу й букві Гельсинської Декларації, яка гарантує свободу спілкування.

Ці всі “красоти” президент Янукович маскує своїми словесними заявами та обіцянками розвивати демократію, на яку він на ділі веде відвертий наступ.

Я не думаю, що партнерство США з таким лідером може бути корисне для американців та українців. Підтримуючи таких лідерів, як Янукович, США підтримують ворогів демократії.

Історія не простить Америці такої кардинальної помилки. Поперше не простять цих помилок американські виборці. Тому, щоб повернути собі довіру американських виборців, треба вивести президента Януковича на чисту воду. Треба, щоб він та інші лідери нових держав узяли участь у Другій Гельсинській Конференції і поставили свої підписи під Гельсинськими домовленостями.

Скликання Другої Гельсинської Конференції – це прямий обов’язок країн-учасників Першої Гельсинської Конференції, в тому числі і США.

Коли лідери демократичних держав заклопотані світовою економічною кризою, то керівники зовнішньо-політичних відомств мають зацікавитися світовою політичною кризою. Існування псевдо-демократичних лідерів у XXI столітті – це і є світова політична криза. Бо вдаючи із себе демократів, псевдо-демократи своїми діями викривляють поняття демократії у світі, прищеплюють демократії тоталітарні риси.

Ця політична криза не менше небезпечна для світу, ніж економічна криза.
Я не думаю, що Ви будете заперечувати цю істину.
Досягнення людської цивілізації – демократія – в небезпеці!
Їй загрожує переродження у псевдо-демократію.

Щоб нейтралізувати цю небезпеку, потрібна Друга Гельсинська Конференція.

Тому я і звертаюсь до Вас – до демократа з крові й кости – з цим листом.

Ви кандидували на президента США., і Ви не позбулися цієї амбіції.

Як кандидата у президенти, і як можливого президента в майбутньому, я закликаю Вас:

Станьте в обороні демократії!

Станьте в обороні цивілізації від новітніх пітекантропів у овечій шкурі!

Ініціюйте скликання Другої Гельсинської Конференції!

Святослав Караванський
Публікується вперше

Святослав і Ніна Караванські, 1980 р.

ЛИСТ ДО ДМІТРІЯ ТАБАЧНИКА, НЕНАПИСАНИЙ АКАДЕМІКАМИ УКРАЇНИ

Пане!

Ваша діяльність на посту міністра освіти України глибоко нас турбує. Заступивши на пост міністра освіти, Ви систематично порушуєте Конституцію України [*Надалі – Конституція*].

Стаття 19 Конституції говорить:

Органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Ви не дотримуєте цієї засади. Ви порушуєте статтю 15 Конституції, де сказано:

Жодна ідеологія не може визнаватися державною як обов'язкова.

Ви накидаєте свою, успадковану від комуністичного ССРСР, ідеологію у шкільні та університетські підручники, наполягаючи на однозначному, канонізованому в СРСР, висвітленні фактів історії, не беручи до уваги, що канонізовані в СРСР концепції, спростовано життям, наукою та законодавчими актами України.

Стаття 11 Конституції говорить:

Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів та національних меншин України.

Ви не тільки не дотримуєте цього положення, а навпаки обрали своєю головною метою перешкоджати розвитку української нації, фальсифікувати її історичну свідомість, принижувати культурні досягнення українців. Замість консолідації української нації, Ви ширите ворожнечу між окремими регіонами України, принижуйте гідність саме Української нації, пропагусте і впроваджуєте у життя на ниві освіти денационалізацію українців, ведену століттями до Вас окупантами України.

Для досягнення цієї мети Ви не гребете жодними негідними цивілізованої людини методами. Зокрема для виправдання своїх антинародних дій Ви вдаєтесь до публічних виступів у пресі та на громадських форумах, де протиставляєте духовних діячів українців та росіян з метою приниження перших. Той факт, що російські Велетні духу зайшли до пантеону діячів Світового духу, не дає Вам жодного права, порушуючи

Конституцію, принижувати українців чи будь-яку іншу націю. Такий чисто меркантильний підхід до діячів своєї культури практикував свого часу фюрер Німеччини Гітлер, проголошуючи вищість саме німецької культури, але його расистська ідеологія зазнала цілковитого краху. Наша Конституція забороняє пропаганду расизму в будь-якій формі. Ви не дотримуете й цієї заборони, вдаючись до рецидивів расизму.

Затим, що всю свою антиукраїнську діяльність Ви базуєте на расистському протиставленні двох народів та підпрягаєте Велетнів духу й думки росіян до своїх, спрямованих на приниження української нації, заходів, спробуємо розглянути цей бік Вашої псевдоідеології детальніше.

Російські Велетні духу, зокрема Достоевський і Толстой, у своїх творах передусім обстоювали правду, людську гідність, поборювали усякий диктат та пригнічення. Через цю свою громадянську позицію вони заходили у конфлікт із деспотичною владою Росії. Достоевського засуджено на каторгу, Толстого піддано анафемі з боку підлеглої державі російської православної Церкви. Ці факти свідчать, що між Велетнями духу і деспотичною владою лежить глибока прірва. Велетні духу ніколи не схвалювали деспотизму, не схвалювали приниження людської та національної гідності.

Заразом це свідчить, що творчість Велетнів духу не може належати окремим деспотичним режимам, або бути використана для зміцнення цих деспотичних режимів. Творчість Велетнів духу це надбання Людського Духу Всесвіту. Ці імена і цю творчість не можна підпрягати до забігів деспотичної влади.

Вам дуже хочеться свої расистські погляди та дії підперти й виправдати авторитетом Велетнів духу, чиїх поглядів та духовного обличчя Ви, попри свій докторський титул, не знаєте.

Візьмім Толстого. Саме він обстоював навчання українців українською мовою, чого не хотіла допустити деспотична влада Росії, і чого, як видно з Вашої діяльності, не хоче допустити і Ви на посту міністра освіти України. Як не прикро це Вам усвідомлювати, але Толстой не був з деспотами, зі сталінами, гітлерами, путінами, мугабе, януковичами, а з простими людьми, з трудящими народами, в тому числі і з українським народом.

Звернімось до Достоевського. Достоевський своєю творчістю боровив **упосліджених та принижених**, викликаючи лють упосліджувачів та принижувачів. Тим Достоевський був проти дій саме цієї категорії людей. Ви ж своїм посиленням на Достоевського хочете принизити цілу націю. Такої ідеї нема ні в Достоевського, ні в Толстого, ні в жодного іншого Велетня Духу Всесвіту.

Підпрягти Велетнів духу на захист замовників убивства Александрова, Гонгадзе, Політковської, Климентьєва – спокуслива ідея, але вона не пройде, бо це все одно, що оголосити Каїна святим. Велетні духу і Ваша базарно-деспотична діяльність – це небо і земля. Служити пігмеям з фальшивими титулами, професорам і докторам наук вони не будуть, і всі забіги в цьому напрямі – це горох об стінку.

Усі Ваші антиконституційні та антинародні забіги – це прелюдія до культурного геноциду української нації. Культурний Голодомор України – це Ваша мрія й мета. Перебування на посту міністра освіти особи з такими канібальськими поглядами суперечить Конституції України, суперечить Всесвітній Декларації Людських Прав, суперечить усій цивілізації Людства ХХІ століття.

Усе зло усіх віків та народів втілилося у Вашу особу.

Але ми віримо, що якась іскра людської природи все таки жевріє у Вашій душі. Тому ми і звертаємось до цієї іскри з нашим проханням: придбайте або вдайтесь до бібліотеки і перечитайте від дошки до дошки усі твори Толстого, Достоевського та інших геніїв людства. Якщо Ви знайдете там схвалення своїх антилюдських поглядів, лишайтесь й далі на посту міністра освіти. Але якщо не знайдете, то не гаючи ні секунди, подайте прохання про відставку.

Цим Ви зробите неоціненну послугу українському, російському та іншим народам світу, осягнувши заповідь саме Ф. Достоевського: “Упокорись, гордий чоловіче!”

*Святослав Караванський
Публікується вперше*

ЄВГЕНУ ПРОНЮКУ – 75!

ВІТАЄМО!

26 вересня 2011 року виповнилося 75 років видатному українцеві, визначному діячеві українського національного руху, Героєві України Пронюку Євгену Васильовичу.

Всеукраїнське товариство політичних в'язнів і репресованих щиро вітає свого побратима – почесного голову Товариства, бажає йому здоров'я й вічної душевної молодості, непохитності духу і віри у те, що здолаємо всі перешкоди у розбудові справжньої української України!

З роси і води Вам, пане Євгене!

Голова Товариства **П. Франко**
Заступники голови **Л. Глухівський,**
П. Отченашенко, В. Сірий, Д. Чернець

Життєвий шлях ювіляра

Євген Пронюк народився 26 вересня 1936 року у селі Хом'яківка Тисменецького району Івано-Франківської області в сім'ї сільського коваля Василя Пронюка, учасника підпілля ОУН-УПА, якого у 1945 р. спіймали енкаведисти зі зброєю в руках під час облави, був репресований – засуджений на 15 р. каторжних робіт, відбував покарання на шахтах Воркути.

Сім'я коваля Василя Пронюка (мама, дружина, сини Станіслав і Євген) була депортована у 1947 році в Караганду (Казахстан) на спецпоселення. Невдовзі мати Станіслава і Євгена померла, замучена важкою працею на залізниці, і діти опинилися в дитячому будинку у містах Саранську і потім – Каркаралі. У 1952 році Євген, якому вже скоро мало виповнитися 16 років, утікає з дитячого будинку і добирається до Києва. Працював токарем, електрозварювальником, контролером ВТК і одночасно навчався у вечірній школі. З 1957 року навчався як студент-за-

очник на філософському відділенні Київського державного університету ім. Т.Шевченка. З 1962 року почав працювати науковим співробітником Інституту філософії АН УРСР. У 1965 році вчена рада Інституту філософії схвалила до захисту кандидатську дисертацію Є. Пронюка «Ідейна боротьба в Галичині другої половини ХІХ століття. О. Терлецький». Проте КДБ заборонив захист дисертації.

Ніколи не забував, якого батька він син. З кінця 50-х років – учасник опозиційного комуністичному режимові національно-визвольного руху. Попри стеження і тотальний контроль КДБ, він разом з однодумцями нелегально розповсюджував самвидав. Починаючи з 1963 року тісно співпрацював з І.Світличним. У 1964 р. написав для самвидаву статтю «Стан і завдання Українського визвольного руху», за що КДБ вимагав вигнання Євгена Пронюка з Інституту філософії. Директорові Інституту академіку Копніну вдалося захистити опального філософа, однак змушений був понизити його у посаді, і далі він працював уже не науковим співробітником, а бібліографом у бібліотеці Інституту.

Після масових арештів у січні 1972 Є. Пронюк брав участь у підпільному виданні 6-го числа „Українського вісника“, щоб цим відвести звинувачення від В.Чорновола. КДБ його пильно тримало у полі зору, і у 1972 р. він був звинувачений «у проведенні антирадянської агітації і пропаганди з метою підриву й ослаблення радянської влади», був засуджений у 1973 р. Київським обласним судом на 7 років таборів суворого режиму (відбував у Пермській області) і 5 років заслання (відбував у Казахстані) .

У пермських концтаборах був активним учасником акцій протесту політв'язнів. Міг там і загинути – життя йому врятувало втручання «Міжнародної амністії», української діаспори, відомого дисидента академіка А. Сахарова.

До Києва повернувся аж у квітні 1984 року.

Коли розпочалися часи довгоочікуваного національного відродження, у 1988 році бере участь у створенні Української Гельсінської Спілки, був обраний членом її виконкому. Того ж року, як член ініціативної групи, створював Український «Меморіал» ім. В.Стуса.

Був серед організаторів Народного Руху України, був одним із фундаторів створення Української Республіканської партії.

У 1989 р. Є. Пронюк ініціював створення, всупереч заборонам тоді ще всесильного КДБ, Всеукраїнського товариства політичних в'язнів і репресованих, установчі збори якого відбулися у червні 1989 року в Києві на Львівській площі. Від того часу був його незмінним головою – аж до серпня 2010 року (на Х Зборі Товариства у серпні 2010 року був обраний почесним головою Товариства).

У 1990 р. був обраний депутатом Київської міської ради, був членом її президії, 1992-93 роках – головою демблоку міськради. У 1992-94 роках завідував сектором міськради з гуманітарних питань.

У 1994 році був обраний народним депутатом України 2-го скликання від Тисменицького виборчого округу (Івано-Франківська область). Працював у Комітеті Верховної Ради України з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин.

Нагороджений у 1977 році медаллю Спілки Визволення України «За віддану працю для добра всього українського народу та жертвний вклад на визволення України та підтримку свободи всім народам світу», почесним орденом «Січковий Хрест» (1995), орденом Угорщини «Хрест за заслуги» (1996).

Від уряду незалежної України отримав нагороди:

14 листопада 1996 року – орден «За заслуги» III ступеня;

21 серпня 2001 року – орден «За заслуги» II ступеня;

26 листопада 2005 року – орден «За заслуги» I ступеня;

25 вересня 2006 року Указом Президента України Віктора Ющенка йому присвоєно звання Герой України з врученням ордена Держави – *за громадянську мужність і самовідданість у відстоюванні ідеалів свободи і демократії, плідну громадсько-політичну діяльність на благо України*;

20 січня 2010 року – Орден Свободи – *за вагомий особистий внесок у справу консолідації українського суспільства, розбудову демократичної, соціальної і правової держави та з нагоди Дня Соборності України.*

ІНТЕРВ'Ю З ЄВГЕНОМ ПРОНЮКОМ

Журналістка Олександра Тамкова напередодні ювілейної дати взяла інтерв'ю у Євгена Пронюка. Воно було опубліковане у газеті «Експрес» і викладене на сайтах <http://www.expres.ua/main/2011/09/25/50775> і <http://h.ua/story/340672/>.

Ми передруковуємо це інтерв'ю.

Олександра Тамкова (О.Т.): – *За попередньої влади ви отримали звання Героя України. А чи прийняли б ви відзнаку від цієї влади, якби, скажімо, нинішній Президент вам її дав?*

Євген Пронюк (Є.П.): – Можливо, я скажу суперечливу річ...Але, на мій погляд, українцям слід перестати сприймати тих, кого вони більшістю голосів обрали на останніх виборах, як «цю владу». Годі ділити всенародно обраних на «своїх» та «чужих». Мусимо зятати: Янукович – це наша влада. Не московська, не імперська, а своя, укра-

їнська – уже така, яка є. І треба думати, як із нею змінити життя на краще, а не перебувати у вічній війні. Ми можемо й повинні, з одного боку, критикувати владу, вимагати від неї дотримання законів і поваги до демократичних цінностей, з іншого – мусимо її підтримувати й удосконалювати.

О.Т.: – Яким чином?

Є.П.: – Найбільший недолік людей – байдужість. Проблеми самі собою ніколи не вирішаться, а влада ніколи не стане кращою, якщо ми будемо сидіти і лише говорити, яка вона погана. Громадяни повинні виявляти ініціативу, якщо хочуть змін. Усіма можливими засобами шукати вирішення гострих питань, аби не допустити їх нагромадження. Тільки в такий спосіб ми досягнемо поступу.

О.Т.: – Як ви оцінюєте нинішні події в Україні, зокрема, судові процеси над Тимошенко, Луценком та іншими экс-урядовцями?

Є.П.: – Це ганьба! Дуже прикро, що немає тому кінця-краю. Мені не подобається, що українці нині такі неорганізовані, незібрані й не можуть дати собі ради. Бо якби була воля народу, інтелігенції, усі ці питання уже давно можна було б вирішити. Однак ніхто нічого не робить. У мене складається дуже сумне враження про наше сьогоднішня...

О.Т.: – Чи не виникає у вас у зв'язку з усіма цими подіями паралелей із нашим радянським минулим?

Є.П.: – Та ні, що ви! (Сміється). У радянський час були масові, всеохопні репресії. Радянська машина працювала значно страшніше проти своїх громадян – проти кожного, хто прагнув мислити вільно. А ті процеси над певними особистостями, які в нас відбуваються тепер, усе ж не мають перспективи домінувати над здоровим глуздом цілої країни. Я переконаний, що це тимчасове явище і що ми його обов'язково здолаємо. Хоча справді прикро, що такі прецеденти є, бо вони відчутно гальмують розвиток нашої держави, нівелюють роль усіх здобутків суспільства після проголошення Незалежності.

О.Т.: – Святкування 20-літнього ювілею України, між іншим, також не оминули прикрі тенденції. Он, Левка Лук'яненка після свята викликали на допити в міліцію...Що ви про це думаєте?

Є.П.: – Я попри все вважаю, що такі моменти можуть бути корисними нашому суспільству. Вони мають мотивувати людей до активності. Вчити їх завжди тримати руку на пульсі, гуртом реагувати на будь-які порушення людських прав і свобод і домагатися свого.

О.Т.: – Ви завжди закликали громадян обстоювати свої законні права й усе життя це робили в боротьбі з радянським режимом. Чому, на ваш погляд, нині українці такі пасивні?

Є.П.: – Не треба сподіватися, що громадянська свідомість до людей після 70-літнього «червоного» поневолення прийде одразу. Наше суспільство ще не навчилося діяти організовано, згуртовано. Думаю, для українців у теперішній час завдання №1 – здолати всі непорозуміння між собою, перестати шукати ворогів усередині країни і почати діяти спільно задля вищої мети. Якщо цього не станеться, й далі тупцюватимемо на місці.

О.Т.: – *Який подарунок до 75-го дня народження був би для вас найкращим?*

Є.П.: – Був би по-справжньому щасливий, якби мені сказали, що всі пострадянські проблеми України – вже позаду. І переконаний, ми до того таки дійдемо. Інша річ, коли ж нарешті відбудеться консолідація нашої нації та піднесення? Дуже хотів би дочекатися цього моменту.

Петро Франко,
Голова Всеукраїнського товариства політичних в'язнів
і репресованих

СЛАВНИЙ СИН УКРАЇНИ

«Я син народа,
Що вгору йде, хоч був запертий в льох,
Мій поклик: праця, щастя і свобода...»
І. Франко

Петро Франко – третій, наймолодший син із чотирьох дітей, єдиний з дітей знаменитого українського поета Івана Франка, народжений у рідному селі свого батька під сільською стріхою.

Народився Петро Франко 28 червня 1890 р. Про це Іван Франко власноруч зробив відповідний запис у «Посвідченні про народження Петра Франка», яке зберігається у Київському інституті літератури ім.Т. Шевченка Академії Наук України. Але з невідомих причин Петро Франко по-різному вказував дату свого народження.

Від малої дитини він був надзвичайно цікавий до всього, дуже рухливий, войовничий і великий псотник.

Ще навчаючись у народній школі, Петро Франко виявив великі здібності до хімії, а свою кімнату перетворив на лабораторію. Вдома майже не вчився, але наука давалася йому дуже легко. Петро Франко, старші брати Андрій і Тарас та сестра Ганна навчалися в Академічній гімназії у Львові. Закінчивши гімназію, вступає у Львівський політехнічний інститут на улюблений хімічний факультет. Інститут закінчив із відзнакою.

Під час навчання він активно включився у громадське життя гімназійної та студентської молоді, був активним пропагандистом фізичної культури, членом товариства «Основи». У 1911 році разом з І.Чмолою був співзасновником та активним членом першого таємного гуртка «Пласт», мета якого – військовий вишкіл української молоді. Він автор назви гуртка «Пласт», яка була співзвучна з українським козацтвом. У 1914 році за іні-

**Петро Франко,
син Івана Франка**

ціативою Петра Франка та його наполегливою працею було організовано Перший з'їзд пластунів Галичини та Буковини. Цього ж року він організував перший мандрівний табір на Чорногорі. Був редактором часопису «Пластовий табір». Кілька років поспіль Петро Франко був головою спортивного клубу «Україна» та гравцем у футбол цього ж клубу. Його перу належить перший підручник «Пластові ігри та забави» (1913 р.). З появою першого товариства «Січові Стрільці» активно співпрацював із ним.

Без сумніву, що на формування світогляду та національного утвердження Петра Франка мав вплив не тільки його батько, але й видатні діячі України: Митрополит Андрей граф Шептицький, Леся Українка, Микола Лисенко, Михайло Коцюбинський, Борис Грінченко, Марко Вороний, Іван Труш, які завжди були бажаними гостями дому Франків.

З початком Першої світової війни у відповідь на заклик Головної Української ради та Української Бойової Управи Петро Франко добровільно зголосився до Легіону Українських Січових Стрільців. Українська Бойова Управа присвоїла йому військове звання «Четар» і скерувала до розвідувальної служби. У Легіоні УСС він відзначився як хоробрий, кмітливий і мужній командир. Петро Франко був учасником багатьох боїв та походів УСС, як командир піхотних та технічних відділів. Як герой проявив себе під Семиківцями.

У 1916 році Петра Франка, як старшину з вищою технічною освітою, австрійське командування відрядило до Летунської школи у Райльовац біля Сараєва.

Петро Франко, закінчивши летунську школу, був направлений командуванням продовжувати службу не у летунській частині, бо такі вважалися елітними військовими підрозділами й служили там переважно австрійці та німці, а знову ж до Легіону Українських Січових Стрільців. У першій половині травня 1916 року він приїхав на двотижневу відпустку до Львова. Ось що згадував він: «Моя відпустка закінчилась. З батьком було дуже зле. Я пішов до коменданта Станиці УСС до д-ра Волошина з проською про продовження відпустки. Але д-р Волошин повідомив: «Їдьте на фронт, пане товаришу, як батько помре, то вас повідомимо». Чи можна пробачити сорнику Михайлові Волошину, який сам майже усю війну (від 1915 р. до 1918 р.) ховався від фронту на тилівій посаді коменданта станиці УСС у Львові, цей його вчинок? Тим більше, що на фронті було тоді затишшя. Водночас, слід взяти до уваги те, що Петро Франко з початком Першої світової війни добровільно зголосився до Легіону Українських Січових Стрільців. Через декілька днів після того, як М.Волошин відправив Петра Франка на фронт, його батько самотньо помер. Було це 28 травня 1916 року.

30 жовтня 1918 р. Австрійський Намісник Галичини відмовився мирно передати владу Українській Національній Раді. Виходячи з цього і враховуючи намагання польської меншини краю випередити українців та захопити владу в свої руки, українці 1 листопада 1918 року силою перебрали владу у Львові і в усій Східній Галичині.

9 листопада 1918 р. Українська Національна Рада визначила назву новоствореної держави – Західно-Українська Народна Республіка. У двадцятих числах листопада 1918 р. Петро Франко запропонував Начальній Команді зорганізувати летунську військову частину. Полковник Г. Стефанів, який займав тоді посаду Начального Коменданта Української Галицької Армії, схвалив таку ініціативу. З цього моменту Петро Франко почав свою невтомну працю як перший організатор і піонер українського військового летунства УГА. Вибравши базою летунства Красне, він ще до початку грудня 1918 р. приступив до безпосередньої організації летунського відділу, а вже 1 грудня послідував Наказ Державного Секретаря Військових Справ такого змісту:

“1. Комендантом Летунського Відділу і референтом Летунства при Державнім Секретаріаті Військових Справ іменую поручника УСС Петра Франка.

2. Летунський Відділ підлягає безпосередньо Державному Секретаріатові Військових Справ.

3. Летовище wraz із всіма забудуваннями і упорядженнями безпосередньої летунської сотні в Краснім переходити на виключний ужиток Летунського відділу.

Тернопіль, дня 1 грудня 1918 р.

Товариш Державного Секретаря Військових справ П. Бубела, сотник”.

У найкоротшому часі Петрові Франку вдалося сформувати групу, до якої увійшли, крім нього, поручник С. Слезяк та хорунжий УСС Кузьмович. Ця група становила старшинське ядро Летунського Відділу. Петро Франко особисто їздив до Станіслава, Стрия, Тернополя, двічі літав до Проскурова, де у справі організації летунства зустрічався з Головним Отаманом С.Петлюрою. Справи летунства обговорював з головнокомандувачем авіації УНР генерал-хорунжим В. Павленком та генерал-хорунжим Є.Мишковським. При допомозі вище згаданого генералітету Армії УНР для відділу було віднайдено літаки, двигуни, бензин, мастильні матеріали та боеприпаси і відповідні кадри. Уже в перших числах грудня до Красного з Одеси на шістьох літаках прилетіла сотня летунів. Серед старшин цієї сотні були два полковники –

Джем-Булат Кануков та Борис Губер. Після приїзду цих вищих старшин окремих наказом Начальної Команди Петро Франко і надалі залишався командантом Летунського загону, який надалі почав іменуватися полком, а полковник Джем-Булат Кануков – його заступником. Окремим наказом від 1 січня 1919 року Начальна команда іменувала Петра Франка «сотником». На озброєнні летунського полку налічувалося біля 40 літаків. Польський історик Мацей Козловські у своїй книзі «*Medzy Sanem a Zbrutszem*», Krakow, 1990, пише, що у квітні під керівництвом Петра Франка Летунський полк мав парк чисельністю 80 літаків. Особисто Петро Франко здійснив біля п'ятдесяти бойових вильотів за лінію фронту, один з яких закінчився для нього мало що не трагічно. Про цей політ він згадував так: «В 1919 р., день перед Різдом полетів я з пілотом Кавутою на північ, кинув бомби на кілька дворів, але літак був ушкоджений обстрілом ізнизу, упав у глибокий сніг коло с. Дубнова, недалеко від Володимира Волинського, де ми попали в полон. Прийшлося посидіти в Люблінському замку, а потім переїхати до Кракова та Домб'я. Я на другий день утік уже із Кракова до близької чеської границі, а тоді через Прагу, Відень, Будапешт, Карпати, Станіславів назад до Красного. І так, 21 січня я знову поновив свою службу». Через декілька днів після щасливого повернення у житті Петра Франка сталася радісна подія – за згодою Начальної Команди і Секретаріату військових справ він одружився. Узяв собі за жінку дочку священика Ольгу Білевич (1896-1987). На цей час Ольга мала уже закінчену Львівську приватну гімназію. Перші дні після весілля проживали вони в Красному. 14 квітня 1919 р. Петро Франко одержав від командування наказ відбутися до Белграду у Сербії з місією Червоного Хреста в справах українських полонених. Виїхав туди 13 травня 1919 року, залишивши молоду дружину в її батьків.

Після невдалого закінчення визвольних змагань Петро Франко переїхав до Відня, куди незабаром із Галичини переїхала Ольга. У Відні займався видавничою справою, організувавши Видавниче Товариство «Франко-син і Спілка». Видав низку популярних книжок: «Як закласти пластові дружини», «Відмолодження», «Що кождий повинен знати про знімок», «Огляд території України», «Теорія зглядності після А. Айнштайна», «Лис Микита» (твір його батька), деякі нотні видання з музики на слова Івана Франка.

30 червня 1922 року Петро Франко з дружиною Ольгою повернувся в Галичину, окуповану на цей час поляками. У цей період Польща, до часу остаточного вирішення міжнародно-правового статусу-

су Східної Галичини, мала мандат держав Антанти здійснювати лише військову окупацію цього краю. Перед Антантою вона зобов'язувалась гарантувати українцям культурну автономію, законодавчо надати їм право на свою мову у шкільництві та громадському житті, забезпечити право на самоврядування трьох галицьких воєводств. Але на практиці всі ці гарантії поляки ніколи не здійснили. Доля не була прихильною до українців – 15 березня 1923 р. рішенням Ради Послів Східна Галичина була приєднана до Польщі. Уряд Є. Петрушевича перестав існувати. Наш край на довгі роки попав під польську окупацію, і усі ці роки ішла непримиренна боротьба українського народу проти польського поневолення. Звичайно, за таких умов Петро Франко не зміг влаштуватися на роботу у Львові не тільки за своїм основним фахом інженера-хіміка, а навіть звичайним шкільним учителем. Адже для утримання родини будь-яка робота була йому вкрай необхідною. З великими труднощами йому вдалося знайти її аж у Коломиї, куди він переїхав на постійне місце проживання. Але до часу, поки він ґрунтовно не облаштував своє життя, дружина Ольга перебувала у своїх батьків у селі Полонична. У Полоничну із Коломиї часто приїжджав Петро. Тут же у Полоничній у 1923 р. народилася їхня дочка Віра-Марія, на долю якої згодом випали нелюдські випробування. З часом Ольга з маленькою дочкою переїхала в 1925 році до Коломиї, де народилася у них друга дочка Іванна. На цей час Коломия – центр Покуття, місто, розташоване серед мальовничої природи на лівому березі Пруту, яке аж до 1939 р. було одним із найбільших українських культурних осередків Галичини. Тут, у Коломиї, 11 вересня 1922 р. Петро Франко розпочав свою працю як контрактний учитель в українській контрактній гімназії. У ці роки до категорії «контрактних» відносилися вчителі (переважно українці), які не мали відповідної освіти або мали незакінчену освіту з предмету, який викладали. Із «особистої картки вчителя» Петра Франка я довідався, що він, як контрактний учитель вважав своїм основним предметом викладання руханку (гімнастику), а побічними – географію та англійську мову. Але практично йому довелося викладати й інші предмети, про що він докладно подав у своєму «Перерізі життя».

Так у 1925-1926 та 1926-1927 навчальних роках він викладав фізику, хімію та природу. А ще у 1924-1925, а потім у 1927-1928 навчальних роках – математику. Очевидно, заробітки, які він мав у гімназії, не могли задовольнити повністю потреби його родини, тому він працював ще за сумісництвом у Коломийській жіночій гімназії «Рідної школи». Враховуючи сумлінне виконання своїх прямих обов'язків контрактно-

го вчителя та його безперечний авторитет серед керівництва вчителів і учнів гімназії, Кураторія Львівського шкільного округу, 26 жовтня 1929 р. змушена була визнати його «Постійним учителем середніх загально-освітніх шкіл». Змушена, бо весь час посадові особи – поляки Коломій всіма способами старалися очорнити Петра Франка, а особливо доноси директора польської гімназії в Коломій Станіслава Броня. У 1923-1925 рр. Петро Франко, як вчений-патріот України, знаходив можливість періодично доїжджати з Коломій до Львова й викладати хімію в Українському (таємному) Університеті. Університет був створений у жовтні 1921 р. українською науковою громадою та студентською молоддю без дозволу й проти волі польської окупаційної влади. Цей навчальний заклад, зорганізований на зразок кращих університетів Західної Європи, у своєму складі мав три факультети: філософський, правничий (юридичний) та медичний. Першим його ректором був д-р Василь Щурат, тодішній голова Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка. У Коломій Петро Франко написав першу свою двоактну п'єсу «Заздрісні», яка була написана за мотивами німецьких драматургічних творів у 1929 році. Друга п'єса «Марко Спотикайло» цілком оригінальна, є також комедією ситуацій, але своїм компонентом має повний комізм, видана у 1929 р.

Пошуковість П. Франка виявляється в його оповіданні «В пралісах Бразилії» (1928 р.) та в першій збірці його оповідань «Дядько шкіпер», названій так за першим її оповіданням (1930р.). У цій збірці є такі оповідання: «Рудий щур», «Рурикова слава», «Кедрове Зерно», «Висока гора», «Perla de America», «Молочко».

Про коломиїський період Петра Франка Зеновія Франко писала так: «Живе там з родиною не в бозна-яких статках, вони для українського інтелігента в Галичині були недосяжною мрією, але безжурно». Він знаходив час ще й для літературної праці, про що мова йтиме нижче.

Але більш-менш усталений плин життя родини Петра Франка був перерваний подіями 1930 року. Саме в цей рік польська влада зорганізувала так звану «паціфікацію» – придушення українського спротиву окупаційній владі. Це була дика розправа з українським населенням Східної Галичини. Каральні військові загони, при підтримці поліції та осадників, по селах і містах у звірачий спосіб катували населення, знущались над провідниками українського патріотичного, громадського, культурного й господарського життя, нищили українські установи, масово ув'язнювали українців. Поляки провели тоді багато судових процесів із суворими вирокami. Саме тоді було заборонено «Пласт» та закрито кільканадцять українських приватних шкіл. За де-

якими даними, тоді було «...зруйновано й частково спалено 800 сіл, арештовано 1700 і піддано тілесним покаранням багато селян» .

Акція «пацифікації» не обминула й родини Петра Франка. Його запідозрили у приналежності до українського підпілля й піддали поліцейським допитам, переслідуванням й, врешті, обшуку. Ганна Франко-Ключко писала: «Однієї ночі поліція обступила хату, в якій жив П. Франко з родиною, вдерлась до середини та цілий день і цілу ніч перешукувала мешкання. Все перевернули й перетрясли, але ніхто з поліцаїв не догадався заглянути до старого куфра, що стояв на ганку і був битком набитий підпільною літературою, «Сурмою» та ін. У цьому куфрі мама привезла колись із Києва своє придане і може серце мами охороняло свою найлюбішу дитину» . Хоча це й врятувало його від ув'язнення, але польській окупаційній владі було добре відома і його участь у нелегальному «Пласті», і викладання в Українському (таємному) Університеті, і, врешті, не дуже лояльне ставлення до існуючих порядків, і тому 25 липня 1930 р. його було офіційно звільнено від учительської праці. У своїй «Автобіографії» Петро Франко втрату праці мотивував «веденням культурно-освітньої роботи на селах». Із поверненням до Львова на деякий час, від 1930 р. до 1931 р. вдалось йому влаштуватись на посаду головного директора Районної Молочарні у селі Потеличі біля Рави-Руської на Львівщині. У цей час районні молочарні, які входили до крайового кооперативу «Маслосоюз», охоплювали своєю діяльністю декілька сіл, закупляли у селян молоко та здійснювали його переробку. Вони мали відповідне на той час технічне обладнання та фахово підготовлений персонал. Але така посада не могла задовольнити Петра Франка як у моральному, так і у матеріальному відношенні.

Ще на початку 1930 р. він остаточно переконався, що у тодішній польській державі йому не поталанить знайти роботи – ні як фахівцеві інженеру-хіміку, ні як учителю. У нього також пропали усякі надії на можливість плідної літературної діяльності. Тому саме у цей час його захопив план виїзду з родиною на Радянську Україну, куди за міжнародною угодою між Польщею та Радянським Союзом повинні були відправитись польські спеціалісти. Про ці його наміри знали і сестра Ганна, і брат Тарас, який порекомендував йому вибрати для майбутньої праці місто Харків. Готуючись до можливого від'їзду, Петро Франко подумав про видання творів свого батька на Радянській Україні.

У 1931 р. Петро Франко, позбавлений учительської праці, переслідуваний польською поліцією, виїхав на Радянську Україну. Але він не належав до тих, хто був «зачудований на схід». Поїхав він туди на роботу разом з групою польських інженерів згідно польсько-радянської

урядової угоди, яка була зумовлена гострою нестачею кваліфікованих спеціалістів у Радянському Союзі. А порадив йому це відрядження колишній його професор ще з Львівської Політехніки, Ігнацій Мосціцький, який у ці роки був президентом Польщі.

Місцем перебування Петра Франка на Радянській Україні був Харків, тодішня столиця УРСР, місто, університет якого ще у 1906 р. присвоїв його батькові, Іванові Франку, почесний ступінь доктора російської словесності. Незабаром до Харкова приїхала його родина – дружина з дочками Вірою та Іванною. Франків поселили у будинку, призначеному для проживання іноземних спеціалістів. У їхньому помешканні робочий кабінет Петра Франка прикрашав портрет батька, виконаний ще у Львові художником Юліаном Панькевичем (1863-1933). На превеликий жаль, «з вини Державного Видавництва у Харкові цей портрет пропав». Будинок, у якому мешкали Франки, охоронявся міліцією. Як іноземцю, йому не дозволяли вільно спілкуватися з місцевими громадянами, що призвело до певної його ізольованості в суспільстві. Як іноземний спеціаліст, мав прекрасні умови праці і матеріальне положення. Тут слід відзначити велику його передбачливість – він, після приїзду до Харкова, не прийняв запропонованого йому радянського підданства.

Петро Франко, хоча й мав відповідне матеріальне забезпечення, мусів пережити усі ті страхиття, які діялись на Україні. У Харкові йому довелось бачити наслідки голодомору – опухлих дітей, яким крадькома роздавав крихти хліба, одержаного по «спецкартках», бачити сотні трупів, яких вивозили з міста вантажівками. Як згадувала Зеновія Франко, – «він особисто врятував від голоду землячку-інженера, влаштувавши її до себе куховаркою, допоміг вижити сім'ї Лариси Гінзбург та іншим». Був свідком переслідувань та масових ув'язнень української інтелігенції, знав про розстріли та заслання кращих її представників на Соловки й Сибір. Багатьох із них він особисто знав ще зі Львова.

Вразила Петра Франка й жорстока розправа з Лесем Курбасом та Миколою Зеровим. Усі ці події глибоко ранили його душу. У розпачі він запитував: «Чому ми на вітвар оспівуваних нами ідеалів соціалізму маємо класти мільйони життів і без того не голублених долею українців?». Зараз можемо тільки подивуватись, як він, в умовах масового терору, шпигуноманії і звинувачень інтелігенції у націоналізмі, в умовах, коли гинули сотні кращих її представників, в умовах позбавлення свободи думки, самостійності й почуття національної і власної гідності, і врешті, в умовах загального страху, доносів, наклепів та політичної й духовної аморальності, – знаходив у собі сили для плідної праці як науковець, винахідник і письменник.

Петро Франко працював у Харкові старшим науковим співробітником у Науково-дослідному Інституті фізико-хімії, а відтак, в Інституті молочної промисловості. За деякими даними, одночасно викладав курс хімії у Політехнічному Інституті. Написав низку наукових праць, став плідним винахідником. Наскільки ці праці були на той час актуальними й новаторськими, повинні ще сказати вчені-дослідники історії наукової думки в Україні, які, на превеликий жаль, до сьогоднішніх днів не зробили хоча б короткого аналізу його наукової спадщини. Тут ми можемо тільки подивуватися широкою тематикою його дослідницької наукової праці, великим діапазоном його наукових досліджень. У згадуваній нами «Автобіографії» Петро Франко вказував, що у цей період він «...покінчив ось такі наукові праці: «Одержання сульфатної кислоти та цементу з гіпсу в одній фазі», «Дослідження газової фази термічного розкладу гіпсу», «Одержання казеїну з молока при допомозі електрики». «Одержання автомателектроказеїну». Почав роботу «Будова комбайну для одержання автоматказеїну при допомозі електрики». Написав праці: «Підручник неорганічної хімії». «Енциклопедичний словник хімічної термінології», «Технологія казеїну». Словники: німецько-український (50000 слів), англійсько-український (10000 слів), українсько-німецький. Написав і видав декілька популярних книжок: «Теорія зглядності після А. Айнштайна», «Городина та її вирощування», «Ягоди й овочі та їх переробка», «Безалкогольні напитки», «Шведська гімнастика». Зареєстрував 36 винаходів, головним чином з переробки молока при допомозі електрики. До цього переліку можна додати ще такі його наукові праці, як «Історія хімії», «Дещо про наркотики», «Боротьба з алкоголізмом», «Теорія Дарвіна» та інші, які він підготував до друку, перебуваючи ще в Коломиї. Ось таку наукову спадщину залишив нам Петро Франко.

Далі у своїй «Автобіографії» Петро Франко вказував, що, перебуваючи в Харкові, він переробив на драми твори свого батька «Захар Беркут», «Борислав сміється», «Без праці». Написав кіносценарій «Борислав сміється». Однак, тут допустив він неточність – драми «Борислав сміється» та «Захар Беркут» побачили світ у Галичині ще у 1930 році. Усі його праці, як наукові, так і літературні, які були написані у Харкові, після його від'їзду до Галичини були визнані як твори неблагонадійного іноземця, потай проголошеного «ворогом народу», та потрапили до списків, «не подлежащих распространению». На жаль, у Галичині, відгородженої від УРСР залізною завісою, про цей великий доробок Петра Франка ніхто не знав.

Уже десь у середині 1936 р. Петро Франко почав відчувати, що над ним нависає небезпека. Він потрапив до «чорних списків» і чудом уник ув'язнення. Озброєні підозрілі особи переслідували його на вулицях, він постійно потрапляв під перевірки відповідних органів. У грудні його офіційно викликали до НКВД і вимагали прийняти радянське громадянство. Збагнувши, що це для нього і його родини може мати фатальний кінець, не погодився на те, мотивуючи тим, що за кордоном у Львові він має смертельно хвору маму. Тоді йому, як і іншим польським підданам, які працювали у Харкові, наказали протягом доби залишити Радянську Україну. Перед від'їздом у Петра Франка взяли розписку про нерозголошення подій в Україні, і попередили, що у випадку порушення цього зобов'язання, «рука покари знайде його й за Збручем». Він ще встиг передати свою велику бібліотеку школі ім. Івана Франка, і, залишивши все своє майно, виїхав із родиною до Львова. Покидаючи Радянську Україну, збагнув, що усі злочинні й терористичні акції, які проводили більшовики, мали одну мету – нищити українство, яке б могло чинити опір тоталітарній системі, і нищити його до такої межі, щоби будь-яке її відродження стало неможливим.

Із приїздом Петра Франка у Галичину почались такі знайомі йому митарства у пошуках місця праці. Пробував знайти її у Коломиї, але звідти до вищого шкільного начальства у Львові зразу ж був направлений донос, у якому зазначалось, що Петро Франко «...у 1930 р. виїхав легально до Радянської Росії і повернувся у листопаді 1936 р. Кілька днів перебував у Коломиї. Про події в Росії не хотів, і не хоче детально ні з ким говорити» .

Дійсно, після повернення з Радянської України Петро Франко вразив своїм замовчуванням тамтешнього життя не тільки найближчу родину, але й велике коло своїх знайомих. Він замкнувся у собі, а оточуючі друзі навіть не здогадувались про його «зобов'язання», дане органам НКВД у Харкові. А у цей час шпальти галицької періодики рясніли повідомленнями про події на Радянській Україні – і про голодомор, і про репресії, і про усі наслідки «сталінської національної політики». У такій ситуації в Петра Франка особистий страх відійшов десь на задній план – перемогла любов і співчуття до свого замученого народу. Тоді, правдоподібно у газеті «Діло», він опублікував дві свої статті, у яких, як очевидець, засвідчив перебіг жахливого голодомору на Радянській Україні. Написав про те, про що, як великий патріот своєї рідної землі, не міг промовчати.

Посаду вчителя вдалось йому віднайти спочатку у приватній середній школі у місті Яворові на Львівщині, а відтак й у Львові у Школі

товариства «Рідна Школа». У ці роки, крім вчителювання, посилено займався ще й творчою літературною працею. У Львові мешкав тоді з родиною на вулиці Длугоша, 35 (тепер – О. Нижанківського). Галицький загальний сприймав Петра Франка у першу чергу як продовжувача літературних традицій батька, відвівши йому місце мемуариста, а не як самобутньої письменницької особистості. Для такого сприйняття він дав деякі підстави, виступивши з нарисом «Іван Франко зблизька» (1937 р.), який був дуже схвально сприйнятий читачами. Він написав цього ж року історичну пригодницьку повість “Від Стрипи до Дамаску”. Він також зробив інсценізації батькових повістей «Захар Беркут», «Борислав сміється» та поеми «Мойсей». Дописав два розділи і цим завершив незакінчену батьком повість «Борислав сміється». Крім того, переклав на польську мову цього ж «Мойсея» та поему «Іван Вишенський», які так і не побачили світ. Але він прагнув більшого – хотів присвятити себе науці. 1 квітня 1937 р. написав заяву до Президії Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові з проханням прийняти його звичайним членом цього Товариства. У цій заяві дав перелік усіх своїх наукових праць та винаходів, і рівночасно запропонував Товариству свою готовність організувати та вести науково-дослідну хімічну лабораторію. Президія НТШ розглянула цю заяву і 22 вересня 1937 р. іменувала Петра Франка своїм звичайним членом Математично-природописно-лікарської секції. Так він став членом НТШ – Товариства, яке було першою і єдиною новою Академією українського народу. Як науковець, в умовах, коли всіляко переслідувалась українська наукова думка, плідно працювати він не зміг. Тому десь чи не на початку 1939 р. відвідав свого колишнього професора І. Мосціцького, який виклопотав для нього роботу по контракту в Японії. Уже навіть було призначено час від’їзду – 20-25 вересня. Однак цей план не здійснився, бо 1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу й почалась жаклива Друга світова війна, яка принесла українському народові неймовірні страждання й великі втрати.

Польщу було поділено між нацистською Німеччиною та комуністською Москвою. Комуністична влада з пропагандистських міркувань віддала Петрові Франку всі моральні почесті, але пам’ятала: „Вы от нас, Петр Иванович, удрали, а мы Вас опять поймали». Його було обрано членом президії Народних зборів Західної України, а згодом депутатом Верховної Ради УРСР. Петру Франкові було знайдено посаду декана товарознавчого факультету Українського державного інституту торгівлі. Його призначено директором меморіального музею Івана Франка у Львові. Але так було до початку советсько-німецької війни. З 22 червня 1941 року, коли Німеччина напала на Радянський

Союз, будинок Петра Франка почали охороняти співробітники НКВД. 28 червня йому звеліли приготуватися до евакуації. Він, зібравшись, одержав ще дозвіл від охорони попрощатись із смертельно хворою матір'ю, яка на прощання сказала йому: „Тікай, синку, я добре знаю, хто такий Сталін». Петро лише відповів: „Пізно, мати!»». Петра Франка разом із подружжям академіка Кирила Студинського доставили легковим автомобілем на залізничний вокзал і помістили у переповнений вагон, який охороняли енкаведисти. Ешелон відправили на схід, і слід його загубився. Є декілька версій, що він загинув від рук НКВД. Щодо цього – немає жодного сумніву.

Останніми роками в періодичній пресі з'явилися деякі публікації про Петра Франка та деякі його художні твори.

Із проголошенням незалежності України славне ім'я Петра Франка – учасника визвольних змагань, письменника і вченого, повертається до нашого народу. Національний внесок в увіковічнення його пам'яті зробило Львівське обласне товариство політичних в'язнів і репресованих. Ще 2 липня 1995 р., відзначаючи 105-у річницю з дня народження нашого славного земляка, у колишніх фердинандських казармах у Львові (вул. Городоцька, 40), силами військової частини під керівництвом майора Бориса Бутникова було встановлено погруддя Петра Франка у військовій частині (скульптор Володимир Шафран). В урочистостях тоді взяли участь Віра Франко (дочка Петра Франка), пластовий сеньйор Богдан Сітницький (чоловік Віри Франко), пластовий сеньйор П. М. Франко (голова ЛОТПВіР), Народний депутат України Левко Глухівський, пластовий сеньйор заступник голови ЛОТПВіР Богдан Костюк, пластовий сеньйор Роман Дзюпин, представники військової частини та гості цього свята. Цій події було приурочено пам'ятний конверт та ілюстрований буклет про життєвий шлях Петра Франка (автор випуску П. М. Франко, художник – Юрій Кучабський).

Постановою вченої ради Львівської Комерційної Академії від 18 червня 1996 р. напередодні цих урочистостей ім'я Петра Франка присвоєно кафедрі хімії та фізики. Останніми роками у періодичній пресі з'явилися публікації про Петра Франка та деякі його художні твори.

28 червня 1996 р. громадськість Львова та його гості відзначали 55-річчя від дня трагічної загибелі від рук НКВД славного українського патріота Петра Франка. Вшанування його пам'яті проходило у Львівській Комерційній Академії при активній участі членів ЛОТПВіР. Цього ж дня на фасаді будинку Академії було відкрито і освячено художньо-меморіальну таблицю Петрові Франку. Таблиця виготовлена і встановлена Львівським обласним товариством політичних в'язнів і

репресованих (скульптор – Емануїл Мисько, архітектор – Василь Каменщик). У 1999 р. під авторством Ю. Кучабського і П.М. Франка була видана книжка “Петро Франко (сторінки життя)”.

У 2008 р. за клопотанням нашого Товариства Указом Президента України Віктора Ющенка №281/2008 було присвоєно ім’я Петра Франка 7-й бригаді тактичної авіації повітряного командування “Захід” Повітряних сил Збройних сил України.

В наші дні відновлюється серед інших видатних і шановних діячів України й славне ім’я Петра Франка, ім’я, яке назавжди вписане золотими літерами у літопис українського народу. Свого часу Зеновія Франко писала: «Петро Франко як письменник постать непересічна. Насамперед обсягом тем, нових для Української літератури. Його творчість непересічна своїм жанровим розмаїттям, різностильовістю творчого почерку, вмінням зацікавити, інтригувати і вести за собою читача. Разом з тим він непересічний різноаспектністю знань і вмінь, здатністю з однаковою ерудицією торкатись минулого, аналітично готуючи це омріяне Українським народом майбутнє своєї національної незалежності в сьогоденні» .

Не дивлячись на те, що поки що не вдалося віднайти такі твори Петра Франка, як драматична вистава «Мойсей», п’єса «Інститутський жарт» та «Сигнал», поема «Гутна», «Хімічний енциклопедичний словник», «Підручник військової топографії», а також багато перекладів з англійської, – можемо впевнено зробити висновок, що він, як письменник, заслуговує високої оцінки. Багатогранний обсяг тем, нових для української літератури, є свідченням цього.

СПОГАДИ

Олександр Андрушук

ТАКЕ НЕ ЗАБУВАЄТЬСЯ

**Пам'яті побратимів по Норильському ГОРлагу,
що загинули від енкаведистських куль влітку 1953 року**

У заполярне місто Норильськ після війни було звезено десятки тисяч «особо небезпечних злочинців». Здебільшого це були українці з західних, Житомирської, Вінницької, Хмельницької й інших областей України, литовці, латиші, естонці – учасники визвольної боротьби. Серед них було чимало білорусів, росіян, калмиків, грузинів і ін. Навіть євреї, яким чудом вдалося зберегтися від поголовного знищення, були заборонені сюди на каторгу.

Перша невелика група каторжан була завезена в Норильськ восени 1943 року. З цього часу і була введена каторга. Військові трибунали і суди масово виносили вироки: «Подлежит расстрелу, но с учетом Указа Президиума Верховного Совета СССР от 14 марта 1943 года приговаривается к 15-20 годам каторжных работ».

Каторжники не вважалися людьми, їм не раз говорили, що не потрібна їх робота, а потрібно, щоб вони мучились. Але їх наштампували стільки, що не використати їх дармову працю було б безглуздо.

З 1943 року по 1948 рік щороку контингент в'язнів поповнювався і відповідно розширювався обсяг робіт. З тих каторжан, що прибули перші в Норильськ до 1953 року, лишилися в живих одиниці.

Крім каторжанських в Норильську були «исправительно-трудовые лагеря» (ИТЛ). ІТЛеловці працювали на легших роботах, а каторжани на найтяжчих, небезпечних і шкідливих для здоров'я роботах. Про безпеку праці, особливо в перші роки, ніхто не думав. Головне: достроково виконати плани «Партии и правительства».

У 1947-1948 роках поповнення таборів «врагами народа» скоротились і керівництво взялося за їх пересортування. Організували т.зв. ГОРлаг (Государственный Особо-Режимный лагерь). В ці табори переводили в'язнів з інших таборів за відомими тільки виконавцям ознаками. В Норильську було створено кілька таких таборів, серед них один жіночий. Ніякого зв'язку між ними не було. Працювали кожний табір на окремих об'єктах.

Я потрапив до ГОРлагу аж в 1951 році. Це був третій каторжанський табір Норильського ГОРлагу. В перші дні перебування тут я зустрів багато знайомих по лубенській тюрмі, харківській пересилці, харківській «Холодній горі» і ін. Найбільше мене здивувало, що тут на далекій півночі, далеко від рідної України я зустрів двадцять односельчан з старовинного волинського села Дермань. А скільки їх тут нещасних з інших сіл і міст нашої згорьованої України.

В'язні третього табору Норильського ГОРлагу працювали на цементному і цегельному заводах, глиняному і бутовому кар'єрах і на деяких будовах. Режим у таборі був суворий. В їдальню ходили шикуючись побригадно, на роботу – під конвоєм з собаками і під команду «взяться под руки», бараки на ніч закривалися, вільно ходити по зоні не рекомендувалося. Наявність грошей вважалося злочином. При обшуках наглядачі гроші відбирали, а коли хтось протестував, то ще й саджали в БУР (барак посиленого режиму) – табірна тюрма.

У другій половині 1952 року в таборах ГОРлагу введено оплату праці. Можна було заробити 5-30 крб. З того часу вже не вилучалися наявні грошові знаки. Можна було допомогти тим, хто потрапив у найбільш скрутне становище. З'явилися у таборі газети, з яких в'язні довідувались про події в світі.

Незважаючи на тяжке животіння – голод і холод, ми після роботи збирались поговорити, поділитись новинами, почитати, що кому пишуть, поспівати своїх рідних українських пісень. Як могли підтримували один одного і сподівалися змін на краще, хоч підстав для цього не було.

На початку 1953 року, коли все навкруги було присипане метровим шаром снігу, провокатори і «стукачі» донесли керівництву табору, що в таборі назріває заворушення: бандерівці збираються знищити всіх інакомислячих. Адміністрація не залишила цього без уваги. Було організовано щоденні обшуки при виході на роботу і поверненні з роботи. Наскоками проводились обшуки в бараках. Вивезено з табору весь сніг, звичайно силами в'язнів. Вважалося, що в снігу заховані засоби знищення негідників. Багатьох активніших в'язнів посадили до БУРу.

Настав березень. Тяжко захворів «батько, вождь і вчитель трудящих всього світу». 5-го березня його не стало. Над штабом табору замайорів державний прапор з траурною стрічкою...Що думала адміністрація – невідомо, але в'язні полегшено зітхнули. Робота ні на один день не припинялась. Після деякого розгублення керівництво табору взялося за «підкручування гайок». Минали місяці, а ніяких змін на краще не спостерігалося, хіба що наглядачі стали менше доскіпатися.

І ось 1-го червня прийшла сумна звістка. Напередодні в четвертому таборі охоронець з вежі автоматичною чергою вбив одного і поранив кількох в'язнів. Він вимагав припинити співи в таборі. Хлопці не підкорились. Вони вітали українськими піснями дівчат з сусіднього табору, що якраз проходили повз дротяну огорожу. Того вечора жінки в знак протесту організовано не вийшли на роботу в нічну зміну. На другий день, дружно застрайкував повністю четвертий табір. У жіночій зоні замайорів прапор непокори і боротьби. Сталося нечуване з непередбачуваними наслідками!

2-го червня по обіді, зняли з роботи і під посиленням конвоєм привели в табір тих, хто працював на побутовому кар'єрі з третього табору, потім з цементного і цегельного заводів та з інших робочих місць. У нічну зміну нікого на роботу не вивели. Такого ще не було. Довго того вечора в'язні не розходились по бараках. Однак перед «отбоем» наглядачі провели, як звичайно, перевірку (на цей раз у них все зійшлося з першого разу) і о 22-ій годині закрили бараки. Вранці, коли відкрили бараки, помітили деякі зміни. Поміж охоронними вежами за колючим дротом стояли ще охоронники з кулеметами і на вежах не по одному, а по два «захитника родини». Наглядачі ходили по двоє-трьох. У бараки не заходили. Начальство в табір не потикалось. Цілий день пройшов у підозрілій тривозі. Наступного дня ситуація не змінилася. Перед обідом зайшов начальник табору капітан Тархов. На запитання: «що це все значить?», нічого конкретного не відповів, тільки просив, щоб не допустили якихось протиправних дій. В'язні ходили по території табору, відвідували своїх знайомих, розмовляли, дехто йшов до кінозалу – там цілий день крутили якийсь фільм.

4-го червня те ж саме. Але десь близько 14-ої години в БУРі почулися крики «убивають». Дехто з в'язнів побіг до дротяної огорожі, якою він був відгороджений від основного табору. Ті, що підійшли, побачили жахливе: двоє наглядачів витягнули з БУРу чоловіка і потягнули до табірної дротяної огорожі. Вони кинули нещасного на колючий дріт так, що той просто повис на ньому. В цей час у таборі несподівано з'явився генерал Іванов – представник керівництва Норильського ГОРлагу. Двоє в'язнів взяли його під руки, підвели до БУРу і наказали труп, чи може ще живого чоловіка, зняти з огорожі. Охоронці і його не підпускали до огорожі. Він почав кричати, що є начальником таборів і наказує їм не стріляти. Охоронці його підпустили і він виконав вимогу в'язнів, але відразу перейшов за огорожу.

Одночасно від центральних воріт у табір «принесло» оперуповноваженого («кума») лейтенанта Воронова. Він також йшов у напрямку

БУРу. Його негайно оточила група в'язнів, вимагаючи пояснити, що це все значить. Якраз в цей час закінчився кінофільм і частина тих, котрі вийшли з клубу, приєдналася до тих, що йшли з «кумом». Завжди гордий лейтенант зблід і поспішив в напрямку охоронної зони. За ним рухалось близько сотні чоловік. Ніхто його не торкнув і пальцем. «Але кіт знає, чие з'їв сало». Коли наблизились метрів сорок до колючого дроту (табірної огорожі), Воронцов рвонув за огорожу. Ніхто його і не затримував. І тут з уст командира охоронного загону майора Повстяного пролунала команда «Огонь!». Затріщали десятки автоматів. Ніхто не сподівався, що можуть стріляти в мирних, безборонних людей. Але крик поранених і стогін конаючих протверезив усіх. Хто був на полі зору охоронців, лягли на землю. Пролунали ще автоматичні черги над лежачими. Запала тиша. Через кілька хвилин отямилась і почали підніматись. Шестеро людей не піднялося зовсім, кілька десятків отримали поранення, з них шістнадцять тяжких. У БУРі творилося щось незвичайне. З кількох камер в'язні проламали стелю, повилазили через дах і повтікали за огорожу. По них не було зроблено жодного пострілу. Ніхто не знав що це за контингент, звідки і чому вони повтікали до своїх «спасителів». З інших камер БУРу (контингент нашого табору) повиходили на «волю». Всі наглядачі в цей час повтікали за огорожу. В таборі настала тиша.

Через 20 хвилин пройшов короткочасний, густий дощ з грозою, що не так часто трапляється в Заполяр'ї. Після дощу засвітило сонечко і в його промінні залопотіли два червоні прапори з траурними стрічками.

Перед вечором у табір зайшов якийсь полковник. Він обурено говорив, що це беззаконня буде розслідуване, винні покарані, тільки щоб в'язні вели себе спокійно і завтра виходили на роботу. Коли ж йому нагадали, що не ми кинули роботу, а нас зняли, не дочекавшись кінця робочої зміни, і що ми вийдемо на роботу лише після розслідування злочину, – він нічого не відповів і швиденько вийшов за ворота. Перешкод в цьому йому не робили. На ніч, зрозуміло, бараків не закривали (не було кому). У червні в Норильську – полярний день. Тобто сонце зовсім не заходить за горизонт – світить цілу добу. В'язні ходили по таборі, збиралися гуртками в бараках, обговорювали ситуацію, що склалася, і перспективу на майбутнє. Ніч минула спокійно. За огорожею нічого підозрілого.

Наступного дня до нас зайшов начальник табору і начальник медчастини. З ними захотіли зайти і кілька наглядачів, але їм в цьому відмовили. Відвідали стаціонарне відділення поліклініки, подивились поранених і без зайвих розмов ми пішли. Начальник табору був справді

стурбований тим, що трапилось, але запобігти цьому, чи щось вдіяти не міг. Поранені залишилися під наглядом лікарів. У таборі готувались до похорону розстріляних побратимів. Цього ж дня на стихійних зборах на майданчику біля їдальні було обрано табірний комітет. До його складу увійшло три особи, головою обрано росіянина інженера-будівельника Бориса Шамаєва. Це був дуже вдалий вибір. Бо коли б обрали українця, то були б підстави звинувачувати у тому, що сталося, «бандеровцев». Обраний комітет повинен був виробити спільні вимоги в'язнів, представляти їх інтереси в переговорах з адміністрацією, підтримувати порядок.

6-го червня сталася ще одна трагічна подія. Тяжко захворів один в'язень, потрібна була хірургічна операція. Наші лікарі не наслідувались її провести. До цього часу всі серйозні операції проводили в центральній лікарні управління таборами. Звернулися до адміністрації з проханням відвезти хворого до центральної лікарні. Ті погодились і забрали хворого. Але через кілька годин привезли його мертвим із слідами побоїв і знущань: додалася ще одна невинна жертва енкаведистського терору.

7-го червня після обіду було організовано похорон розстріляних і замученого побратимів. Сім трун з останками жертв пронесли на плечах через весь табір. Провести в останню путь своїх побратимів вийшли всі в'язні табору. Захоронили їх в братській могилі в центрі табору, біля клубу. Над свіжою могилою було проведено траурний мітинг. Виступаючі закликали до єдності, вимагали розслідування цього і інших злочинів, покарання у вбивстві безборонних людей.

За похороном з охоронних вєж спостерігали представники адміністрації. Але ніяких дій не проводили. Після похорону було оформлено спільні вимоги і передано адміністрації. Через кілька днів табірний комітет було доповнено ще кількома людьми і розділено між ними обов'язки. Отже уже з другого дня «волі в неволі» ми зажили своїм упорядкованим і нікому не підпорядкованим життям.

9-го червня чекали комісію з Москви, яка повинна була провести розслідування злочинів. Всі повиходили і вишикувались біля своїх бараків, чекаючи високих гостей, а з'ясувалося, що то приїхали представники прокуратури і керівництва Норильського ГОРлагу. Вони зайшли в зону, зупинились біля одного з бараків і запитали: «Почему не работаете?». На запитання в'язнів хто вони, ким уповноважені, не відповіли і вийшли з табору.

Через день таки приїхав гість з Москви. Це був представник міністерства внутрішніх справ. Він пройшов у зону, пред'явив документ,

розмовляв з в'язнями біля першого від входу бараку. Йому вручили кілька персональних заяв про перегляд справ і спільну вимогу в'язнів.

Перший тиждень пройшов без особливих подій. Але всі знали і відчували, що так довго продовжуватись не може. Комітет діяв. Було вжито заходів для захисту. Організоване цілодобове чергування вздовж огорожі, вивішено біля бараків металеві плити для сигналізації про небезпеку.

12 червня зранку поза огорожею помітили якусь метушню, якісь машини, багато військових. Це насторожило. Всі повиходили з бараків. І ось на машинах запрацювали гучномовці, відкрились всі вхідні ворота і військові розрізали в кількох місцях дротяну огорожу...

Через гучномовці почали агітувати виходити з табору, не піддаватись на провокації бандерівських авантюристів, не виконувати ніяких розпоряджень «самозваного комітету». Як не дивно, але тим, що вийдуть, нічого не обіцяли. Не зважаючи на це, з табору в той день вийшло біля трьохсот чоловік. Це були в основному табірна еліта – начальники колон, нарядчики, бригадири, ті що підтримували дружбу з «кумом». На що вони розраховували – не зрозуміло. З українців, прибалтійців вийшло дуже мало. Така ситуація виявила, хто на що здатний. З моїх земляків і друзів ніхто не піддався на провокацію і не зрадив своїх побратимів. Ця провокаційна акція продовжувалась біля шести годин. Всі слабодухи, провокатори і «стукачі» засвітились у перші півгодини цієї акції. Пізніше ні одна душа не наблизилась до огорожі, хоч як щиро просили її організатори. Через день акція повторилась. Але цього разу трапилась «осечка», жодна людина не відгукнулась.

Після цієї невдалої акції керівництво вирішило зломити непокірних голодом. Перевели всіх на штрафний пайок харчування, відключили подачу електроенергії, радіотрансляційну мережу. Комітет прийняв рішення: у будь-який спосіб передати інформацію в місто, щоб повідомити Москву. Багато хто наївно вважав, що Москва нічого не знає. Написали колективні листи М. Хрущову і Л. Берії. Адміністрація листи забрала і пообіцяла їх переслати адресатам. На ближчих до дороги бараках закріплено написані метровими буквами плакати: «Нас морять голодом – сообщите Правительству!». Раціоналізаторами табору було винайдено спосіб розкидання листівок. Використали для цього паперового змія. До нього прив'язували пакет листівок з запаленим фітілем.

Коли фітіль догоряв до нитки, якою були прив'язані листівки, нитка перегоряла і листівки розліталися. Вітер розносив їх в напрямку міста. Як з'ясувалося пізніше, деякі листівки мешканці Норильська знаходили на відстані більше десяти кілометрів. У тих листівках повідомлялося,

що нас морять голодом і прохання передати це до Москви. Листівки спочатку писалися від руки, потім штампували з допомогою штампів, вирізаних на гумі і на камені.

Коли табір перевели на штрафний пайок, кілька осіб оголосили голодування. Про це було повідомлено адміністрацію і надруковано в листівках, що летіли на місто. Після трьох днів голодної екзекуції всіх перевели знову на загальний гарантійний пайок. Голодуючі припинили свою акцію, у цей час надійшла звістка, що Лаврентій Павлович Берія – ворог народу, замаскований шпигун міжнародного імперіалізму. Радянський народ палко підтримує дії Політбюро ЦК КПРС у знешкодженні ворога і гнівно засуджує проклятого шпигуна. Чекати чогось доброго від цієї звістки було годі. Але нам на якийсь час дали спокій.

Життя в таборі налагоджувалось. Провели наявними матеріалами ремонт і побілку бараків, всюди підтримувалась, чистота. Такого порядку і чистоти в таборі, як у цей час, не було ніколи. Ніяких суперечок, непорозумінь серед в'язнів не спостерігалось, вказівки комітету виконувались безвідмовно. Ось де була дружба! Щоб урізноманітнити життя, в таборі було проведено фестиваль народної пісні. Він пройшов досить успішно. Виступили національні художні колективи: український, російський, литовський, латвійський, естонський і білоруський. Самодіяльні поети читали свої вірші. Запам'ятався багатьом вірш лєнінградця Дороніна – «Отцу комунисту от узника сына».

У липні адміністрація табору ще кілька разів закликала в'язнів «кончать волинку», виходити з табору і приступати до роботи. Але на ці заклики ніхто не відізвався. Приїжджала ще якась комісія на чолі з державним радником Вавиловим, але вона не зайшла навіть в зону, зверталась тільки через гучномовці. Очевидно, їх не влаштовував порядок і спокій в таборі. Вони сподівалися на безпорядок і розбій.

У другій половині липня, на загальних зборах було вирішено кілька осіб, що займалися підбурюванням в'язнів до виходу з табору, «видворити» і передати адміністрації. Ті їх охоче прийняли.

Час летів швидко. Минало коротке північне літо – сонечко почало на короткий час ховатись за горизонт. Відчулося: наближається розв'язка. В таборі готовились до зустрічі «хозяев положения». Було зрозуміло, що керівництво ГОРлагу не зупиниться ні перед чим. Тому визначено можливі місця опору, заготовлено каміння, цеглу, різні підручні металеві предмети. І все це мало бути засобами оборони проти автоматників і бронетранспортерів.

І ось уночі з 3-го на 4-те серпня помітили, що на автодорозі (метрів 200 від табору) зосереджуються війська, бронетранспортери, в цей час

в Норильську сонце уже заходить за горизонт на кілька годин. Пізній вечір, в таборі ніхто не спить, хоч в бараках темно. Люди зосереджені в місцях можливого опору – клубі, їдальні, в лазні (ці приміщення збудовані з цегли). В котельні гріється вода до кипіння, щоб почастивати непрошених гостей свіженьким кип'ятком.

Настала мертва тиша. Почав падати дрібний дощ. Біля засобів сигналізації чергові, готові кожної хвилини подати сигнал тривоги. Рівно в 0 годин 30 хвилин за місцевим часом захрипіли гучномовці і радіоточки в бараках. Пролунав наказ командуючого військами Новосибірського військового округу. В наказі пропонувалося всім виходити з піднятими руками, при чому відзначалося – будь-яка спроба опору буде придушена військовою силою. Через декілька хвилин затріщали автомати і пролунало «УРА!!!».

Стало очевидно – нашій «волі» наближається кінець. Люди не розгубилися, але почали виходити. Коли ми вийшли з барака, проти входу уже стояв БТР і автоматники в касках пустили смертельні черги над головами. Пролунала команда «Ложись!». Довелося виконати. Автоматними чергами зрізали «государственный флаг» з чорною стрічкою, що два місяці майорів на двоповерховому будинку. Каторжанин, який підхопив його, був пронизаний десятками куль. Пролунали вибухи гранат біля їдальні, чути було голосне «УРА» біля клубу. Отак озброєні до зубів «доблесные воины МВД» розправлялись з безборонними не захищеними рабами. Приблизно через півгодини все затихло, тільки то в одному, то в іншому місці чути було стогін і прокляття конаючих. Останнє «УРА» пролунало біля лазні.

Слідом за військовими в табір увірвалися п'яні наглядачі. Вони з матюками на устах і з пістолетами в руках товклись по головах переможених, що лежали по кюветах і по центральній вулиці. Ще через пів години в табір зайшли горді переможці з золотими погонами. Надійшла команда групами по сто осіб підійматись.

Під охороною десятка автоматників в'язні групами почали виходити з табору в тундру. Були готові до всього!.. Виходили через розрізи в огорожі, через усі троє воріт у різні напрямки. Деяким групам довелося пройти через стрій наглядачів, озброєних металевими палицями. Тим, хто пройшов повз їх ряди, назавжди запам'яталася ця екзекуція.

Кожну групу відвели в окрему балку і змусили лягти. Стрілянини не було чути ні в таборі, ні в тундрі. З'ясувалось: – у тундрі влаштували сортувальний пункт. Коли підняли нашу групу, ми побачили розгорнутий в тундрі оперативний штаб. За столом, накритим червоною скатертиною, сиділи якісь типи у військовій формі, а недалеко від столу

стояло декілька негідників, «стукачів» із тих, що вийшли з табору, ще в перші «вільні» дні. Нам наказано по одному підходити до столу – ті негідники підказували «високій комісії» хто є хто. Військові командували, куди кому йти. Ділили на три категорії. Потім з'ясувалось, що одна група чисельністю близько 300 осіб була направлена в спецтабір Копець – тут же в Норильську, другу відправили в Караганду (з цими вже не довелось зустрічатися), а решта більша частина – направлена назад у третій табір. Членів комітету по одному забирали і кудись відвозили. Про їх долю нічого не відомо.

У таборі побачили жахливу картину. Біля медчастини на землі лежало в ряд більше п'ятдесяти трупів. Лікарня вся заповнена пораненими. У цей день загинуло 56 людей. Потім від ран померло ще не менше десяти чоловік. Отака ціна двохмісячної «волі».

Всіх, кого направили в третій табір, через два дні вивели на роботу. Режим у таборі мало змінився. Правда, було дозволено тяти з одягу номери і перестали на ніч закривати барак. Отак проминуло коротке, але гаряче літо 1953 року для мешканців третього каторжанського табору Норильського ГОРлагу!..

Сподіваюсь, що очевидці і учасники цих подій доповнять і конкретизують мою розповідь. Це наша трагічна історія і про неї повинні знати усі українці. «Людина живе доти, поки про неї пам'ятають». Пам'ять про тих, хто поклав свої голови, захищаючи свою честь і гідність – не повинна пропасти!!!

ДО 57-ЛІТТЯ КІНГІРСЬКОГО ПОВСТАННЯ ПОЛІТВ'ЯЗНІВ

*В гарячих степах Казахстану
Сколихнулися спецтабора,
Розігнулись утомлені спини,
Бо стогнати тепер не пора.*

О. Войцехович

Московсько-більшовицький режим СРСР утвердився в єдиновладді завдяки найжорстокішим репресіям, порівняння яким не знайдемо в історії. Свалілля, терор, геноцид, винищування десятків мільйонів народу власної держави. Нетерпимість до іншодумців, в яких було своє бачення національних цінностей, мови, культури, звичаїв, релігійних переконань, християнської моралі, соціальних устоїв та відносин. Все це з точки зору тогочасного режиму було крामолою і підлягало суворим вироком покарання як контрреволюційного вільнодумства. Методи покарання були безкомпромісні. Це розстріли, штучні голодомори, багаторічні терміни ув'язнення та виселення в Сибір, Крайню Північ та Далекий Схід.

Чисельність жертв за 70 років режиму СРСР мабуть ще довго будуть підраховувати історики, як і чисельність тих, які пройшли через тюрми, концтабори ГУЛАГу та заслання. Лише в 1950-1953 роках їх чисельність дорівнювала населенню такої країни, як Австрія.

Утримування такої багатомільйонної чисельності в'язнів в концтаборах ГУЛАГу було не лише політичним заходом тоталітарного режиму, а щоб репресіями і терором ліквідувати вільнодумство та пориви захисту національних інтересів і непокори до владного режиму. Разом з тим багатомільйонна чисельність в'язнів-рабів була економічно вигідна як дармова робоча сила, при допомозі якої обживалися ще не обжиті простори Крайньої Північі, Далекого Сходу, Сибіру, Казахстану та ін., де був великий економічний потенціал розвіданих корисних копалин та інших важливих природних ресурсів.

Територія СРСР була покрита густою мережею чисельних концтаборів, де діяв жорстокий режим, суворі кліматичні умови праці з 10-12 годинним робочим днем. Технічне забезпечення умов та охорони праці було майже відсутнє. Це здебільшого було причиною чисельних смертельних випадків та важких травм. Разом з тим в концтаборах були масові захворювання на туберкульоз, серцево-судинні хвороби, цингу,

гепатит і інші. Смертність була високою і лише щорічні етапи нових політв'язнів підтримували необхідний баланс робітничої потреби.

Керівні органи ГУЛАГу по інструкціях керівної і направляючої КПРС були жорстокими, з нелюдським відношенням до політв'язнів. Політруки конвойних військ МДБ прищеплювали солдатам ненависть до в'язнів, що в наслідках було результатом чисельних вбивств в'язнів конвоєм, який за це не ніс ніякої відповідальності. Так було в Норильську, де я відбував свій 25-річний термін ув'язнення. Так було в Караганді, на Колимі, у Кінгірі та в інших спецтаборах ГУЛАГу.

В спецтаборах з поміж загальної чисельності політв'язнів українців було понад 70%. Це в переважній більшості були в'язні з Західної України, яких звинуватили в контрреволюційній діяльності ОУН-УПА. Кого судили після 1947 року, ті переважно мали терміни ув'язнення по 25 років.

В тих умовах, коли режим, безкарність конвою і повна беззахисність політв'язнів, вижити такий багаторічний термін ув'язнення було майже неможливо. Тоді у спецтаборах з метою самозахисту створювалися таємні групи, організації, де виникали солідарні відносини до спротиву терору і насиллю.

Почастішали випадки непокори, протесту, що переростали в страйки та повстання. Так було в Норильську, коли страйк переріс в повстання, в якому взяли участь до 45 тисяч політв'язнів ГОРЛАГу. Хоча цей страйк-повстання був жорстко придушений з чисельними жертвами в'язнів, але він занепокоїв Москву, як бути далі у вирішенні проблем непокори з такою чисельністю політв'язнів.

В 1954 році, як по ланцюговій реакції, спалахнуло повстання в Кінгірі відомого «Степлагу» Казахстану, де було шість спецтаборів. На час повстання там перебувало 20698 в'язнів, з них 16677 чоловіків і 4021 жінок. В національному розкладі 9596 українців, 4637 прибалтійців і 2661 росіян та інших національностей.

По політичних орієнтаціях українці та прибалтійці були ув'язнені за націоналістичні переконання, більшість з яких були активними учасниками збройного опору московсько-більшовицькій імперії. Терміни ув'язнення були від 10 до 25 років. Переважна більшість мала по 15-20 років каторги, або 25 років ІТЛ, що після 1947 року стало майже еталоном.

В селищі Кінгір, що розташоване за декілька кілометрів від міста Джезказгану біля річки Каракінгір, був спецтабір політв'язнів, розділений на три зони. 1-ша жіноча зона, 2-га чоловіча зона з терміном ув'язнення 10 років, 3-тя чоловіча зона каторжан та з 25-ти літниками і дві тюрми, розраховані на 500 в'язнів. Всього в Кінгірському спецтаборі було понад 10 тисяч політв'язнів.

Про трагічні події в Кінгірі, які відбулися в 1954 році знаю лише з розповіді учасників повстань та по спогадах, які були опубліковані в багатьох часописах. Автори їх, це Омеляна Войцехович-Рафальська з Стрийського р-ну, Тетяна Дейнега-Барбалюк з Волині, Оксана Арабська-Войтович з Рівненщини, Ганна Генік-Скальська, Лідія Титаренко з Черкащини, російський поет-художник Юрій Грунін, російський письменник Солженіцин та журналістка «Шляху перемоги» Леся Боднарук, яка опрацьовувала документи, що зберігаються в Москві. Це «Архів ГУЛАГу», Архів прокуратури СРСР і Державний архів Російської Федерації.

Автори спогадів, кожен по своєму давав оцінку баченим подіям, які розпочалися в травні 1954 року. Я буду їх узагальнювати по розвитку і перебігу тих подій, долучати документи, опрацьовані Лесею Боднарук.

Умови перебування в'язнів в «Степлагу» були жорстокими. Особливо вони були репресивними до політв'язнів-націоналістів. Конвой з військ КДБ та наглядачі користувалися вседозволеністю не тільки репресивним ставленням до політв'язнів, а й численними безпідставними вбивствами.

В лютому 1954 року в'язень 3-ї зони євангеліст Олександр Сисоєв, якому залишилось два місяці до звільнення, справляв свої біологічні потреби за 15 метрів від забороненої огорожі, був застрелений конвоем. Тоді Кінгірські спецзони № 2 і № 3 застрайкували і два дні не виходили до праці, вимагаючи покарати вбивцю. До праці вийшли, коли начальство пригрозило перевести всіх на штрафний пайок, як відказників від праці (250 грамів хліба замість 500).

На Великдень 17 травня 1954 року, чоловічу колону політв'язнів вели з праці, а жіночу колону вели в нічну зміну, коли колони зблизилися, що можна було перегукнутися (а були там брат і сестра, батько і дочка), пролунали вітання «Христос Воскрес!», «Воістину Воскрес!». «Як здоров'я, сестричко?». Конвоїри сердито лаялися і кричали «молчать!». А тоді полосували автоматними чергами по чоловічій колоні, вбивши 13 та поранивши 35 політв'язнів, з яких були важкопоранені і 4 померли в табірній лікарні.

18 травня 1954 року третя зона Кінгірського спецтабору застрайкувала. Оскільки не було загальної підтримки, полковник управління «Спецлагу» Черев з адміністрацією 3-ї зони ініціаторів страйку забрав в тюрму, де охоронці їх сильно побили, а інші, хоча і були гнівно обурені безпричинним вбивством своїх побратимів, вийшли до праці. Але ж спротив свавіллю конвою все більше тлів і до спалаху непокори вже було недовго.

Щоб приборкати політв'язнів в їх непокорі до репресивних заходів адміністрації, адміністрація «Степлагу» під кінець квітня завезла етапом з Колими 494 кримінальних злочинця, яких помістила в третю зону. Вона надіялись, що між політв'язнями і кримінальниками (між якими було багато рецидивістів) почнеться різня. Тоді адміністрація зможе активістів з політв'язнів запроторити в тюрму, а інших з допомогою кримінальників тримати в покорі.

До кримінальників прийшли кремезні, широкоплечі хлопці і провели переговори з їхніми лідерами, кажучи, що ми представники братства політв'язнів. Який порядок в спецтаборах, ви знаєте. Робити ножі і володіти ними вміємо і нас вп'ятеро більше від вас. Але ж ми не хочемо крові, в нас спільні кривдники, конвой і адміністрація, так що не шкодьте нам. І кримінальники зрозуміли, що з «мужиками» краще жити мирно.

В ніч на 18 травня в'язні 3-ї зони розбили муровану стіну, яка відділяла зону від тюрми, охоронці якої повтікали. Всіх в'язнів, що були в тюрмі, звільнили.

Кримінальники в той час колодою пробивали 3-х метрову стіну, що відділяла 3-тю зону від жіночої. Коли отвір був достатній, один з сміливців хотів пролізти, але був прострілений з сторожової вишки, а двом все-таки вдалося проскочити «заплетку». Біля тюрми хлопці зловили офіцера-начальника режиму, якому зв'язали руки і мотузкою потягли до запертної смуги, яка прострілювалась. Він кричав кулеметникам: «не стріляйте, ето я, начальник режиму». Кулемет затих і в'язні почали переходити за його спиною в 1-у і 2-у зони та споруджувати захисні барикади впоперек «запертної» смуги. Для цього використовували саманні блоки, з яких споруджена стіна, матраци і подушки. Біля барикади прокопали глибоку траншею, якою можна було переходити з зони в зону захищеними від куль. Начальника режиму відпустили і кулемети знову почали обстріл, але в'язнів захищала збудована барикада і траншея.

Кримінальники, що ввійшли в жіночу зону, були блоковані політв'язнями, які заявили, що не дадуть глумитися над своїми сестрами і змушені були поводити себе спокійно, просячи в жінок лише чаю для чефіру.

По наполяганню політв'язнів всі чоловіки покинули жіночу зону і розійшлися в 2-у і 3-ю зони. Конвой з сторожових вишок обстрілював не тільки «запертні» смуги, а й проходи між бараками. В ту ніч було вбито 13 і поранено 43 в'язнів, між якими були важкопоранені, яким терміново була необхідна кваліфікована допомога. Політв'язні звернулися до охоронців на вахті, щоб їх забрали в лікарню, ті погодились і коли поранених принесли до прохідної, їх забрали наглядачі.

На другий день вже була комісія з Москви та Алма-Ати. З Москви прибули заступник генерального прокурора Вавілов та з головного управління ГУЛАГу генерал Бочков. Вони зібрали в'язнів і запевнили, що винуваті в розстрілах будуть покарані і що буде переглянуто лагерний режим в сторону пом'якшення, лише щоб виходили до праці. На звинувачення Ганни Михалевич, що жінок охорона жорстоко б'є, комісія розчулено запевняла, «розберемось і покараємо винуватих», хоч багато в'язнів казали, що Вавілов і Бочков обмануть, але більшість в'язнів повірила високому начальству і пішла на роботу.

Зруйновані стіни солдати ремонтували та розтягували барикади і засипали траншею.

На другий день, коли жіноча колона в'язнів поверталась з нічної зміни, вони побачили, що поранені хлопці, яких охорона забрала до лікарні, висіли на колючому дроті огорожі «запреток» і їх фотографували, як втікачів з зони. Жінки кричали до мужчин. «Навіщо віддали поранених?» Їх повісили на «запретці», немов втікачів.

Всі три зони завирували, переконавшись, що комісія їх обманує, що вони всі жорстокі чекісти. В зонах непокора переросла в бунт, ламались внутрішні стіни загорож і всі три зони об'єднались.

Ранком 20 травня 1954 року готовились хоронити трьох в'язнів, що померли від ран. Один з них був українець Сергій з Волині, другий кримінальник, третій мусульманин з Середньої Азії. Сергія вдягнули в вишиванку. Друзі кримінальника і мусульманина запротестували, що зроблено різницю між небіжчиками. Хлопцям довелось знайти ще дві вишиванки, щоб усі троє були однакові.

Похорони відправляли священики о. Василь Куцак, Петро Кошіль, о. Пудковський і о. Євген з Закарпаття. Були також православні священики, католицькі з Прибалтики і Румунії, а також був мулла, що проводив в останню дорогу магометина. О. Євген через кілька тижнів теж загинув.

Виступало багато промовців всіх народностей. Від жінок-українок виступила Ганна Михайлевич із Славська. Зібраний хор відспівав панахиду і «Вічная пам'ять». Труни на плечах в великій скорботі занесли на прохідну, звідки охоронці відвезли їх на тюремний цвинтар.

Після похорону політв'язні на чолі з волинянином Віталієм Сіруком розгромили тюрму та слідчий ізолятор, розібрали стіни, що розділяли три зони. Конвой на цей раз утримався від застосування зброї.

На загальному зібранні політв'язнів була утворена комісія, щоб опрацювати протест та вимоги по розслідуванню причин та мотивів застосування зброї проти в'язнів, що привело до численних вбивств

та поранень. Комісію очолив колишній полковник Червоної Армії капітан Кузнецов, члени комісії: Артавазд Батоян, Чінчаладзе, Олексій Макеєв, Бершадська і Марія Шиманська.

23 травня 1954 року табірна адміністрація, побачивши, що кримінальники не виправдали їхніх надій, 421 чоловік викликала на етап, а 72 кримінальники відмовились виходити з зони, кажучи, що вони солідарні з політв'язнями.

Комісія політв'язнів на чолі з капітаном Кузнецовим висунула такі вимоги:

1. Розслідувати вбивства і поранення в'язнів конвоєм і винуватих притягнути до судової відповідальності.
2. Переглянути судові справи, особливо малолітніх та жінок з метою звільнення або зменшення термінів ув'язнення.
3. Встановити 8-годинний робочий день, а не 12 годин.
4. Скасувати вислання після відбуття покарання.
5. Мати право побачень з рідними і право писати щомісячно листи, а не два на рік.
6. Ліквідувати тюремний ізолятор, де проводились катування політв'язнів.
7. Не притягати до відповідальності учасників страйку.
8. Викликати в табір на переговори з політв'язнями члена Президії ЦК або одного з секретарів ЦК КПРС.

Вирішено суворо дотримуватись порядку існуючого законодавства, не допускати антирадянських виступів, що може бути спровокованою причиною примінення зброї проти політв'язнів.

Московські документи стверджують, що комісія політв'язнів була повністю підконтрольна українським націоналістам. Це стверджують учасники повстання Омеляна Войцехович і інші, що неофіційно Кінгірське повстання керувалося підпільним осередком націоналістичного центру, де були: Михайло Сорока, Юрко Фурман, Марія Петрошук, Кубійович та інші. Прибалтійськими націоналістами керував литовець-юрист Іозас Кондратас, йому допомагав Генадій Литвинов.

Коли Олексій Макеєв втік за зону і дехто з членів комісії мав поразкові настрої, було вирішено посилити комісію новими членами. 25 травня 1954 року по рішенню підпільної організації туди до обрали членів ОУН Лідію Супрун, Ганну Михалевич, греко-католицького священника, колишнього капелана УПА Омеляна Суничука, росіянина, колишнього журналіста з Ленінграда Енгельса Слученкова та німця російського походження Юрія Кнопмуса. До речі, Юрій Кнопмус в Другій Світовій війні був командиром югославської армії під командою Броз Тіто, а при поверненні в СРСР був ув'язнений на 25 років.

У спецтаборі були створені відділи, які відповідали за:

1. Військовий відділ, який очолив колишній старшина УПА Герша Келлер (справжнє прізвище Михайло Мендрак з Славського району Дрогобицької області).

2. Пропаганди і агітації, який очолив Юрій Кнопмус.

3. Відділ комендатури і поліції очолив Іващенко.

4. Відділ безпеки очолив Енгельс Слученков.

5. Розшукового бюро, куди входили Скірук, Мельников, Хартинович.

6. Відділ морально-виховної роботи очолила Лідія Кіндратівна. Були ще члени відділів комітету з Прибалтики, Кавказу і інші, всього 12 чоловік, на жаль прізвища невідомі.

Політв'язень з Запоріжжя Анатолій Кострицький, який був за фахом інженер-радіоелектронік, зробив радіовузол, де був радіопередавач, що працював на коротких хвилях. На радіовузлі цілодобово почергово працювали Слава Яремівська, Марійка Перещук, Ганна Палашук і Ганна Бецик.

Коли була відключена електроенергія А. Кострицький з генератора електрозварювального апарату зробив міні-електростанцію, яка забезпечувала аварійне освітлення в табірній лікарні і подавала живлення в радіовузол.

У хімічній лабораторії політв'язні Релен і Лобастов виготовили декілька гранат, які хоч не мали достатньої вибухової сили, але були гучними і димними.

Художник Юрій Грунін писав великі лозунги, з закликами захищати права людини на життя і інші, що не суперечать Конституції.

Юрій Кнопмус редагував, а Юрій Грунін писав листівки, в яких зверталися до населення Джекказгану, щоб ті передали вимогу політв'язнів, щоб приїхала комісія ЦК КІРС по розслідуванню розстрілів політв'язнів.

Борис (прізвище невідоме) з ватману робив великі повітряні змії, з допомогою яких (при сприятливому вітрі) листівки розкидалися над Джекказганом.

Щоб захистити від можливого нападу червонопагонників (військ КДБ) і охоронців навпроти воріт входу в зону були споруджені барикади з камінних стін, що розділяли зони. Там цілодобово чергували в'язні, які, побачивши небезпеку, свистком скликати в'язнів на допомогу. Згадується молода жінка-гуцулка Параска, яка свистіла гучно, немов паровоз, а смілива була, немов тигриця.

Начальство заходило в табір лише після того, як їх перевіряли, що в них немає зброї, вони вели переговори з комітетом, а комісії з ЦК КПРС, яку вимагали в'язні, все не було.

Гучномовці, які порозвішували навколо табору, цілодобово закликали в'язнів припинити страйк і виходити на роботу. В'язні відповідали, що вийдуть на роботу лише тоді, коли будуть виконані їх вимоги. В таборі зберігався порядок, не було випадків насилля, крадіжок або будь-яких чвар. Всі чекали справедливої комісії, яка має захистити життя і гідність людини, хоч вона є в'язень.

З 15 червня 1954 року навколо табору помітно збільшилась кількість військ КДБ, які відкрито встановлювали кулемети. Почастішали наміри охоронців і солдат з палицями прорватися в зону, але в'язні відганяли їх градом каміння.

18 червня до табору перекрили водопостачання, перестали завозити хліб. Раціон харчів був зменшений, економне використовували продукти, що були на складі господарського двору. Воду брали з пожежних водойм.

Генерал Бочков об'явив по гучномовцю, що рішенням Верховного суду СРСР полковника Капітона Кузнєцова звільнено. Але цей мужній чоловік гордо відмовився виходити на волю кажучи, що буде в таборі до вирішення поставлених вимог.

26 червня 1954 року о 4 годині ранку комісія МВС і прокуратура відповідно до наказу, за підписами міністра Круглова, генерального прокурора Руденка і голови КДБ Серова вирішила зламати опір політв'язнів силою зброї. В спецтабір було введено 5 танків Т-34, за якими з усіх сторін вийшло 1600 солдат військ КДБ та 98 собак-вівчарок з провідниками, а також три пожежні машини. Танки руйнували барикади, давлючи їх захисників, а солдати чергами автоматів вбивали тих, хто не попав під гусениці танків

Жінки, побачивши криваву розправу над чоловіками, вийшли, взявшись за руки колоною понад 200 чоловік проти танків. Вони надіялися, що танки зупиняться перед беззбройними жінками. Але ж в танках були підігріті алкоголем ленінці, що сліпо виконували волю командирів. Близько сотні жінок опинилися під гусеницями танків, а в повітрі над табором кружляв літак У-2, поливаючи кулеметним вогнем юрбу в'язнів

Коли танками давили політв'язнів, автоматники чергами з автоматів заганяли їх в бараки, в які через вікна кидали газові гранати. Загорілися матраци, дим від яких, як і від газових гранат душив в'язнів, які шукали захисту від куль в бараках

На одному з танків сиділа п'яна табірний лікар, дружина одного з офіцерів-чекіста Нагібіна, і сміялася, дивлячись, як танк давить жінок, що намагалися втекти в барак, але танк бортом притиснув їх до стіни барака і роздавив, рухаючись біля стіни. З розповіді Оксани Арабської: барак № 2 чоловічої 3-ї зони довго оборонявся. Перші вбиті були ті, що хотіли здатися, але коли вони вийшли, їх впритул розстріляли. В барак кидали газові гранати і заливали водометами, а потім барак підпалили і лише тоді, хто залишився в живих, вийшли з бараку.

Розповідала в своїх спогадах очевидиць тих подій Омеляна Войцехович. «Я бачила, як були роздавлені танком естонки Інгрід Ківі і Махлани. Вродливій латишці Белті відтяло траком танка обидві ноги і руку, як вона благала, щоб її добили. Я була в лікарні, коли принесли чорняву єврейку з Києва Аллу Прісман. Танк зачепив її бортом, розірвавши тіло, відкрив нутрощі. На бруківці лежали вбиті Марійка Монтика і Теклюня з Тернопільщини. Перед бараком лежала вбита член табірної комітету Лідія Кіндратівна, а на барикаді поміж вбитих чоловіків лежала Уляна з Волині. Семен Рак з своєю дівчиною, а може сестрою опинилися під танком і були роздавлені. Але ж хіба всіх пригадаєш і назвеш поіменно?

Мужчини намагались прикривати собою жінок, щоб захистити від п'яних солдат і наглядачів, але їх кололи багнетами і стріляли, а коли ті падали, так кололи багнетами жінок. Оперативник-чекіст Беляєв в той ранок власноручно застрелив більше двох десятків в'язнів, як він хвалився перед п'яними солдатами. Ним була важко поранена член табірної комітету Лідія Супрун, якій було вже понад 60 років.

Як пригадає Фаїна Ейнштейн: «один з танків проломив барак, переповнений в'язнями, і пройшов по живих тілах, мішаючи дерево, цеглу і людей.

Вбитих солдати кидали в кузова автомашин, які під'їжджали одна за одною. Усі санітари-в'язні з лікарні, між якими був Михайло Сорока не встигали заносити поранених в лікарню. Частину поранених відвозили в лікарню Джекказгану.

Після придушення страйку-повстання, де було вбито і поранено понад 700 в'язнів, а очевидці і письменник О. Солженіцин стверджують, що це занижена цифра.

Щоб якось оправдати ту бойню, де проти беззбройних в'язнів кинули танки, літака і озброєних солдат, адміністрація стверджувала, що стріляли холостими патронами, а в'язні самі вбивалися.

Після розгрому Кінгірських зон спецтабору «Степлагу» самі військові викопали велику яму поруч 3-ї зони, куди кинули понад 300 вбитих в'язнів, а інших вивозили автомашинами в степ де і закопували.

Було заарештовано і закрито в тюрмах 436 активних учасників повстання. 36 з них судили на додаткові терміни ув'язнення. 6 політв'язнів отримали смертні вирoki. Є. Слученков в тюрмі перерівав собі вени, щоб не терпіти тортур і помер. Полковник Капітон Кузнецов отримав смертний вирок, але був помилований після того, як видав відомих йому усіх активних учасників повстання. Він з 25 річним терміном ув'язнення був переведений в «Карлаг», звідкіля був звільнений у 1960 році.

Доля Юрія Кнопмуса достовірно не відома, але ж подекують, що після 1960 року він був звільнений, оженився на дівчині з України і виїхав до Німеччини.

Коли 27 червня 1954 року формувався етап в інші спецтабори, сталося повне затемнення сонця, яке було немов предвісником подальших чорних днів репресій і кривд від існуючого на той час режиму московсько-більшовицької імперії.

Сьогодні, хто з політв'язнів залишився в живих, не відчуває уваги і піклування від української держави за незалежність якої боровся, залишивши кращі роки свого життя і здоров'я по тюрмах і концтаборах тоталітарного режиму СРСР.

У 1956 році зони кінгірського спецтабору ліквідували. На їх місці побудували житлові будинки, там, де захоронені вбиті політв'язні, поросла зелена трава, щедро підживлена трагічно загиблими жертвами тоталітарного режиму,

Інколи мешканці міста, що також пережили жах і терор тюрем та концтаборів ГУЛАГу, приносять і кладуть на братську могилу степові тюльпани.

Хочеться, щоб пам'ять пережитого нами захистила наших дітей та онуків від можливих повторень історії.

Любіть Україну, бережіть її Незалежність, наповняючи її національно-демократичним змістом і верховенством закону, що захистить людську гідність від посягань недоброзичливців чужих і з'яничарених, блудних синів свого українського народу.

НЕ ВИЗВОЛЕННЯ, А ЧЕРГОВЕ ПОНЕВОЛЕННЯ!

Многостраждальна Україна у Другій світовій війні стала тим жакливим полігоном, на якому жорстокий Молох трамбував гусеницями танків її золотопшеничні поля, шматував бомбами родючі чорноземи, засівав кулями, гарматними стрільбами та людськими трупами землю.

Схрещувалися мечі двох людиноненависницьких потуг – фашистської і комуно-більшовицької – за панування над світом. Обидва дракони, впиваючись кров'ю, називали себе «визволителями України», позбавляючи аборигенів права бути господарями у власній хаті, на своїй землі.

Із «золотого вересня» 1939-го «браття зі Сходу» переповнили тюрми живим вантажем – найбільш національно свідомими і прогресивними людьми: галичанами й волинянами – інтелігентами, священиками, студентами, трудівниками села. На повну потужність запрацювала репресивна машина НКВД. Ешелон за ешелонам нелюди везли в Сибір жінок і дітей, а закриті суди вдень і вночі безупину виносили вироки. Під гуркіт тракторних двигунів гриміли постріли: у катівнях НКГБ падали з простріленими черепами невинні люди, оголошені «врагами народа». У 1941-му, з початком німецько-більшовицької війни, вироки виносили поспіхом, без слідства і суду. Сп'янілі від запаху людської крові, озвірілі енкаведисти мордували приречених, поголовно розстрілювали тисячами в тюремних камерах Львова, Рівного, Луцька, Дубна, Чорткова, Кремінця, Тернополя.

З приходом німців ті, які плекали надію, що у вирі війни Україна здобуде незалежність, гірко помилилися. Незабаром вони опинилися у фашистських в'язницях і концтаборах або були знищені гестапо. Гітлерівський режим виявився репресивно спорідненим із більшовицьким. І знову вироки, розстріли, невірні ринки та концтабори фашистської імперії.

І все ж український нарід упродовж усіх окупацій ні на хвилину не складав зброї, не припиняв боротьби. Вона велася під проводом Організації Українських Націоналістів (ОУН), у яку вступали найкращі сини й дочки України. Це вони, українські націоналісти, поклали на вітвар Вітчизни свою юність, своє життя. Під проводом ОУН зродилася Українська Повстанська Армія, під стяги якої встали сотні тисяч молодих патріотів України.

Коли фронтова лавина в 1944-му відкотилася на захід, на терени Західної України більшовики кинули величезні потуги енкаведистсько-енкагебістських людоловів для винищення українських патріотичних сил Опору. Україна опинилася у неймовірно жахливих умовах тоталітарного знищення.

Чоловіків віком до 50 років «визволителі» мобілізували у свою армію і невишколених, погано озброєних, гнали на німецькі скоростріли. Вони тисячами гинули як від німецьких куль, так і від куль так званих «заград-отрядов», що йшли слідом за приреченими. По містах і селах Західної України стали гарнізони військ НКВД-НКГБ, що склалися здебільшого з росіян та неслов'янського походження чекістів, ну і, звичайно, з яничарів-нелюдів. Ні вдень, ні вночі не було спокою від облав, які супроводжувалися убивствами, грабунками, насильством.

В органах НКГБ збивали оскому на крові людей своєю жорстокістю чекісти. Так, у Кременецькому районі на Тернопільщині офіцерами НКГБ були: Саричев, Сабурин, Козлов, Козулін, Волков, Хлебков, Гуськов, Силін, Волокитін, Лихачов, Борисов, Циганов, Летін, Тихомиров, Вороній, З.Кравченко, М.Кравченко, Шабанов, Мікрін, Ширін, Карандашов, Абрамов та інші зайти з Росії. Вони ходили з «іконостасом» орденів і медалей на грудях, одержаних за кров та сльози синів і дочок України.

Як свідчать документи, енкаведисти засилали своїх агентів у підпілля ОУН. Вони проникали в органи СБ, навмисно чинячи страшні злочини, щоб дискредитувати діяльність ОУН.

Ще в 1943 році був засланий у повстанське підпілля з ковпаківської контррозвідки «Яворина», котрий проник у боївку СБ Шумщини і за вказівкою органів НКВД-НКГБ вчинив багато злочинів, поки не був викритий і знешкоджений.

На Дедекральщині в 1944 році на чолі районної СБ стояв замаскований енкагебіст «Баняк», котрий самочинно вбив кілька десятків невинних людей, і хоч на початку 1945 року був викритий – устиг утекти в Дедекрали і тоді оголосив себе старшим лейтенантом Стрельцовим. Одночасно з викриттям «Баняка» стала відома і група агентів НКГБ. Четверо з них, з'явившись «із повинною» у Кременецький відділ НКГБ, отримали від советської влади керівні посади і привілеї.

«Визволителі» жорстоко й підступно робили свою чорну справу. Так, у Велико-Дедекральському районі капітан НКГБ Сорокін через свого агента «Довгого» створив групи лжебандерівців, які під виглядом боївок СБ чинили злочини й насильства над населенням.

У 1946 році група насильників під виглядом «хлопців із лісу» вдерлася у с. Антонівцях до хати, в якій проживала вдова з дочкою-красунею. «Повстанці» стали чіплятися до дівчини, звинувачувати її у співпраці з енкаведистами.

Далі, звалтувавши, відрізали їй косу. Перелякана й знеславлена, вона вранці побігла в районний центр шукати захисту, але біля відділу НКГБ упізнала свого нічного гвалтівника. Кинулася до капітана Луцева. Той, вислухавши, наказав затримати дівчину «за наклеп на советського чекіста». Після відповідної «обработкі» вона «зійзналася», що була «зв'язана» з бандерівцями. У наслідку – військовий трибунал і строк ув'язнення.

З неофіційного свідчення колишнього редактора Кременецької районної газети «Сталінським шляхом» Лося: «У 1945 році біля села Вірля облава чекістів убила двох дівчат, зв'язкових ОУН. Їх мертві тіла привезли до Кременця, у двір НКГБ. П'яні енкагебісти стягнули з них одяг і стали «забавлятися». Один вставляв у статевий орган мертвої огірок, а другий ставав ногами на живіт. І коли огірок вискакував – кати заходилися від реготу...».

Лось, що був на той час фотокореспондентом газети, звернувся до старшого оперуповноваженого Кравченка: «Василю, невже в тебе немає дітей, що таке дозволяєш?» Після того глум над мертвими дівчатами припинили.

У 1946 році в Чорному лісі, недалеко Вишнівця, появилася група озброєних людей, що називали себе боївкою СБ. Вони рейдували по селах Вікнини, Лози, Загайці, Вілія, Людвинці, Веселівка, роздавали летючки, співали повстанських пісень...і грабували селян, залишали за собою убитих.

Біля села Іловиця вони були перехоплені справжньою боївкою СБ. У перестрілці двох із них було вбито, двох захоплено живими. Ті, що здалися, назвали себе старшинами Клименком і Залужним. Вони розповіли, що були на спеціальному вишколі на Півдні України, де їх учили розмовляти західноукраїнським діалектом, співати повстанських пісень, поводитися як повстанці ОУН. До Тернополя таких привезли 40 осіб і групами розіслали по всіх районах області. В їхню групу, якою командував ст. лейтенант Анциферов, входили бойовики Клименко, Залужний, Соха і Прилипко (важко сказати, чи це були їхні справжні прізвища).

На Кременеччині, на хуторі Заваллі, у 1944 році в одну з ночей був убитий селянин Карпо Романюк, колишній петлюрівський вояк, а згодом і його сусід Уліян Шевчук. СБ ОУН не знала, хто скоїв ці зло-

чини. Тільки в 1956 році мені по секрету розповів брат Уліяна Шевчука Степан, що в ту ніч, коли було вбито Карпа, Уліян пізно ввечері повертався додому і бачив, як із подвір'я Карпа Романюка вийшла група військовиків. Вони затримали Уліяна й, розпитавши його, хто він і куди йде, попередили, щоб нікому не говорив, що їх бачив.

Через певний час у селі В. Фільварках, де стояв гарнізон червонопогонників, Уліян упізнав військовика, що його тоді затримував, коли вбили Карпа Романюка. Про це він розповів братові Степану. І, хоч попереджував, щоб нікому не говорити, але, видно, сам він ще комусь розповів. Згодом Уліян був також убитий як небажаний свідок. Через кілька літ капітан НКГБ Сорокін намагався завербувати в секоти сина Карпа Романюка, намовляючи його «помститися бандерівцям за смерть батька».

У жовтні 1947 року я був уже арештований, і після перших днів катувань слідчі, капітан Кравченко і Тихомиров, кинули мене в карцер, у льох тюрми МГБ у Кременці. Якимось у невизначений час до мене в підземелля наглядачі вкинули дівчину. Було темно, і вона, наштотвхнувшись на мене (я лежав побитий і, мабуть від болю застогнав), закричала. Наглядачі сміялися: «Ми тебе девку привелі... Действуй!...». І замкнули двері карцеру. Дівчина стояла і плакала. Я заспокоював її, як умів, кажучи, що я такий же в'язень, як і вона, дуже побитий енкаведистами. Коли дівчина трохи заспокоїлася, я почав розпитувати, звідки вона. Схлипаючи, розповіла, що сама з хутора біля Антонівець, що її сім'ю, як і інших, приїхали вивозити. На залізничній станції у Кременці енкаведисти відібрали кілька хлопців і кілька дівчат і привезли сюди, у відділ МГБ. «Тут мене допитували, били, а потім гвалтували», – ридаючи оповідала вона. Слова її чую як сьогодні. Втішати було безглуздо, а все ж як міг заспокоював, що все переживеться, що така доля спіткала не її одну. Скоро дівчину забрали. Пам'ятаю, що назвалась Олею.

Після багатоденного перебування у карцері й чергових катувань на допитах мене нарешті кинули в камеру, де я зустрів хлопців-студентів Максима Шушкевича, Михайла Чумака, Володимира Птушинського, які жажнулися мого вигляду. Слідчі МГБ били всіх: кого більше, кого менше, і, мабуть, ніхто з колишніх в'язнів не скаже, що в нього був гуманний слідчий.

У час мого перебування у кременецькій слідчій в'язниці тут сиділо 60 в'язнів. З них троє – Феодул Новосад із села Савчичі Кременецького району, Козак із Шумщини і дівчина Соня (прізвища не пригадую) – збожеволіли від тортур.

Убитих повстанців привозили в районний відділ МГБ, де їх здебільшого голих, складали під загорожею. Нас, в'язнів, часом виводили для упізнання. Пригадую двох молодих юнаків, які лежали голі під муром, а чекіст справляв на них потребу, примовляючи: «Может оживіот...». За цим спостерігали офіцери відділу МГБ Тихомиров і Волков.

Оповідали, що вбитим хлопцям відрубували голови, а тіла вивозили в шахту бурого вугілля або в пісковий кар'єр, де їх присипали.

Коли в будинку колишнього відділу МГБ у Кременці розмістили військкомат, то при будівництві гаражів викопували багато костей. Усе це були останки наших братів, жертв комуно-більшовицького терору, найкращих синів і дочок України.

Перелік більшовицьких злочинів можна продовжувати без кінця. Вони є у документах і в пам'яті багатьох ще живих свідків по всій Україні.

Отакими «подвигами» пишаються ті, які ще й тепер називають себе «освободителями», обвішуючись орденами й медалями, заробленими на крові закатованих ними людей.

Тож чи можемо ми нині відзначати роковини «визволення» і вшановувати «визволителів», багато з яких за міжнародними законами – злочинці?

Є надія, що українські й зарубіжні науковці зберуть факти про те, що дало народові України те «визволення», підрахують, скільки було вбито й закатовано більшовицькими катами українців у західних областях, починаючи із «золотого вересня» 1939 року до останніх днів існування московської «Імперії зла»; скільки вивезено в Сибір, скільки зруйновано селянських господарств, храмів, історичних пам'яток, надмогильних хрестів; скільки було прислано чужинецьких зайд на керівні посади!

Час знати правду, бо тільки правда відкріє очі тим, хто ще й сьогодні засліплений і плекає надію, що лише «старший брат» і комунізм приведуть наш край до «світлого майбутнього».

Думаймо, аналізуймо і не помиляймося!

ОДИН З ОСТАННІХ БОЇВ ПОВСТАНЦІВ ОУН-УПА НА КРЕМЕНЕЧЧИНІ

Відшукувати правду, конкретизувати події 40-50-х років минулого століття є складно, а інколи й безнадійно. Адже безпосередніх учасників ОУН-УПА переважно фізично знищено, а тих, що залишилися живими, стає все менше і менше.

Трагічні події, це жертвовність кращих синів і дочок, які поклали своє життя на вівтар рідного краю, здебільшого залишилися невідомими, утаємниченими в архівах КДБ.

Таке зневідомлення, фальшування і дезінформація відбулась і про трагічну подію 6 листопада 1951 р., яка відбулась на хуторі Підбулота біля села Темногайці, тоді Великодедеркальського району Тернопільської області. Тоді в бою з чекістами, які оточили обійстя, де були повстанці, загинули шість героїв.

Хто були ті повстанці і як вони були викриті, залишилося на довгі роки невідомістю. Лише тепер завдяки відкриттям архівів СБУ стало можливістю сказати правду про ті трагічні події, які були в звітах КДБ.

Згідно з тією звітністю офіцерів РВКДБ В. Дедеркальського району капітана Яворенка, старшого лейтенанта Ковальзона, лейтенанта Корсакова, успішна ліквідація групи повстанців на хуторі Підбулота відбулося завдяки доносу агента-сексота по кличці «Мартова», яка була господинею хати, де зупинилися на день повстанці.

Архівні документи свідчать: 5 листопада 1951 р. до «Мартової» звернувся повстанець «Марко», який вже роками був знайомий з нею. Жінка не раз слугувала повстанцям. Але він не знав, що вона вже давно завербована майором Сорокіним і стала активним сексотом КДБ. «Мартова» погодилася на прохання, що повстанці можуть перебувати день на горищі хати. Вночі з 5 на 6 листопада до неї прийшли разом з «Марком» ще 5 повстанців, яких «Мартова» гостинно прийняла.

Повстанці попередили «Мартову», щоб протягом дня ніхто з членів сім'ї нікуди не йшов. «Мартова» придумала легенду, що вона є боржницею по здаванню поставок конопляного волокна і якщо вона його не віднесе, то до неї може прийти уповноважений по заготівлі, який завжди ходить з двома міліціонерами. Повстанці порадилися, вирішили, що хай жінка віднесе волокно, щоб не навідалися непрошені гості. «Мартова» прийшла в село Темногайці, зайшла в сільраду і по телефону доповіла в В. Дедеркальське КДБ про те, що в її хаті на постої шість повстанців.

З с. В. Дедеркали виїхала група чекістів. Прибувши на хутір Підбулота, оточили обійстя «Мартової». Повстанці були заскочені раптовістю оточення і розпочали нерівний бій, який тривав понад годину. Вирватися з оточення не вдалося і всі шість повстанців були вбиті, зі сторони чекістів були також вбиті та поранені.

Тіла вбитих повстанців забрали в с. Дедеркали, де біля стіни районного КДБ розклали для впізнання. Були пізнані такі повстанці:

1. «Бурлан», він ще «Модест», «Буря», «Прокіп», «Григорко», «343», «1516», «306», «579» – Іван Йосипович Прокопишин, 1921 р. н., з села Теляче, Підгаєцького району Тернопільської області. «Бурлан» був на той час Провідником Крайового Проводу ОУН «Поділля», куди входили Тернопільська і Хмельницька області.

2. «Марко», керівник Кременецького районного Проводу ОУН – Яків Іванович Баранчук, 1917 р. н. з с. Білонівка Шумського району Тернопільської області.

3. «Гриць», він же «Макар», «Орлик» – один з керівників Кременецького надрайонного Проводу ОУН – Степан Андрійович, 1925 р. н. з с. Нападівка Лановецького району Тернопільської області.

4. «Максим» – керівник кур'єрського зв'язку, Кременецького надрайонного Проводу ОУН – Олександр Васильович Пахолюк, 1922 р. н. з с. Ловиця Шумського району Тернопільської області.

5. Двоє інших вбитих повстанців є невідомими.

На озброєнні повстанців були чотири автомати ППШ, один автомат ППС, один карабін, чеський кулемет МП-43 і дев'ять пістолетів.

Це були архівні документи із звітів КДБ. Ми продовжуємо розслідування тієї трагедії.

31.05.2009 р. я, голова Тернопільського Всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих Дем'ян Чернець, голова Шумської районної держадміністрації Василь Петрук, колишній університетський політв'язень з Шумська Мартин Головатюк поїхали в село Темногайці (тепер вже Шумського району), щоб відшукати нові свідчення трагічних подій, які відбулися 58 років тому.

Ми зустрілися з головою Темногаєцької сільради Петром Грицюком, який на наше прохання показати місце на хуторі Заболота, де шостого листопада був бій повстанців з чекістами, сказав, що це краще розкаже і покаже один із старожилів с. Темногайці, який був свідком тих подій п. Михайло Джиган.

Ми з головою сільради приїхали до п. М. Джигана, який вислухавши наше прохання сказав, що покаже місце колишнього хутора Підболота і розкаже, що знає сам і що чув від односельчан про ті давні події. Ми поїхали за село, де колись були хутірські оселі. Це від села менше 500 ме-

трів, п. Михайло показав, де було обійстя, в якому перебували 6.11.1951 р. повстанці. Це був селянин Іван Радчук, 1900 р. н., його дружина Христя, 1903 р. н., дочка Марія 1937 р. н., її старша сестра Галя і брат Павло. Оселя їхня була на невеликому пагорбі і до села через видолинок було до 400 м.

З розповіді п. Михайла, якому під час тих подій було 14 років і він недалеко від обійстя І. Радчука пас корови. В той день був туман, який заступав обзорість до 100 метрів. Коли почувся гуркіт машин, якими приїхали червонопогонники з Шумська і довколишні постріли гарнізонців і стрибків з сіл Загаєць, Матвійвці і Темногаєць, які щільно облягли обійстя Радчука. Повстанці залишили хату і намагалися прорватись в сторону лісу Піньки, який був на відстані до 1,5 км, але були зупинені шквальним вогнем гарнізонців і стрибків. Тоді вони вирішили прорватися через видолинок в село, де поміж хатами може пощастити вирватись з оточення. Один з них, прикриваючи кулеметними чергами тих, що бігли в видолинок, стріляючи по ворогові, але вони падали, лише двоє добігли у видолинок і були поранені, ще продовжували відстрілюватись від чекістів. Кулеметник (а це був «Бурлан», бо в нього був на озброєнні кулемет МП-43 авт.) перебіжками добіг у видолинок і заліг поряд із пораненими повстанцями. Його не підстрелили чекісти, мабуть, хотіли взяти живим. Бій тривав ще понад годину. І коли затих кулемет і автоматні постріли повстанців червонопогонники обережно наближались до тіл вбитих повстанців. Кулеметник, який найдовше відстрілювався, лежав тримаючи в руках пістолет. Чи він сам застрелився, чи його вбила ворожа куля, невідомо.

Тіла їх кидали на вантажну автомашину, як виявилось, що два повстанці ще подавали признаки життя, їх покляли до іншої автомашини і терміново повезли до лікарні, але вони по дорозі померли.

У сім'ї Радчук ніхто не постраждав, їх переселили в село до родички Павловської, де вони ще декілька днів були під охороною стрибків, щоб повстанці не помстилися за зраду. Днів через десять їх під охороною відвезли на станцію в Ланівці, а звідти вивезли у невідомому напрямку. Кажуть, що їх переселили в Запорізьку чи Миколаївську області. Більше їх ніхто з односельчан не бачив і ні до кого вони листів не писали. Зрада і страх ізолували їх від рідного села, де вони залишили могили своїх рідних і близьких.

В селі Темногайцях ми ще зустрічалися із селянами, які висловлювали свою зневагу і гнів запродавцям. Директор Темногаєцької школи Галина Кодімон сказала, щоб оформити куток слави борцям за волю України, а голова сільради Петро Грицаюк зобов'язався поставити пам'ятний хрест па місці, де загинули повстанці.

Де захоронені тіла убитих повстанців, не відомо. Чекісти старанно ховали свої злочини.

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ ДО ВОЛІ

Ще й досі сняться мені дрімуча тайга Якутії та безмежна тундра Заполярної Воркути, де минули юні роки мого життя, роки поневірянь, голоду та холоду. Моє покоління середини ХХ століття пройшло крізь жорстоке випробування в боротьбі за волю України.

Було мені лише шість років, коли над нашим селом Монастир-Лішнянський пролетів літак і зацокотів із кулемета. Я сховалася біля воріт, бо не знала, що діється. Так розпочалася для мене Друга світова війна, на яку забрали батька. Незабаром село зайняли більшовицькі війська. Вандали зруйнували фільварок Василянок, а ченців забрали невідомо куди. На Сибір вислали родину лісничого Олексі Стеціва, забрали до в'язниці та закатували юнака Івана Сусюка. Підступно заарештували отця Канду, який чудом залишився живим в часі, коли в червні 1941 року в Самборі кати розстрілювали в'язнів.

Незабаром на зміну червоній чумі прийшли німецькі окупанти. У центрі Дрогобича публічно вішали та розстрілювали українських патріотів, гнали їх на примусові роботи до свого Райху.

Після повторної окупації більшовиками України продовжувалися арешти, терор, репресії. В центрі Дрогобича на Малому Ринку в 1945 році повісили двох українських юнаків, а на шії причепили їм таблички з написом: «За бандитизм!» Ми, тобто брат Михась, 1929 року народження, сестра Павлина, 1930 року народження, та я, в той час мешкали в дідуся Івана Василюка в будинку, де він мав свою крамницю. Ці нещасні жертви висіли якраз напроти наших вікон. Коли ми приходили зі школи, то змушені були закривати вікна, щоби не бачити цього. Найближчим часом дідусеву крамницю конфіскували, і він змушений був перейти працювати сторожем у міськфінвідділ.

У наших лісах, які простягаються аж до Карпат, діяла сотня УПА «Зеленого» та провідника «Буревія». Багато молоді влилося тоді в ряди повстанців. Пішов туди і наш сусід Мирон Федів («Ахметко»), який часто приходив до нас зі своїми побратимами «Зеленим», «Малим», «Буревієм», «Доном» та іншими. Але, в цей же час, на жаль, по селах появилися свої зрадники, так звані «сексоти», які співпрацювали з НКВД. Хоча це були й одиниці, але свою юдину справу вони все ж робили.

Весною 1946 року в селі Унятичі до нашої тітки Марії Торської, дружини брата нашої мами, прийшов з повстанцями на вечерю Михайло Стап'як (чоловік її сестри). А в цей час другу половину їхнього

будинку займав фельдшерський пункт. Фельдшерка підло донесла про це в НКВД і тітку Марію заарештували та засудили на десять років позбавлення волі.

Допомагаючи повстанцям, юнаки та дівчата створювали підпільні організації. На початку жовтня 1946 року учні 9 класу СШ № 1 м. Дрогобича (колишні гімназисти) створили підпільну молодіжну організацію «Крути», яка підтримувала зв'язок з вояками УПА. Мій брат, Михайло Василюка, теж був членом цієї організації. Він отримував від повстанців сотні «Зеленого» підпільну літературу та листівки і розповсюджував її. Коли відчував небезпеку, то все це доводилося перевозити мені в шкільній торбі.

Якось влітку 1946 року брат попросив мене заїхати на вулицю Сніжну в Дрогобичі до тітки «Ахметка» пані Марії та взяти пакунок. Його поклали в мою шкільну торбу, прикріпили до багажника ровера, і я поїхала до нашого села Монастир-Лішнянський. Біля старого цвинтаря в селі Лішня назустріч мені підводою прямували облавники. Один із них вигукнув: «Дівочка, что везешь?» Сама не знаючи, що везу, сміливо відповіла: «А ваше какое дело?!» Вони засміялися, а я поїхала. У пакунку, як пізніше довідалася, були набой до гвинтівок. Тоді мені було 13 років, вчилася в Дрогобичі у 7 класі школи № 6. Товаришувала я з дочкою офіцера НКВД Вірою Москалець, бувала в їхній родині, спостерігала, хто там буває та прислуховувалася до їхніх розмов.

9 лютого 1947 року проходили вибори до Верховної ради. Наші хлопці з «Крут» мали наказ посилити протибільшовицьку агітацію. 5 лютого в Дрогобичі вони в останній раз розклеїли листівки, а 6 лютого їх усіх заарештували. Судили хлопців-підпільників 17 квітня 1947 року (на Великодні Свята) військовим трибуналом за статтями 54-1-А та 54-11 КК УРСР й присудили до різних термінів ув'язнення: Буня Юліяна («Гонту»), керівника організації, до 15 років, Щербака Романа («Помсту»), заступника керівника організації, до 15 років, Пелехатого Миколу («Байду»), секретаря організації та членів організації, Хлопика Ярослава («Бистрого»), Василюка Михайла («Нечая»), Репко Володимира («Андрійка»), Луцуняка Миколу («Довбуша»), Яворського Ярослава – всіх до 10 років, а Жеплинського Григорія до 8 років ув'язнення, зокрема за те, що при обшуку в нього знайшли історію України М. Грушевського. Всі ці хлопці були з навколишніх сіл: Рихтичі, Добрівляни, Опори, Старе Село, Монастир-Лішнянський, Лішня, Ріпчиці.

Мої батьки Василюки (батько Василь, мати Юлія та бабуся Катерина) жителі села Монастир-Лішнянський, мали свою господарку. Після арешту брата продовжували підтримувати зв'язки з повстанцями. 21 жовтня 1947 року вночі енкаведисти забрали батька, а вранці – маму й

хвору бабусю. За мною та сестрою приїхали до Дрогобича в обід. Батькові, з яким енкаведисти приїхали забирати нас, вдалося взяти трохи грошей. Коли від'їжджали, то побачили між сусідами нашого дідуся, який дуже плакав. Ми з ним не попрощалися, щоби його не видати. На вокзалі ми зустріли вуйка Миколу Торського та бабусю Марію (маминоного брата та її маму) із села Унятичі, але їхали з ними в різних вагонах. У вагони товарного ешелону посадили стільки людей, що не було місця не то щоб лежати, а навіть щоб сісти.

Вивозили всіх – і старих людей, і дітей в пеленках. Лише на другий день принесли нам чотири відра води, якої не вистачило всім навіть напитися. На третю добу дали зіпсованих оселедців та чотири відра кип'ятку. Коли заїхали на терени Росії, нас випустили на декілька хвилин з вагонів, і ми побачили на наших вагонах написи «Пшеница». Так московські кати маскували вивози людей. Дорогою в багатьох почалися розлади шлунків та педикульоз. Люди, особливо старі та діти, вмирали. Серце стискалося від болю, ніхто не знав, що з ним буде далі.

6 листопада ми приїхали на Урал до міста Губаха Пермської області. Були всі голодними, брудними та вошивими, бо за час дороги ніхто не вмивався, не говорячи уже про дитячі пеленки. Щоб не псувати місцевим людям святковий настрій на день більшовицького свята 7 листопада, енкаведисти вночі вивантажили нас у лісі на снігу й морозі. Наші люди порозпалювали вогнища, топили сніг, щоби помитися та приготувати с'яку-таку страву. Ночували на зрублених гіллях та своїх клунках біля вогню. Я захворіла ангіною.

Через деякий час людей почали розвозити на Нижню та Верхню Губаху і надавати там роботу. Нас відвезли в колишню зону в'язнів на Верхню Губаху. Батька призначили працювати фірманом на будівництві, а маму – прачкою. За працю нічого не платили. В бараку, де ми перебували, дошкуляв холод та блошиці, томив голод і хвороби. У перші дні грудня 1947 року я пішла до школи у 8 клас. Зі мною за одною лавкою сиділа дівчина із Білорусії. Родину її бабусі колись сюди заслали. Вона сповістила мені, що по сусідству з ними звільнилася кімната й кухня, і ми переїхали туди. Кімнату зайняла наша сім'я, а кухню віддали сім'ї Михайла Хлопика, в якого була маленька донечка й вагітна жінка. Батько забезпечував нас вугіллям, дідусь діставав харчі. Сестра працювала офіціанткою в їдальні на будівництві. Але коли про її роботу дізналося вище начальство, то перевели як «ворога народу» на чорну роботу. Бабуся Катерина важко хворіла, і 17 грудня 1947 року вона померла. Зима тоді була сувора, важко було копати могили, тому іноді трупи виносили на мороз і ждали на потепління.

Саме в цей час з України ми отримали сумну звістку – в нашому селі загинули, але не здалися «Ахметко», «Дон» та «Яким». Дев'ятнадцятирічну сестру «Ахметка» Анну заарештували і засудили на 25 років. Строк відбувала у Воркуті. Його мама переховувалася на Самбірщині, в рідне село повернулася лише після смерті Сталіна.

У кінці грудня 1947 року дідусь Іван утік на Україну. Думав, що зможе нам та братові матеріально допомогти. Але наша господарка була вже знищена й спустошена, а тим, хто присвоїв наше добро, приїзд дідуся був на заваді. Хтось на нього доніс в енкаведе і його арештували та відправили знову на Урал, але там він нас уже не застав. Дідусем заопікувалися родини Хлопків та Журавчаків. Жив він у маленькій кімнатці, працював сторожем.

4 квітня 1948 року нашу родину і всіх неблагонадійних та запідозрених утікачів зібрали на пересильному пункті, завантажили в товарні вагони і відправили на станцію Кизил, а звідти везли нас майже місяць до станції Большой Невер, що в Забайкаллі. У дорозі давали юшку, подібну до помий та невеличку скибку хліба.

...Дорогою конвой робив кожен день перекличку. Ніхто не зачитував нам вироки і не говорив, куди везуть. Один раз в Красноярську водили нас до лазні. Ніколи не забуду цієї наруги над нами. При вході до лазні нас, роздягнених до наготи, пропускали конвоїри. Мені тоді було лише п'ятнадцять років, а сестрі йшов вісімнадцятий. Ми не хотіли йти, але мати заспокоювала нас: розпустила наші довгі коси, перекинула одну на груди, а другу по плечі, і ми, наче бранки, опустивши очі, пішли митися...

З Большого Невера нас привезли в тайгу на пересильний пункт «Бушуєвка». То була спецзона з високою огорожею та сторожовими вишками. За огорожею були порозкидані людські кості. В тайзі, на відстані 1 км від зони, знаходився будиночок – карцер, зі середини оббитий бляхою, на якій були написи, зроблені кров'ю. У Великий Четвер нас поселили в бараки з двохповерховими парами. Сусідували ми по нарах з родиною Мілецьких. На Великдень усі одяглися якнайкраще та зібралися навколо довгого столу, який змайстрували чоловіки. Пасок і писанок не було, але жінки, що тільки могли, приготували зі своїх скромних пожитків. Отець Степан Жук з Дрогобича відправив Службу Божу, а ми всі співали. Нас тоді уже ніхто не охороняв – втікати було нікуди.

Над Байкалом ми проїхали 58 довгих, пробитих в горах тунелів, які пильно охоронялися. На цьому пересильному пункті «Бушуєвка» ми пробули два місяці. Молодих возили розвантажувати вагони, а старші заготовляли ліс. Моїм кращим другом був тоді Василько Самчук, пле-

мінник письменника та поета Уласа Самчука. Василька вивезли разом з батьком. В «Бушуєвці» ми отримали звістку про смерть на Уралі нашої бабусі Марії (маминої мами).

Згодом людей почали розвозити в тайгу на заготівлю лісу. Нас везли вісім діб в Алдан (720 км від Большого Невера). Це була єдина дорога, яка з'єднувала Алдан із залізницею. Приїхали до місця призначення, і нас відправили за 25 км від Алдана на золотовидобувну копальню Самодумовськ. Тут працювали полонені різних національностей: німці та румуни, китайці та корейці, білоруси та росіяни. Усіх дорослих відправляли на золотовидобувну драгу, витягати баграми із котловану довгі поліна. Зима наступила швидко, була суворою і довгою, мороз досягав 50% їжі та дров не вистачало. Люди голодували, а щоб вижити, продавали свої останні речі. Тато зробив сани, з якими я їздила в тайгу рубати пні на дрова. Сніг був вище пояса.

Ранньою весною сестру та батька разом з іншими репресованими відправили за 18 км в село Рябінове. А в цей час багато людей почало хворіти цингою, їм випадали зуби. Щоб придбати хоч якусь професію, я, з дозволу комендатури, переїхала в Нижній Сталінськ і поступила ученицею у швейну майстерню. Але скоро батьків перевезли в тайгу, за 75 км від Алдану, на дільницю Коса, де була нова драга, і я поїхала з ними. Там нас поселили в бараки, в яких недавно утримували в'язнів. Ми розібрали нари і з дощок зробили невисокі перегородки, і таким чином створилися маленькі кімнатки для кожної сім'ї. Посередині поставили одну для всіх залізну пічку. Влітку брали воду з річки, а взимку топили сніг.

А навколо була дика, безмежна, дрімуча тайга. Влітку дошкуляли комарі та мошва, а взимку – мороз до 55°. У магазині овочі були лише сушеними або консервованими. Тато працював кочегаром-машиністом на невеликій електростанції, а мама через поганий стан здоров'я – сторожем. Сестра – на лісоповалі. Дівчата й жінки, разом з чоловіками, по пояс в снігу, зрізали дерева, обрубували гілля, розрізали стовбури та стосували у штабелі. Хліб замерзав і щоби їсти його, доводилося розігрівати на вогнищі.

Мене взяли ученицею в контору, але вище начальство й тут заборонило мені працювати, бо була я «ворогом народу», а в конторі вели облік видобутого золота. Тому змушена була я працювати чорноробом на дразі. Ми одягалися у ватні штани та фуфайки, на рукавах мали довгі ватяні рукавиці (краги), на головах – шапки-вушанки, а поверх них – хустки, які закривали ніс та підборіддя від лютих морозів. Чоловіки ремонтували драгу, а ми навколо неї копали у льоді колодці. Іноді лід

тріскав, колодці затопляло водою і таку роботу не оплачували. В кінці місяця мене брали в контору допомагати «закривати» наряди. Якось я сказала людям, щоб наряди не підписували, бо їх обдурюють, а сама про це написала в управління. Людям я допомогла, а мене за це покарали – послали на важку роботу в гарячій смолі смолити довгі паклі, якими конопатять драгу. Коли запрацювала драга, укомплектовували бригади і мене призначили на драгу матросом. У кожну бригаду входили: драгйор, машиніст та його помічник, кочегар з помічником і два матроси.

В 1950 році нам оголосили, що ми тут будемо знаходитися пожиттєво та наказали під тим підписатися. Старші люди з розпуки плакали. З великими перешкодами мені вдалося переїхати в Алдан і поступити у вечірню школу. Робітник, який в школі палив печі, допоміг мені зайняти в старому будиночку, де жила його сім'я, маленьку кімнатку з окремим входом. Коли я йшла зі школи, він кидав мені через паркан пару полін дров, якими я палила піч, та при цьому вогні готувала уроки, бо світла не було. В 1953 році помер Сталін. На роботі плакали, а я заховалася в туалеті, щоби ніхто не бачив моєї радості. Коли вийшла, то пояснила, що від такого потрясіння у мене стався розлад шлунку. Незабаром до мене в Алдан переїхала сестра і поступила працювати у швейну майстерню. З Уралу до нас приїхав дідусь Іван. Він розповів, що бабусю Марію похоронили на цьому ж цвинтарі, на якому була похоронена бабуся Катерина.

Після тривалих клопотів у 1954 році мені дозволили виїхати вчитися до міста Томська, де я закінчила з відзнакою фармацевтичне училище. На з'єднання з родиною до нас в Алдан приїхав брат Михайло, який відбував свій строк у місті Балхаш Карагандинської області. А в Томськ тоді поїхало багато репресованої української молоді: Галина Хміль, брати Богдан та Роман Жеплинські, Мирослава Сахаревич з братом, Микола Лебідь, Мирослав Міркуй, Арета Блавацька, сестри Зоня і Леся Сало та інші. Усі ми трималися разом.

Микола Пелехатий відбував свій строк у Воркуті, в строго-режимному таборі, в якому дозволяли писати лише два рази в рік. Після звільнення він розшукав мене, і ми одружилися. Маючи позбавлення в правах, ми змушені були жити у Воркуті. Я закінчила заочно Пермський фармацевтичний інститут, працювала завідуючою аптекою в селищі Юр-Шор шахти № 29. Микола закінчив заочно Ленінградський гірничий інститут, працював на інженерній посаді, але про наше минуле завжди пам'ятали. У випадку аварії на шахті, відразу перевіряли біографії керівників участку. Та й на мене поступали у відповідні інстанції скарги, що буцімто я перетворила аптеку в «лавочку» для забезпечення сво-

їх земляків. Це тільки тому, що з українцями розмовляла українською мовою. У Воркуті ми виростили сина Ростислава й доню Лесю – обоє лікарі.

У 1958 році батьки повернулися на Україну, але в рідний дім їх уже не впустили – його влада конфіскувала. Мама та брат померли, брат – у віці 48 років, дались ознаки невзгоди каторжного сибірського життя. А моя родина, чоловік та діти повернулася до рідних країв лише аж у червні 1979 року, віддавши чужині понад тридцять років свого життя! Повернувшись із Воркути, ми пов'язали своє життя з подальшою боротьбою за незалежність України, яка далась нам мільйонами жертв.

СПОМИНИ ПРО РІДНИХ

У вересні 1939 року прийшли в наш прикарпатський край «перші совети». В нашому селі на Станіславівщині зупинилося військо. Я, Остап Воронка, наймолодша дитина великої родини Воронків, з цікавістю придивлявся до солдатів, приніс їм яблук, які рясно були зародили у цьому році. Один із військових, капітан, вирішив піти зі мною до нашої хати. Була неділя, і мої батьки гарно його прийняли. Він був українцем з Великої України, то в розмові з батьками порадив їм усе продати і виїхати до міста. «Бо тут вам життя не буде», – говорив він рідною нам мовою. Так і сталося: нас розорили, ще й батька віддали під суд, бо багато мав землі, був добрим господарем, працьовитим та ощадним, словом, заможним селянином. Але врятував нас початок війни, і ми, як не дивно, полегшено зітхнули.

В роки німецької окупації свою господарку ми відновили, бо німці поважали господарів і не знали, що таке «розкуркулення». Та так було ненадовго. Свою державу вони не дали нам будувати, отож, одні зайди замінили інших. «Німці прийшли забрати тіло, а більшовики забирали і тіло і душу!» – говорили сільські філософи.

У 1942 році в нашому селі Дорогів Галицького району я побачив початок зародження революційного руху опору, бо в нашому домі вечорами проходили заняття сільських хлопців, де вони вчилися володіти зброєю, як німецькою, так і советською. Молодим хлопцям це добре вдавалося, а от старшим газдам, жонатим – не дуже. Я, дванадцятирічний тоді хлопчина, весь час був присутнім на цих «чоловічих вечорницях», то мені говорили: «Ану, Остапе, покажи як це треба!...» Знав я цю зброю добре, володів нею не гірше «вчителя», то навчав інших.

Мій старший брат Омелян мав закінчену Рогатинську гімназію і вільно володів німецькою мовою. Його призначили окружним керівником проведу пропаганди, який знаходився у селі Стефанівка Калуського району. Мій другий брат Тарас був кулеметником у сотні «Ромка», відтак «Пютюнника». Тато мій, Петро Воронка, був станичним, і наша хата стала осередком зв'язку між підпільниками. Повстанський рух у нас був дуже потужним і сильно захоплював мене. Брат Омелян хотів забрати мене і вивчити на розвідника, але не судилося, бо наша господарка повністю залежала від моїх й маминих рук.

1944 рік приблизив на 5 кілометрів до нашого села більшовицько-німецький фронт, було виразно чути гуркіт машин і вистріли «катюш».

Отож, приходили «другі совети». Тато вирішив емігрувати, тому швидко завантажив два вози різними необхідними речами та продуктами, й ми вирушили в дорогу, як думали, в довгу та небезпечну. Але, як гадалося – не так сталося! Батьки, дві мої сестри та я доїхали до Станькович й зупинились – по повстанському зв'язку викликали Омеляна. Мусили чекати його три дні. А зустрівшись з нами, він категорично відмовився емігрувати з нами: – «Я прийняв присягу і її не порушу!». Їхати без Омеляна ми не наважилися, врешті, було вже надто пізно – нас наздогнав фронт, більшовики забрали наші вози з усіма пожитками, а ми відчули цю червону чуму, яка очікувала нас у недалекому майбутньому.

Ми повернулися додому й знову взяли за свою господарку. Почалися облави, контингенти, позики – ні на мить не було селянину спокою. На нашому обійсті ночами повстанці спорудили кілька криївок. 10 лютого 1945 року брат Омелян повернувся з Прикарпаття й дуже важко захворів. Коли хлопці-повстанці прийшли на ніч у наші криївки, то брат марив у гарячці і щось тихо наспівував. Тато не перенесли його на ніч у криївку, а залишили у хаті, щоб мати змогу краще доглянути. Десь опівночі в наше вікно постукали і представили себе упівцями, ще й справжній пароль назвали, тому бабуся відчинила їм двері. Так увірвались до нас наші «рідні» яничари, деякі з них ще літом були партизанами, а вже восени пішли на зраду. Важкохворому брату Омеляну зв'язали руки й напівроздітого потягли у сільську раду, де на нього чекав загін енкаведистів. Вдома ми вже не ночували...

Настала наша невітшна прикарпатська весна. Другий мій брат Тарас захворів на тиф і його з розташування сотні привезли до села. Він лежав у схованці в чужих людей, тільки я ходив до нього й доглядав. 5 травня 1945 року енкаведисти хотіли нас вивезти, але ми були попереджені й заховалися. На господарстві нашому залишився тільки брат, захований у криївці під стодолюю. Непрошені зайти почали машинами вивозити наше майно, сіно, забрали й худобу. На щастя, криївки не знайшли, і брат залишився живим.

У нашому селі Дорогові стояв більшовицький гарнізон, який весь час проводив облави. Одного вечора прийшли до нас два офіцери та вісім солдатів. Були п'яними. У нашій кухні, в так званій спіжарці, стояла пекарська пічка, а під нею була влаштована й добре замаскована криївка, у якій саме в цей час знаходились три підпільники-повстанці, а серед них – районний «Чорнота». Солдати почали розвалювати піч. Моїй мамі зробилося слабо, і я вивів її на подвір'я. На щастя, вмішлася стрийна з дочкою Дарією, які почали заважати солдатам. Один із них вдарив Дарку, вона закричала від болю. Стрийна з криком вибігла

на подвір'я, де був капітан-українець, і заголосила, що п'яні солдати гвалтують її дочку. Капітан вбіг у хату й вигнав солдатів, які за якусь хвилину-дві могли виявити повстанців. Коли б солдати зняли ще хоч одну цеглину, загинули б повстанці. Так при Божій допомозі вони залишилися живими.

У 1945 році в селі Довжка зупинилася сотня «Тютюнника». Застава затримала збройну групу, яка представилася частиною «Прут». Тоді Богдан, син мого стрийка, ще з одним стрільцем підійшли вивізнити, хто це є насправді, бо особисто знали бунчужного цієї частини. Але коли наблизилися, пролунав постріл, і упав наш стрілець. У відповідь Богдан, який зрозумів, що це переодягнені вороги, автоматним пострілом поклав на смерть сім яструбків. Та Богдана важко поранили, кулі перебили йому ноги, і, не змігши відступити, підірвав себе гранатою. Село Довжка знаходилося на віддалі кілометрів півтора від нашого, тому люди з нашої вулиці чули стрілянину та вибух гранати. Пішли чутки, що це був бій сотні «Тютюнника» з більшовиками і яструбками-яничарами. Моя стрийна, передчуваючи непоправиме, попросила мене піти з нею на місце цього бою. Ми прийшли на місце події, там зібрали закривавлені кусочки шкіри з волоссям, потім відкопали залишки тіла...

Син другого мого стрийка Стефана – Федір, чотовий УПА, загинув літом 1945 року неподалік Гошева, в селі Церківна. Доля двох троюрідних моїх братів не менш трагічна. У вересні 1944 року в Болехівському лісі загинув Мирослав, а згодом й другий, на псевдо «Буян», у цій же місцевості.

Йшов 1948 рік. Постійні облави змусили мого батька, Петра Воронку, залишити дім і влаштуватися завгоспом у школі в місті Бурштині. Дирекція школи сприйняла його як людину-втікача від УПА, що було йому тільки на руку. Я з братом Тарасом потрохи підпільно підтримували наше господарство. В цей час у нашому домі мешкала дівчина Уляна – родом з Полтави, яка була потрапила в німецьку неволю, а після війни повернулася в Україну. Вона дуже справлялася з усіма роботами, а ми з братом вдень працювали в полі, а ночували в чужих людей, а то й серед поля. Одного разу зійшлись усі разом – втомленим уже не хотілося кудись йти на ніч. Та сестра Слава змусила нас піти, а сама залишилась вдома. А вранці наскочила банда Сімкова й таки забрала сестру, проте їй вдалося втекти й оминати Сибір. В подальшому ми з братом нелегально жили в селі, брат постачав продуктами повстанців, які переховувались у лісових криївках.

Якось ввечері я пішов на роздоріжжя, де збиралися сільські хлопці. Тут мене знайшов брат Тарас і послав додому, бо там дуже якась під-

озріла метушня. Я відразу ж пішов. На нашому подвір'ї мене зустріли нібито повстанці, зняли з мене ремінь, зв'язали руки, приставили до голови пістолет. Не вірять мені, що я з цього дому, підозрівають, що мене з місцевого гарнізону більшовики послали на розвідку. Я відразу ж догадався, що то не наші, а перебрані енкаведисти і яструбки. На превеликий жаль, усі вони колись були нашими хлопцями, а тепер стали зрадниками-яничарами. Було їх семеро, два із них близько до мене не підходили, бо розуміли, що я їх особисто знаю. Потім мене розв'язали і пішли в стодолу буцімто ночувати, а тих, кого я впізнав, вислали до села. Але і ранком мене не відпустили, й тут вмішалася наша Уляна-полтавчанка, яка їм сказала, що вони не повстанці, а перебрані більшовики, й щоби мене відпустили, бо маю коней виганяти та напувати худобу. Вони мене відпустили, але приказали віднайти брата і привести його до них. У селі згодом я розповсюдив чутки, що то ходять яничари і вдають із себе наших повстанців. Мною тоді дуже зацікавився енкаведист Гонтаренко і захотів зі мною зустрітися, та мені порадили на таку зустріч не йти, що я й зробив.

У 1948 році я прийотився в Бурштині в батька. Почав вчитись у вечірній школі. Зима пройшла спокійно. Десь під весну завітав до нас мій брат Тарас – високий, зі смаком вдягнений, ледь не у повстанську форму, дуже строгий та гарний. А вже у другий його приїзд прибув сам начальник районного відділу КГБ з командою – арештували тоді Тараса, батька й мене. Тараса – у Воркуту, а нашу родину – в Хабаровський край на висилку. Перед дорогою в Сибір ми від 14 березня до 8 травня знаходились в Коломийській тюрмі. По дорозі в Сибір були один місяць і дванадцять днів в Амурській області. В тайзі за літо ми побудували собі сякі-такі будинки й жили там до 1953 року. Працювали, виживали. Потім мене перевели на будову гідроелектростанції, де я працював до осені 1954 року, до часу, коли мені вдалося вибратися до Хабаровська. Поступово вдалося стягнути своїх батьків до себе в місто.

У 1958 році мене звільнили. Не затримуючись ні одного дня, я приїхав на Україну, де мене зустріли труднощі прописки і влаштування на роботу. Батьки повернулися тільки у 1960 році після довгих поневірянь. Я замешкав у Львівській області, влаштувався в автопарк шофером. Лише через чотири роки я перебрався із села до Львова, поборовши всі перешкоди. І тільки в 1968 році мені вдалося прописатися й стати законним громадянином міста Львова, в якому й проживаю до сьогодні.

СПОГАДИ ПРО ПЕРЕЖИТЕ

...Правду кажуть: «Святе місце пусте не буває».

Увечері в камеру підселили старшого чоловіка років шістдесяті. Із сивою симпатичною борідкою. Той зайшов у камеру і ввічливо так, ніби прийшов у гості, привітався:

– Слава Ісусу Христу, – і так само тихо продовжив, – а де тут є вільне місце?

Йому показали на те місце, де ще декілька годин тому назад лежав ще живий, а потім мертвий Тарас.

Старший чоловік спокійно поставив на бетон ряднину, яку приніс із собою, і всівся на неї.

Якось так сталося, що всі мешканці камери почали горнутися до цього чоловіка. Говорив він тихо, повільно, але так, що кожне слово було ніби ліками, що лягають на роз'ятрену рану. Як потім дізналися, це був священик з міста Добромиля Старосамбірського району. З його приходом майже всі, йдучи на спочинок, говорили молитву, із молитви починався білий день. Священик кожену молитву завершував звертанням до Всевишнього: «Поможи мені, Господи, врятувати цих людей від отого тяжкого гріха!»

Якийсь внутрішній спокій настав у душах ув'язнених.

Наближався Святий вечір. Цілий день напередодні Різдва в камері був піднесений настрій. Невідомо звідки надвечір у центрі камери з'явилися святкові наїдки: кутя, печиво, дрібно нарізаний білий хліб і навіть лісові горішки, що у дітей викликало велику радість.

Коли наблизилася дев'ята година вечора, отець Михайло витягнув маленьке «Євангеліє» і почав службу Божу: «Благословенне царство Отця, і Сина, і Духа Святого!...»

Усі заворожено дивилися на священика. В очах світилася радість. Погляди стали світлими, очі – щирими і добрими, обличчя із середини осяяла надія. Підхопили приспів хором. Урочиста літургія злетіла в сірих стінах катівні. Із щирим натхненням в'язні зверталися до Бога.

Закінчив службу святий отець словами:

– Брати і сестри! Сьогодні народився Христос, який на Голгофі прийняв муки на хресті за нас грішних. Тяжкі муки переносите й ви, але вони незрівнянно менші, ніж переніс їх Христос. Молімося за нього, і спасіння чекає вас! Христос ся рождає!

І вся камера дружньо йому відповіла:

– Славте його!

– А тепер, брати і сестри, приступимо до трапези, яку нам послав Господь Бог! – і першим зачерпнув маленьку ложечку куті.

Кожному припала дещиця. Комусь печиво, комусь ложечка куті, комусь шматочок білого хліба, а дітям – лісові горішки. Коли ця скромна трапеза завершилася, хтось тихенько заспівав: «Во Віфлеємі нині новина...»

Закінчивши цю колядку, почали «Христос родився», і тут різкий гуркіт у двері перервав спів. Відкрилося віконце, і наглядач крикнув

– Отставить песни, я вам приказываю. Петь запрещено!

Усі мовчки повернули голови до священника – як він поступить. Отець розправив плечі і, набравши повні груди повітря, навіть не вірилося, що у цієї людини, яка говорила тихо, такий сильний голос, заспівав: «Нова радість стала, яка не бувала...» Уся камера підхопила: «Над вертепом звізда ясна світлом засіяла...»

Спів зазвучав урочисто, натхненно. Колядки звучали і у сусідніх камерах, наверху і внизу. Наглядачі бігали і, грюкаючи в двері, з хрипом-надривом вигукували:

– Прекратить пение. Всех выгоним на улицу, на мороз!

Проте тюрма співала. Довго цієї ночі не стихав спів у казематах. Святе збудження сповнювало знедолених людей. Сльози радості блищали на очах, а виснажені обличчя усміхалися. Було свято таке довгождане і таке жадане для зневірених душ, у яких ще жевріла надія на своє відродження – повернення додому. Довго в цей вечір мешканці камери, об'єднавшись в маленькі групки, обговорювали, як проходили в них різдвяні свята, як ходили колядувати, які з ними траплялися пригоди.

На ранок наглядачі поводитися так, ніби нічого і не було. Так, як і завжди, на обід принесли баланду і порцію чорного хліба.

Після обіду в камеру зайшли офіцер з наглядачем. Майор поглядом обвів камеру і, зупинивши свої очі на священникові, а далі, показавши на нього пальцем, із злістю промовив:

– Ты, сволочь, собирайся! Пойдеш с нами. Вещи бери с собой!

Камера завмерла. Всі вп'ялися очима у священника. Той повільно зібрав свої небагаті речі і на порозі, зупинившись, тричі перехрестив людей і проголосив:

– Кріпиться, брати і сестри мої! На все воля Божа. Прийде час, коли гірко відіб'ються їм наші сльози, нелюдські муки. Живіть з Богом!

Потім повернувся і поволі вийшов.

Гнітюча атмосфера тривала в камері до кінця дня. Її мешканці всіляке гадали-говорили про долю священника...

Правду кажуть, що злий нічого не прощає. Не простило тюремне начальство невільникам їх співу на Святий вечір. На Йордань, раннім ранком широко відкрилися двері камери й наглядач голосно скомандував:

– Всем, взрослым и детям выходит во двор. Вещей с собой не брать!

Люди почали повільно виходити в коридор. Наглядачі весь час підганяли, погукуючи: «Быстрее! Быстрее!»

На майдан вигнали, видно, всю тюрму, він був повністю заповнений народом. Переважна частина жінок із дітьми. Дошкульний вітер і холод пронизували до кісток. Матері чим могли закутували дітей. Так цілий день вони простояли на морозі. Хоча короткий зимовий день, та для невільників цей був найдовшим. Лише під вечір, коли вже смеркалося, коли включили електричне освітлення, наглядачі дозволили повернутися в камери. Ця акція не минулася без наслідків. Смерть зняла свою данину. Двоє дітей із села Комарно замерзли там же, на майдані, їх навіть не дозволили занести до камери, а відібравши від матерів, понесли невідомо куди. Це тих, що бачили Андрій з Катериною, а людей було багато і майдан великий. Здавалося, будівля тряслася й здригалася від плачу та стогонів. Проте це мало кого з начальства і наглядачів хвилювало. І це робилося в країні, де проголошено: «Все лучшее – детям», а батько Сталін із любов'ю, теплом ставиться до молодого підростаючого покоління. Де вона та ласка? Де те тепло?

Чи є в усьому світі більш жорстока тварина, аніж людина, яка свідомо прирікає іншу людину на муки? Ще не виплодилася така тварюка на світі, яка б свідомо знущалася над своєю подобою. Боже, Боже, коли скінчиш ти людські муки? За що ти нас караш? За що?

Не обминула біда і сім'ю Дециків. В Орка і Ромка піднялася температура, і вони душилися від кашлю. Катерина не відходила від дітей. Одна бабуся дала для дітей якийсь узвар із зілля, але все залишалося без змін. Лише раз наглядач сказав, що коли їх повезуть, то медичну допомогу нададуть у дорозі. В камері померло вже троє дітей і двоє дорослих. Кожна мати, жінка чи чоловік чекали, чийого сина чи дочку, матір чи батька скосить смерть у цей день або ніч.

І ось настала та ніч, коли зайшов офіцер, що приймав їх, і скомандував:

– Выходи с вещами! – ця тюремна команда означала, що осуджений повністю покидає цю камеру.

Потім усю камеру, майже півсотні чоловік, вигнали на двір. Тут вже стояла колона чоловік 180-200, вишикуваних по 6 чоловік у ряд. Дана команда вишикуватися по шестеро в ряд і новоприбулим. Колону

оточили солдати з гвинтівками і автоматами, деякі тримали на повідку псів-вівчурів, одні чорні, а інші, схожі на вовків, це, мабуть, пси захоплені радянськими солдатами в німецьких концтаборах, і використовували їх так, як і фашисти, проти людей.

Конвоїри – весь час попереджували: «Разговорчики в строю» і підганяли: «Быстрой, не отставать!» Ті дорослі, які не мали великих речей, допомагали нести дітей або речі. Андрієві допомагала нести речі жінка із сусіднього села, а Ромку ніс чоловік, що в камері лежав поруч.

пси час від часу гарчали на людей, і солдати стримували їх. Перед тим, як вирушити, один із військових, видно командир, попередив:

– В строю никаких разговоров. В пути следования шаг вправо или влево считается побегом. Стреляем без предупреждения! Понятно? Шагом марш!

Ішли нічними засніженими вулицями сплячого міста, в окремих місцях освітленими електричними лампами. До станції дійшли швидко. Усіх підвели до ешелону з десяти, може і більше, вагонів-телятників, який стояв у тупику станції. Колона стала, і один з офіцерів прокричав:

– Стоять на месте і соблюдают порядок. Грузиться будем в вагоны только по списку.

Почало розвиднюватися, і юрба з темними худими лицами, чоловіки з неголеними бородами й вусами приречено дивилися на ці вагони-телятники.

В одному з кінців ешелона стояло два плацкартних і один купейний вагони і із труби йшов чорний дим від вугілля, що горіло у вагонній топці. Біля кожного вагона-телятника стояв солдат із зброєю, одягнений в овечий кожух, шапку-вушанку, валянки та теплі ватяні рукавиці на два пальці. Вони розчинили двері вагонів і колоні відкрилася невітшна картина: у вагоні в два яруси дерев'яні полиці, по середині бочка з трубою, що виходила в одне з віконць, інші віконця заготовані, біля дверей – велике відро з двома ручками, на окремих полицях лежала стара зопріла перетерта солома. Видно було, що система перевезення невільників була розроблена і відпрацьована чітко.

Першими викликали десятників. Вийшов і Андрій. Офіцер підвів кожного до вагона і наказав.

– Вы отвечаете за порядок в вагоне, – а потім наказав солдатам, своїм помічникам, починити вантаження.

Викликали за списком. Доки люди заносили свої речі й дітей, Андрій звернув увагу на те, що знизу вагонів прилаштовані залізні вила. Це, напевно, для того, щоб, коли хтось із невільників спробував би розібрати підлогу і спуститися вниз, там його чекала вірна смерть від цих вилок.

У кожен вагон вантажили не менше сімдесяти чоловік. Отже, ешелон прийме десь 750-800 осіб.

З грюкотом, після завантаження невільників і повторної перевірки по списку, зачинилися двері вагонів, і напівтемний морок огорнув людей. Так у закритих вагонах в тупику простояли цілий день. В цей день їсти і води не давали. Тільки вночі поїзд рушив. Коли стояли на станції, через те, що у вагоні було багато людей, холод відчувався не так сильно. Проте, коли поїзд рухався крізь щілини, якими рясніли стіни й підлога, віяло холодом.

Андрій і ще декілька чоловіків різним ганчір'ям позатикали великі дірки, проте тепло вивітрювалося швидше, ніж могли надихати невільники. До ранку біля дверей навіяло купку снігу. Металеві речі вагону: болти, гайки, ручки – покрилися інеєм і льодом. Коли вже розвиднялося, поїзд зупинився, потім состав загнали в якийсь тупик. Перед обідом двоє солдатів відкрили двері вагону і зайшов офіцер, який перевірів по списку присутніх. Потім розпорядився, щоб двоє чоловіків пішли на станцію разом із солдатом і принесли їжу, а двоє – щоб винесли парашу і ще один пішов з мішком і приніс вугілля, яке було недалеко від вагона.

Двоє чоловіків, ті, що винесли відро з нечистотами, довго не могли його почистити, бо усе замерзло. І лише костилем та каменякою вдалося його частково спорожнити.

Ті, що ходили за їжею, принесли 20 буханок хліба та півмішка оселедців. Коли всі доручення були виконані, офіцер знову зробив переключку. І дозволив двом жінкам піти й принести два відра кип'ятку. У ті часи на великих залізничних станціях у спеціальних пунктах була кип'ячена вода. Після того двері вагону було зачинено.

Чоловіки в бочці розпалили вогонь, тепло швидко розійшлося по вагону. Тепло було в центрі біля грубки, і тому всі тулилися тут. Люди трохи розігрілися та від тепла розтанули і нечистоти й сморід заповнив вагон. Люди не звертали уваги на те, що в горлі пиршіло від чаду та нечистот. Всі чекали хліба і оселедців, бо їсти давали, ще коли були в камері.

Андрій призначив двох чоловіків, щоб розділили хліб на пайки. Хліб різали дротом, тому, що гострі речі при обшуку забрали ще в тюрмі. Кожному дорослому випало по оселедцю, а дітям по половині, хліба в основному припало по третині буханки.

Люди, що не їли вже цілу добу, відразу жадібно знищили хліб і оселедці. Не маючи практики в таких поїздках, вони не змогли передбачити, як пекельно може мучити спрага. Швидко була випита вода. Діти

просили пити, а де її, води, взяти, коли вагон закритий, і ніхто на грюкіт у двері не реагував. Щоб вгамувати спрагу, діти лизали покриті інеем металеві деталі у вагоні. Швидко згоріло відро вугілля, і холод знову почав проникати під одяг. Матері обмотували дітей у різні речі.

Катерина закутала обох молодших синів у перину, яку вдалося зберегти, а на старшого сина Славка одягнула речі чоловіка. Температура у дітей не спадала, обоє горіли, як у вогні. На прохання Катерини до солдата й офіцера прислати лікаря, він лише буркнув:

– Жінщина, здесь нет врача. Где я тебе его возьму?

Одного дня, коли поїзд зупинився на якомусь полустанку, Катерина бачила, як супроводжуючі їх охоронці за ноги викинули із сусіднього вагону четверо голих дітей (трупі) прямо поруч із залізницею.

І так пройшло в дорозі два тижні. Діти згоряли на очах. Вони схудли так, що виднілися лише шкіра та кості. Причина – систематичне недоїдання, тобто голодування. За ці два тижні у вагоні померло троє людей, змарніли діти і дорослі. Від невмивання, бруду, від диму, який надходив від паровоза та бочки, якою опалювався вагон, тіло стало сізо-чорним. Завелися воші.

Правда, на окремих зупинках солдати дозволяли виносити речі на мороз, але це мало допомагало. Навіть не спеціаліст міг встановити діагноз – дистрофія. Одного дня (7 лютого 1950 року) поїзд зупинився і, коли солдати відкрили двері, із вагона було видно назву станції «Уфа». Черга йти по хліб випала Катерині.

Йдучи уздовж состава, вона побачила, як із сусідніх вагонів знімають трупи. Тривога і біль за дітей вирвала її відчайдушний крик, крик розпачу й болю:

– Розбійники, більшовицькі звірі, ви... – лементувала мати в нестямі.

З розпачу вона рвала на собі волосся. До неї підійшов офіцер і спитав:

– Жінщина, что случилось? Почему крик?

– Ви звірі, а не люди! У вагоні вмирає двоє моїх дітей. Уже більше, як два тижні, прошу прислати лікаря. А де він?...

– Я не понимаю, чего она хочет, чего кричит? – перебив Катерину офіцер.

– Врача просит. Дети умирают, – сказав хтось з боку.

– Ви отець – чи звірюка? Есть ли у вас дети? – продовжувала Катерина крізь сльози й ридання.

– Жінщина, успокойся. Сейчас пришлю врача. Товарищ солдат, пойдите в санчасть и пусть подойдет к вагону врач, – і вказавши рукою на іншого солдата наказав: – А ты отведи эту женщину к вагону, где её дети, и помощи отнести мешок.

Катерина була в шоковому стані, і поки солдат довів її до вагону, там вже стояло двоє лікарів. Один із них якраз оглядав Ромка. Оглянувши обох синів Катерини, один сказав іншому:

– Явная дистрофия и подозрение на корь. Нужно ложить в больницу. Необходимо сделать анализы. Здесь они больше сутки не протянут, – і, обернувшись, спитав: – Кто отец или мать этих детей?

– Я отец, а вон мать йде із солдатом, – відповів Андрій.

– Собирай детей и жену, будем забирать в больницу и быстро! – Потім звернувся до солдатів, що були з носилками: – Берите детей и несите в санчасть.

Катерина при допомозі чоловікової двоюрідної сестри Дарки, яка з ласки НКВД теж була тут, загорнула дітей у якусь одежину і поклала на ноші.

– А що буде з чоловіком і старшим сином? Куди їх? – у розпачі питала Катерина.

Один із лікарів, розвівши руки, промовив:

– Это не наше дело. Проси начальство. А если хочешь, оставь ребят и поезжай с мужем. Потом детей тебе доставят.

Андрій підійшов до жінки, обнявши і погладивши по голові, сказав:

– Иди с ними, яось будет. Ты нас доженеш. Бережи себе. На все воля Бога. – Потім, витягнувши з внутрішньої кишені декілька десятирубльових купюр, втулив у її руку.

Поки Катерина з солдатами, що несли дітей, та лікарями підійшли до санпункту, що був на вокзалі, поїзд рушив і повіз Андрія з сином у невідомі далі.

Що чекає тебе й дітей?

Яка доля чекає твого чоловіка й сина?..

У санпункті на вокзалі дітей занесли до кімнати, а Катерині показали на лавицю, що стояла в коридорі біля стіни. Через деякий час вийшов лікар і, закуривши цигарку, заговорив з нею:

– Ты откуда?

– З України я, – встаючи відповіла вона.

– Я вижу, что с Украины, а откуда именно?

– Из села Береги Самбірського району Дрогобицької області. Це недалеко Львова, перед Карпатами. Як діти, пане лікарю? Вони будуть жити? – у голосі жінки був розпач і біль.

– Состояние плохое, очень тяжелое. Здесь, в этих условиях трудно установит точный диагноз, но мне кажется, что кроме дистрофии, сильного истощения организмов, у них простуженная корь и, кроме того, наверное, скарлатина, нужно сделать анализы. Сейчас должна

подъехать скорая помощь и детский врач осмотрит ребят. Ты не переживай так, думаю, всё обойдётся. Тебе сколько лет? – і почувши відповідь, продовжив. – Ты ещё молодая и нужно беречь себя. У тебя ещё есть дети?

– Так, ще двоє: старші син і дочка, – крізь сльози промовила Катерина.

– Не плачь, слезами здесь не поможешь, а разве только изведёшь себя, заболеешь и будет ещё хуже. Тебе нужно быть здоровой. Ну ладно, жди машину и врача, – повернувшись, він знову зайшов до кімнати, на дверях якої висіла табличка «Санчасть».

Тут один з військових сів за невеликий стіл і почав щось писати. Через деякий час він протягнув Катерині списаний листок.

– Ты умеешь читать по русски? На, прочти и подпиши.

– Ні, я не знаю російської мови і що необхідно підписувати?

– Тогда слушай: – «7 февраля 1950 года при проверке эшелона № 7102 на ст. Уфа установлено, что с Децик Е.В. следовали дети Роман, 7 лет, и Орест, 5 лет, которые ввиду инфекционного заболевания следователъ в эшелоне не могут, вышеназванные лица сняты и помещены в детскую инфекционную больницу гор. Уфа, ул. Пархоменко, 31, которые, после выздоровления должны быть этапированы к месту поселения.» Если все понятно, тогда иди подписывай.

Катерина мовчки підійшла до офіцера і підписала у вказаному місці.

Швидка допомога приїхала десь через півгодини. Жінка-медсестра, яка приїхала з лікаркою, допомогла перенести дітей у автомашину. Тут одну дитину тримала вона, а другу – Катерина.

До лікарні, яка розташовувалася на горбочку, їхали недовго. Тут зразу ж дітей помили у ванні і занесли до палати, де вже лежало двоє дітей. Катерина чекала в прийомному покої, де стояв стіл, а за ним сиділа літня жінка в білому халаті. Через деякий час до покою зайшла сива жінка у білосніжному халаті і такому ж ковпаку. На грудях у неї висів фонендоскоп. Медична сестра встала і, показавши на Катерину, промовила:

– Клавдия Прохоровна, это мать детей, что привезли. Что с ней делать? Она всё время плачет.

Лікарка, повернувшись до Катерини і, уважно дивлячись на неї, проговорила, чітко карбуючи кожне слово:

– Ты должна знать, состояние детей очень тяжёлое. Я бы сказала – критическое. Ты должна быть готова к самому худшему. Будем делать всё возможное. А также должна знать, что это детская больница и взрослым здесь находиться нельзя. Тебя должны забрать в нашу тюрьму.

– Пані лікарко, що я маю робити. Я прошу вас залишити мене хоча б у коридорі, я буду виконувати будь-яку роботу, тільки дозвольте, – прошепотіла Катерина.

– Понимаешь, я должна отправить тебя в тюрьму. А вдруг ты сбежишь куда-нибудь, и я буду за тебя отвечать. Что делать? Сама не знаю? Пойми, я должна отправить тебя в тюрьму, и ты должна находиться там, пока твои дети здесь. Ну, да ладно, что-нибудь придумаем, а пока, – лікарка, повернувшись до медсестри, продовжила, – поведи ее пусть помоемся и, да, Лена, покорми её, она наверное, ещё сегодня ничего не ела, а потом пойди к сестре-хазяйке, возьми постель, раскладушку, на ночь поставите где-то здесь, а утром будете убирать. Подберите ей какую-нибудь одежду, а ту, что на ней, сожгите. Да, Катя, ты не должна выходить за территорию больницы. Если об этом узнает начальство тюрьмы, то посчитает как побег и у тебя и у меня будут неприятности. Думаю, что ты это понимаешь.

– Даю вам слово, что я дальше ворот больницы не пойду – відповіла Катерина.

Медсестра Лена, обличчя якої показувало, що в її жилах тече азіатська кров, взявши Катерину за руку, промовила:

– Пошли, что-нибудь на кухне найдется покушать, а потом помоешься. Клавдия Прохоровна – очень хороший врач и женщина. У неё золотое сердце.

Згодом Лена принесла Катерині стареньке, але чисте плаття, білий халат і також косинку. Коли та помилася, дозволила зайти в палату, де лежали її діти, Катерина підійшла до них. Лиця в обох були багряно-червоні. Вона присіла поруч них на стілець. Тяжкі думи роїлися в її голові: «Що з чоловіком і Славком? Що буде з дітьми?...». Що їм принесе доля надалі..?

(далі буде...)

НА СМЕРТЬ, НА МУКИ МИ ЙШЛИ ДО КІНЦЯ

«Був початок вересня 1949 року. Повернувшись із завдання, по-встанці відпочивали. Нечасто випадало їм за останні роки боротьби ось так просто посидіти і погомоніти про різне, відчутти тепло не такого далекого літа. Щоб не турбувати хлопців, «Брюс» трохи відійшов і присів на березі струмка. Думки обсіли його голову. Третій рік – обласний референт Станіславщини, він розумів, які важкі часи настали як для проводу, так і для всього підпілля. Майже кожного дня гинули віддани боротьбі люди: знані й невідомі. Боротьба є боротьба: на смерть, на муки йшли до кінця. Слава їм повік».

Такими словами розпочинає Микола Когут (Товариство «Просвіта», м. Калуш) розповідь про свого земляка, а мого чоловіка Петра Федюшку. Тільки скупі повідомлення в офіційних виданнях і вічну пам'ять про себе залишив мені Петро. Ні могили, ні хреста. Він – вічний символ служіння Україні. Життя не мислив без самостійної Української Держави. Тому поклав його, не задумуючись.

А походив з відомої у Войнилові (Станіславівська область) родини, що прославила рідний край подвигами своїх синів і дочок. Великим було родинне гніздо Якіма та Марії Федюшків. Росли Параска, Юлія, Стефанія, Ольга і Теодозія матері в поміч. Народились і сини: Микола, Петро (1914 року народження, майбутній референт обласного проводу) і наймолодший, Павло. По-різному склалася доля хлопців та об'єднувало їх одне – любов до України.

Закінчивши Войнилівську школу, Петро вступив до Станіславівської гімназії. Хоч у родині їдоків вистачало, та батько вирішив: віддасть останнє, але Петро вчитиметься.

Був активістом місцевої філії «Просвіти». Перебуваючи на канікулах у рідному Войнилові, часто виступав перед земляками з рефератами про подвиг українських студентів під Крутами, про Базар. Відкривав войнилівцям справжню історію рідного краю, плекав надію на краще завтрашнє України та її народу.

Прагнув поступити із своїм товаришем Ярославом Самотовкою у Львівський університет. Мріяв стати юристом. Не вдалося. У середині 30-х років поєднує свою долю з підпіллям ОУН: вступив у рідному селі до місцевого осередку Організації Українських Націоналістів. Влітку 1939 року польська поліція заарештовує Петра. Він недавно повернувся із Станіслава, привізши з собою директиви обласного проводу

щодо подальшої роботи. Забрали просто з батьківської хати. Крім Петра, заарештували тоді ще кількох членів ОУН. Слідство і суд відбулися у Стрию. 1 вересня 1939 року розпочалась німецько-польська війна, і Польща в лічені дні була окупованою. В'язні розбили тюремні мурострийської в'язниці і вирвалися на волю.

Одружилися ми з Петром у 1940 році. А у 1942 році у нас народилася донечка Тамара. Петро працював у Рожнятові в «Маслосоюзі», а з початком війни – бухгалтером у народній торгівлі в Долині. Жили ми тоді по сусідству з братом покійного Патріарха і Кардинала Мирослава Івана Любачівського. Я вчителювала в місцевій сільськогосподарській школі. Донечка підросла.

З приходом у липні 1944 року до Галичини Червоної армії Петро – фінансовий референт в окружному проводі Калущини («Комар») стояв біля витоків фінансової роботи в проводі.

Бофони – гроші УПА. Петро – фінансовий референт, безпосередньо займався цією справою. Розповсюдження бофонів серед населення в обмін на продукти, пропагандистська робота, фінансова допомога сім'ям загиблих членів ОУН-УПА і багато іншого – це лише короткий перелік того, чим займався референт «Комар».

Новий, 1945 рік застав його в сотні «Летуна», яка діяла в Болехівських лісах. Різдвяні свята того року пам'ятатиме до самої смерті. Болехівці запросили до себе на вечерю сотні «Летуна» і «Бея». Та знайшовся зрадник. Більше сотні енкаведистів з Войнилова і Калуша оточили село. Кривава то була вечеря. Хоробро билися повстанці, але змушені були відступити полями до рятівного лісу. Сніг почервонів від повстанської крові. Кілька десятків вояків тут склали свої буйні голови. Багнетами й ножами копали братську могилу загиблим товаришам. З цього часу більше сивини появилось в референта «Комара».

Навесні 1946 року ми отримали вістку від Петра. Обраний тоді до обласного проводу, він повідомив про смерть брата Павла. Наймолодший із Федюшків пішов дорогою боротьби за вільну Україну. Воював у рядах УПА, мав псевдо «Шугай» та «Орест». Підпільні стежки вели його по рідній Калущині, під Перегінськ, на Долинщину. Тут недалеко від села Белеїв і загинув Павло Федюшко. Потрапивши в засідку, «Орест» ще із одним повстанцем прийняв бій, захищаючи товаришів, які відходили. До останнього набою билися повстанці. Вбитого Павла енкаведисти повісили в селі вниз головою. Через декілька днів на старому сільському цвинтарі виросла ще одна могила...

Зважаючи на провокації, Петро («Комар») змушений був змінити псевдо на «Брюс» і від 1946 року працює організаційним референтом

головного проводу. На місця загиблих сотенних, курінних добираються надійні, перевірені в боях кадри. Були випадки зради. Важко переживав їх, та не падав духом. Боровся.

Не забував про сім'ю. Кілька разів протягом 1944-1945 років зустрічався зі мною. Я в той час вчителювала в Берлогах на Рожнятинщині і жила у священничій родині. Не міг дозволити собі жити з сім'єю, коли Україна в неволі.

Було літо 1949 року. Знаючи, що наша доня перебуває в Мартинові, у сестри Євдокії, Петро навідався до них. Хотів ще раз побачити дочку, яка уже виросла і готувалася до школи. Сидів з Тамарою у світлиці, і скупі чоловічі сльози капали з його очей. Подарував їй на прощання зошити та олівці. Заповів добре вчитися. Наче відчував, яка доля чекає його. З того часу жодної звістки.

День догоряв, короткий, вересневий. Повернув до гурту повстанців. Хлопці вечеряли. Спати. Завтра в дорогу. Не знав Петро, що наступас 9 вересня 1949 року. Оточені сотнею чекістів, загинули в кривавому бою. Де могила чоловіка – невідомо. Через деякий час Головний Штаб УПА надіслав повідомлення: «Референт головного проводу «Брюс» загинув 9.09.1949. Район Богородчани. Вічна пам'ять». Записка такого змісту зберігається в Архіві УПА, Торонто, Канада.

...Мене заарештували у грудні 1948 року у Львові. Як дружину «изменника Родины», «особое совещание» засудило на п'ять років. Разом зі мною заарештували мою сестру Олю (10 років «дали») та її чоловіка, нині вже покійного, Михайла Безрукого (засудили на 25 років). У боротьбі з ворогом нас час від часу зводила доля у лісах, а тепер об'єднала в тюрмі. Усіх нас трьох після суду етапували в Джезказган. Оля і Михайло пережили Кенгірське повстання, а я в цей час (після смерті Сталіна) уже поверталась на волю.

Вся родина Петра до останнього нащадка була виселена до Казахстану. Десять років, «від дзвінка до дзвінка», провів у таборі Комі АРСР найстарший – Микола Федюшко. Довго хворів. Давалися взнаки роки, проведені в таборах. Помер у 1985 році. Здається, що всі, хто знав Петра Федюшка, зазнали тих чи інших репресій. Не обминула ця доля й нашу дочку. Сибірських поневірянь вона не зазнала, проте тавро дочки «изменника» прикріпили міцно. Але заповіт батька, посіяний в дитячу душу, став змістом її життя. Вчилася відмінно. Працювала славно. За кар'єрою, шляхом зради батьківської ідеї не пішла.

Жилося нам нелегко. З тюрми я повернулася інвалідом, тепер це визнано – інвалід репресій. Лікарня стала моїм другим домом. Та наше покоління вміло терпіти. Терпіти та вірити, що завжди так не буде. Тамара

закінчила Львівську Політехніку. Одружилася із своїм однокурсником Левком Глухівським, який, як виявилось, походить із славної родини Тарнавських – Глухівських, що за український патріотизм була переслідувана як польським, так і советським режимом. Батько Левка – Осип Глухівський, був в'язнем сумнозвісної Берези Картузької. Дід – Гіларій Тарнавський в 1939 році був заарештований і страчений «визволителями» у Дрогобицькій тюрмі. Баба – Марія Тарнавська, двоюрідна сестра Андрія Мельника, разом із п'ятьма діточками, найстарша з яких Кароля (дружина Осипа Глухівського), а наймолодша восьмирічна Люба, були виселені до Казахстану. Там і народився в 1942 році Левко.

Як кажуть: «Бог дає драбинку, догори й вдолинку». Незважаючи на усі поневіряння, я думаю, що ми з Каролею винагороджені Богом. Обидві дожили поважного віку (86 років). Обидві дочекалися Незалежної Української Держави, і наші діти, Тамара і Левко, продовжили цей генетичний зв'язок: діди – батьки – діти у ставленні до абсолютних вічних цінностей і родинних традицій. Не байдужим росте й наш внук Ростислав.

Особливим, уже в нашій Незалежній Україні став для нашої родини 1994 рік. За ініціативи Товариства політичних в'язнів і репресованих і за підтримки Конгресу Українських Націоналістів й Народного Руху України, Левка було обрано Народним депутатом України по Золочівському виборчому округу. В 1998 році він вдруге став народним депутатом за виборчим списком Народного Руху України.

Хоч маємо проголошену Українську Державу, але кожен день проходить у боротьбі за її дійсну незалежність. І чи не найбільша відповідальність, як політична так і законодавча, лежить на плечах наших українських народних депутатів. Помітною є праця Левка Глухівського: він, професор, доктор наук, заслужений діяч науки і техніки України, очолив роботу з розбудови української патентної системи та захисту інтелектуальної власності.

Але не дають стати на ноги нашій Україні її вороги, злочинні клани, які різними підступними методами, брехнею й підкупом простих людей ділять мою Державу між собою. Боротьба за Україну триває. Будемо вірити в нашу перемогу, за яку боровся і загинув на полі бою мій Петро і тисячі таких, як він, українських повстанців.

1999 р.

НЕСКОРЕНА ПІСНЯ

(Капела репресованих бандуристів)

На одній із найбільших сцен міста Томська йшов заключний огляд художньої самодіяльності сіл і селищ Томської області. Одним із центральних виступів був виступ капели бандуристів селища Торба Зиряньського ліспромгоспу. Одягнені в яскраві українські однострої, під дзвінкі звуки саморобних бандур, молоді самодіяльні кобзарі-бандуристи щедро посилали в зал соковиті та розмаїті українські пісні. Захоплені небувалим, численні глядачі не жаліли гарячих оплесків.

– Откуда взялись у нас эти красивые украинские девочки и ребята? – допитували одні одних здивовані томичі...

Напевно ніхто й не здогадувався, що виступаючі на сцені кобзарі-бандуристи були безпідставно і насильно репресовані зі Львівщини в 1950 році та запроторені в сибірську глухомань Томської області, де важко працювали на заготівельних роботах зиряньського ліспромгоспу. Що після обласного огляду учасники капели, які завоювали призове місце, не тільки не виступатимуть на заключному концерті в Москві, як це передбачалось положенням, а змушені будуть знову працювати на каторжних роботах у тайзі без права й кроку ступити за межі селища Торба і визначеної зони. Спецпоселенці були змушені регулярно з'являтися на перевірку до «надзирателя», де розписувалися у спецкартках спецпоселення.

З важкими думками та болем у серці поверталися бандуристи в тайгу. Згадалися рідна сторона на Україні, воля, розкуті співи.

А було воно ось як.

Починався 1950 рік. Починався тривожно, неспокійно. У Львові продовжувалися репресії. Кожний новий день приносив сумну новину за новиною: когось безпідставно викликають на допити, когось арештували, інший пропав без вісті. Поговорювали про можливі масові депортації корінних мешканців Львова та області в Сибір. Такі спецвиселення бували й раніше, тому люди лягали спати з тривогою, не впевнені, що вночі не прийдуть і за ними...

Я вчився тоді на IV курсі хіміко-технологічного факультету Львівського політехнічного інституту і разом з братом, студентом II курсу Політехніки, та ще із 12 іншими друзями-студентами грав в інститутській капелі бандуристів. На цей час я вже був вправним бандуристом,

починав вчитися гри на бандурі ще в одного із зачинателів кобзарської справи на Львівщині, відомого у свій час визначного бандуриста Юрія Сінгалевича. Після його трагічної смерті я продовжував вчитися в його дружини Наталії, а далі вдосконалював гру і спів у капелі бандуристів Політехнічного інституту під орудою її засновника Олега Гасюка.

У свій час Олег Гасюк навчився гри на бандурі у своєї мами, яка ще в передвоєнний час емігрувала в Галичину із советської України. Далі Гасюк грав в капелі Ю. Сінгалевича й добрі кобзарські традиції прищеплював і капелянам-студентам Львівської Політехніки. О.Гасюка підступно арештували ще літом 1949 року, і з цього часу капелою став керувати студент V курсу, музично обдарований бандурист, учень Ю. Сінгалевича Михайло Табінський. А наприкінці цього ж року не стало і Табінського. Як потім виявилося, його теж було арештовано.

В час зимових канікул 1950 року капела бандуристів Політехніки побувала в гастрольній поїзді в Москві, де успішно виступила у кількох зведених концертах студентів Львова та Прибалтійських республік. Я був старостою капели і у цій гастрольній поїзді тимчасово очолив колектив. «Тепер черга на тебе, а згодом і на всіх нас, бандуристів», – гірко жартували колеги, повернувшись з гастролей до Львова.

...У цей трагічний для мене квітневий вечір 1950 року я сидів за книгами на квартирі в тітки і готувався до чергового іспиту. Брат уже спав. Було пізно, десь близько півночі. Раптом нічну тишу порушили притишені голоси. По сходах затупотіли важкі чоботи. В двері загроюкали, хтось почав сильніше бити кулаками. Тітка відчинила двері, і до хати увірвалося шість-сім здорованів, на чолі з миршавеньким чоловіком в окулярах. Біля входу стривожено приникла двірничка з мужем. «Будете за понятых!» – кинув до них котрийсь з прибулих і замахов пістолетом. Брутально розбуджено брата, і хтось із прибулої компанії зачитав папірця: «Решением тройки вы выселяетесь в удаленные места...» Згодом докинув: «Собирайтесь. Можете взять только то, что унесете!» Нам, студентам, що жили на квартирі в тітки, забирати було особливо нічого. Попрощавшись із заплаканою тіткою і поцілувавши сонних її дітей, наших племінників, через деякий час ми з братом уже сиділи на своїх валізах з бандурами за плечима на вантажній автомашині, яка з кількома озброєними конвоїрами стояла на вулиці поруч з домом, де ми мешкали. На машині, на своїх скромних пожитках, сиділо також кілька інших людей, товаришів нашої спільної долі.

Напівтемними, майже не освітленими вуличками, автомашина добралась до вулиці Замарстинівської, де згодом в'їхала в браму пересильного пункту-тюрми. Нам приказали вивантажитися і чекати на подвір'ї

під стіною тюремного будинку. Весь час на подвір'я в'їжджали все нові й нові автомашини, переповнені заплаканими людьми різного віку. Серед депортованих були старики і діти. Ми стали роздивлятися із великим здивуванням побачили, що під стіною неподалік від нас сиділа на своїх скромних пожитках дружина славнозвісного бандуриста і нашого покійного вчителя Наталія Сінгалевич. Ми привіталися і тут же вирішили держатися разом. Я звернувся до наглядача і попросив поселити нас в одній камері. Тут же написав заяву, в якій вказав, що Наталія Сінгалевич наша тітка і просив вважати нас однією сім'єю. Так я зовсім ще молодий, нежонатий студент, волею долі став головою сім'ї із трьох осіб.

Ранком нас почали поселяти в камери (в кого були великі речі, то забрали на склад). Ми таки були поселені з пані Наталею в одну камеру на нижньому поверсі великого тюремного корпусу. Почалися сірі дні на пересилці. На ніч всіх зачиняли в камерах, і це було найважчим випробуванням, бо камери були вщерть забиті арештованими, не було чим дихати. Але вдень дозволяли виходити в коридор, провітрювати камери, й усі почали привикати до невигод нового життя. В нашу камеру поселили студентку Політехніки Галю Хміль з родиною, яку я знав ще з інституту. В тюремному корпусі було багато й іншої молоді: студентів різних інститутів та учнів середніх шкіл. Ми мали із собою бандури, і всі просили нас заграти, поспівати. Спершу нам це не дозволяли, але згодом дозволили «не особо громко й без лишнього шуму». Ми з братом були вже вправними бандуристами і почали влаштовувати невеликі коридорні виступи. Звичайно, починали ми історичними піснями і думами, далі йшли сумовиті ліричні, що викликали сльози серед слухачів, і ми мусили переходити на жартівливі, щоб на мажорних акордах закінчувати наші концерти, не залишаючи суму на обличчях й так покривджених побратимів неволі.

Особливо подобалась усім у нашому виконанні жартівлива пісня «Горобчики», яку ми перейняли від нашого вчителя Ю. Сінгалевича. В пісні йшлося про двох горобчиків-друзів, які влюбилися в синичку і тому «до крові кусались, пропала їх дружба». Згодом в корпусі нас з братом стали називати «горобчиками». Пані Наталія Сінгалевич теж мала з собою бандуру і деколи ми виступали не тільки дуєтом з братом, але і як тріо. Виступали ми із сольними номерами. Молода Ірина Монастирська із сусідньої камери мала зі собою акордеон і добре грала на ньому. Серед молоді виявилось багато добрих декламаторів і співаків, а п. Хміль мав із собою і грав на мандоліні. Виходили цілі імпровізовані тюремні концерти, які користувалися великою популярністю і збирали численних слухачів з усіх камер. Згодом влаштовувати такі концерти нам було заборонено.

Наприкінці травня нас разом з численними товаришами по недолі в закритих «чорних воронах» перевезено і завантажено в заготовані вагони великого залізничного ешелону й під пильною охороною озброєних вартових відправлено зі Львова. Коли зникав з виду шпиль Високого Замку, за яким ми спостерігали через ґрати і щілини вагону, увесь вагон, у якому ми їхали, зарідав. Довелось нам підбадьорювати наших друзів недолі, твердити, хоч і самим не дуже вірилось, що скоро знову ми побачимо рідний Львів. Дорога була далекою, і знову нам у пригоді стали бандури.

Із залізничного ешелону нас було вивантажено та тимчасово поселено в старих дерев'яних бараках пересильного пункту, поруч з невеличкою залізничною станцією Асіно, що в Томській області. Тут знову змушувано всіх підписати документ, в якому повідомлялося, що усі ми висилаємося в Томську область «навечно».

Після деякого «карантинного часу» спецпереселенців завантажили на баржі та повезли далі по ріці. Через два дні наші баржі причалили до пустинного берега ріки Чулим, де нас вивантажено на невеликій галявині край глухої тайги. Відчувалось, що десь поблизу все-таки є якесь поселення, бо в глибину тайги йшла якась запущена лісова доріжка. Згодом на ній показалися дві підводи, на яких прибули «покупці живого товару». Нас всіх оглянули, як на давніх невольничих базарах, почали відбирати «підходящий товар». «Відібраних», і нас в тому числі, підводами повезли і поселили в невеличких селищах Туйла і Тайга.

В цих селищах пустою стояло декілька напіврозвалених хатин та два-три більших дерев'яних бараків. Колись давніше жили тут каторжани. Тепер поселили нас. Іншу партію з нашого ешелону поселено в більш обжиті і заселене вже трохи село Чорний Яр, ще інших – в селище Біхтуїл. Всі ми зобов'язані були працювати щоденно по 8-12 годин на каторжних лісозаготівельних роботах. Невелика бригада будівельників займалась будівництвом нових дерев'яних бараків для поселення нової партії спецпоселенців.

Через деякий час із наших поселень було відібрано десяток одиноких (переважно молодь) і під наглядом конвоїра відправлено в новий район дикої тайги. В числі цієї десятки – і ми з братом та пані Наталія Сінгалевич. На новому місці застали ми вже близько тридцяти інших спецпоселенців, закинутих в це місце для організації нової ділянки лісозаготівлі. На перших порах ми жили у двох військових палатках і одному нашвидкуруч спорудженому шалаші-бараці. Треба було терміново обживати нове місце, будувати більш приспособлене житло, бо закінчувалось гаряче літо. Нас чекала перша сувора сибірська зима.

Незабаром в глухій тайзі на новому живописному березі невеличкої річки виросло нове поселення, яке ми, порадившись, назвали по-кобзарськи – Торба, бо й справді жили ми відірвані від світу й волі, неначе в якійсь глухій торбі чи скрині. Бандури були з нами і у вільний від заготівельних робіт час (нам приказано було рубати ліс, підтягувати його до річки, а весною пускати його річкою вплав за течією), ми грали на бандурах. Згодом, вже пізньою осінню, до нас прибула ще партія спецпереселенців, а весною баржею підвезли вже велику партію репресованих із Молдавії.

Наша гра на бандурах викликала захоплення в усіх слухачів. Серед них були литовці, латиші, естонці, німці, молдовани, румуни, росіяни, поляки, але найбільше було українців, серед яких знайшлися і бажаючі вчитися гри на бандурі. Так виникла наша капела бандуристів.

За давньою кобзарською традицією перед кобзарською «визвольною» мій «пан-отець» по бандурі Юрій Сінгалевич, навчив мене і робити бандури, бо й сам їх виготовив кілька десятків. Мої знання пригодились. Ми з братом зібрали бажаючих, я пояснював, як виготовляти деталі та робити інструменти, нам стали допомагати і «майстри на всі руки» Михайло Петрів та здібний колишній студент Євген Чучман. До гурту одними із перших прилучилися і виготовили собі бандури брати Іван та Гриць Сірські. Обидва вони і добре співали. Пані Сінгалевич і ми з братом почали вчити гри на бандурі. Мій брат Роман став робити нові обробки пісень для хору з бандурами, пані Надія Цюрюпа організувала хор, а її муж Ярослав – невеликий танцювальний гурток. Закипіла робота, і незабаром ми дали перші імпровізовані концерти. В капелі бандуристів грали-співали, крім нас з братом та пані Сінгалевич, Іван та Григорій Сірські, Ірина Монастирська, Володимир Чучман, Мирослава Захаревич та інші. В хорі співали і танцювали Степан Білий, Павлина Крушинська, Микола Кирейто, Марія Дубно, Михайло Довбуш, Нестор Зубко, Ярослав Москва та інші.

Активно допомагала нам при всіх заходах українська молодь, серед якої виділялися Галя Хміль, Марійка Цимбала, Арета Блавацька, Ольга Лучишин, Ярослав Турек. У всі більші релігійні свята та в деякі неділі відправляв Служби Божі в підпільній землянці отець Богдан Сєнета. Добрими порадами та активною підтримкою в усьому допомагали нам паньство Цюцюри, Хмилі, Меркуни, Ковальські, Шабати, Михайло Петрів, Ганна Гембська та багато інших. Усі взаємно собі допомагали, потішали одні одних, мріяли про повернення на Україну. Зродилися і нові пісні. В них і туга за Батьківщиною, і віра в краще майбутнє:

Дожидайте мене рідні дуби мої,
Прийде цей гарний час, я повернусь до вас,
І рідну, дорогу привітаю весну,
Рідній землі я сам свою силу віддам...

Співала українська молодь в далекій тайзі. Цікавою була створена алегорична пісня про «циган», які «нечемних» забирають в «торбу» – створена в селищі Торба (слова Івана Сірського, музика Романа Жеплинського), яку співала капела бандуристів. Жили спецпоселенці неначе в торбі, без права залишити межі селища. В пісні співали:

*...Але надія в нас є міцна,
Що торба з слабенького полотна,
Що усе минеться і торба порветься
Аж до дна!
Тоді відітхнемо, за руки візьмемось
І усі станцюємо Гопака!*

Цими ж авторами створено ще кілька пісень про побут сибірських спецпоселенців, зокрема цікавою є пісня «Гей там у лісі, де звір кочує» та інші. Пробував складати вірші на спецпоселенні і Степан Мацько. Микола Охримович зі своїми сестрами та товаришами по недолі в селищі Біхтуїл створив з української молоді гарний драматичний гурток. Зі своїми виставами гуртківці приходили і в найближчі поселення українців у селищах Торба та Чорний Яр.

У часі виступів Торбинської капели бандуристів на районному та обласному огляді художньої самодіяльності Томської області, на якому капела завоювала призове місце, схвальні рецензії на виступ капели були поміщені в районній газеті селища Зирянка і в обласній пресі. Є згадка про цю подію і в «Очерках истории города Томска»...

У 1990 році, в рік сорокаріччя масових репресій і депортацій, в м.Львові проходив з'їзд колишніх спецпоселенців Томської області. З'їхались давні товариші спільної недолі, серед них учасники сибірської капели бандуристів селища Торба. Згадували давно минулі дні.

А в 2000 році репресовані та депортовані в Томську область із Львівщини співали вже під синьо-жовтими прапорами біля пам'ятників Жертовим політв'язнів на пл. ім. М. Шашкевича і біля колишньої пересильної тюрми на вул. Замарстинівській. В руках тримали «Коротку історію кобзарства в Україні», у якій є і фотографія сибірської капели бандуристів-каторжан, засланих в Томську область у далекому 1950 році.

ДОСТОЙНИЙ НАЩАДОК СЛАВНИХ БАТЬКІВ

З болем оглядаю газети, журнали, книжки, де йдеться про Ярослава Романовича Дашкевича, “якого, – як згадає В. В’ятрович, – не зламали ні тортури, ні знущання, ні тюрми антиукраїнської влади, якого не спокусила й не купила посулами й пільгами псевдоукраїнська влада ... Він не просто писав історію в тиші кабінету, а творив її”. Валентин Наливайченко, экс-голова Служби безпеки України, так висловився про видатного історика: “Повернення правди про історію нашого народу стало покликанням Ярослава Дашкевича. Цю місію він з честю виконував у важкі часи комуністичного режиму і гідно продовжив у незалежній Україні”. А земляк наш ужгородець, Сергій Квіт, сьогодні президент Києво-Могилянської Академії, іще дванадцять років тому писав: «Його (Я. Дашкевича – І.К.) великий авторитет, шляхетність, приналежність до української еліти спираються на козацьку традицію – хрест, шаблю і чесну працю, яка єдина може давати підстав виступати за народ і від імені народу...» (С. Квіт. Оксфордський стандарт //Шлях перемоги. – 2010. – 24 березня).

Ось кого ми втратили: велета духу і непохитного борця за долю України.

Переглядаю його листи, листівки, фотокарточки з люб’язними посвятами. Мимоволі спадають на думку проведені з ним довгі роки в таборі ГУЛАГу, у відомій “Долині смерті”.

У пресі ледь згадується про його каторгу, тому ще за його життя, три роки назад, я вирішив про це розповісти. І коли я спитав Ярослава Романовича (Славка), чи він не буде проти, з посмішкою в голосі, властивою лише йому, вимовив: «Я тобі лише вдячний буду». Однак, не судилося. Спогади я таки написав, але кореспондент Я. Музиченько не знайшла можливим їх видрукувати в «Молоді України».

Ось ці спогади.

У наш складний, тривожний час так хочеться, щоб ми усвідомили – лише об’єднаними зусиллями зможемо збудувати Україну, за яку боролись, про яку мріяли в таборах ГУЛАГу. Для цього потрібно не лише ворогувати, з’ясовувати стосунки, безжалісно критикувати один одного, згадувати старі гріхи, але й уміти об’єднуватися, розумітися, іти часом на розумний компроміс. А якби ще й обнятися, як цього благав Великий Кобзар, було б зовсім добре.

Задумуючись над цією проблемою, мимоволі згадую галичан, які дуже прихильно ставилися до нас, закарпатців в ув'язненні, з якими ми справді розумілися.

Тож дозволю собі зупинитись на неординарній постаті одного з них, з яким ми не лише подружили, але який у певній мірі вплинув на мою свідомість, на моє подальше життя. Йдеться про одного з найвідоміших сьогодні не лише в Україні, але і за її межами вченого-історика Ярослава Романовича Дашкевича.

Забігаючи вперед, додам: йому притаманні були неприхована шляхетність, елегантність, інтелігентність, точність, надзвичайна вимогливість, передовсім до себе. Видно, не лише гени передали йому славні батьки – вони благородно вплинули і на його виховання, адже батько Роман Іванович – був генерал-хорунжим УНР, а мати – Олена Іванівна (Степанів), – науковець, четар Української Галицької Армії. Він посприяв, аби я познайомився і з його мамою ще в ув'язненні. Від неї я отримав у таборі дуже милого листа, а ближче познайомився з нею вже у Львові, після її повернення з неволі. Передовсім запам'яталося мені гарне її обличчя (визнаної в минулому красуні), ідеальний порядок у квартирі та надзвичайно мила, вишукана мова.

Нагадаю, що сьогодні Ярослав Романович є одним з найвідоміших істориків України. Пішов із життя керівником Львівського відділення і заступником директора Інституту української археографії та державознавства ім. М. Грушевського, дійсним членом Української вільної академії наук /США/, співпрацівником з багатьох науково-освітніх закладів України. Він автор близько тисячі наукових праць. А про його багатолітні перебування в неволі в довідниках «Хто є хто в Україні» (1997, 2000) скромно записано: 1949-1956 рр. – політв'язень в'язниць Львова, Золочева, Карагандинського табору.

Як політв'язень, спробую трохи підняти завісу над його табірним життям.

Почав Ярослав Романович (а для нас, близьких з ним, Славко) працювати в таборі фельдшером. До ув'язнення закінчив два курси медичного інституту у Львові; опісля перевівся на філологічний факультет Львівського держуніверситету, який закінчив у 1949 році. У таборі влаштувався працювати у нейропсихіатричному відділенні, де швидко оволодів новою спеціальністю, та настільки, що коли заввідділенням відправили в інший табір, його призначили на це місце. Невдовзі набув такого авторитету, що йому довірили навіть комісувати психічно хворих, тобто, звільняти їх на волю як невиліковних і таких, що не являють загрози для суспільства. Завдячуючи тій своїй табірній посаді,

доктор Дашкевич «комісував» чимало політв'язнів, які і не страждали від психічних розладів; серед них і кілька закарпатців у такий спосіб повернулись з таборів додому. Певна річ, відбувалось все це вже після смерті Сталіна.

Приємно згадати, наскільки наші з Ярославом-Славком погляди на різні події та ситуації були тотожними. Особливо боляче було нам спостерігати, як навіть у таборах дехто з супротивних оунівських крил – бандерівців і мельниківців – продовжував ворогувати. Ми доклали чимало зусиль для їх порозуміння та зближення. Відрадно, що не без успіху.

У розмовах Ярослав Романович часто порушував питання історії Закарпаття, зокрема Карпатської України, за долю якої уболював у 1938-1939 роках, будучи студентом гімназії у Львові. Та хто міг йому більше розказати про трагічні події молодого держави, як не Василь Климпуш, один з керівників Гуцульської Республіки, сенатор Союму Карпатської України, рідний брат коменданта «Карпатської Січі» Дмитра Климпуша. Саме Василь, старший з братів Климпушів, перебував разом з нами в горезвісному таборі «Спаськ» Карагандинської області Казахстану, названого О. Солжиніциним «долиною смерті». Василь Климпуш зміг задовільнити цікавість майбутнього історика. У подальшому Ярослав Романович багато глибоких досліджень присвятить цій проблемі, свідченням цього є одна з останніх його праць про Карпатську Україну, опублікована в журналі «Універсам» (№ 3-4, 2009) під назвою «Світло з-за Карпат». Тут теплим словом згадав Славко і своїх побратимів із Закарпаття, з якими коротав свій строк у неволі.

Відрадно, що взаємини наші і після таборів залишилися незмінно товаришескими, дружними, теплими. Гріє мене ще й те, що був він головним свідком на нашому з дружиною весіллі.

Якось під час одного з приїздів Ярослава Романовича на Закарпаття, коли я вже працював хірургом в Ужгороді, ми дозволили собі проїхатися по області, не оминувши і моїх рідних на Тячівщині. Дивувала мене його обізнаність з історією та етнографією нашого краю. Я із захопленням слухав його розповідь про замок у Горянах, неподалік від Ужгорода, зокрема деталь, як один із високопоставлених військових чинів чехословацької армії роздобув в архівах Києва план цього замку та його таємних сховищ, і, перебуваючи на військовій службі на Закарпатті за Чехословацької республіки, вночі на возах вивіз скарби з цих сховищ ...Мені було соромно, що і про славу Горянську ротонду, з її безцінними фресками XII століття він знав більше ніж я. Поверталися ми з тої подорожі сповнені незабутніми враженнями, і це нас ще більше зблизило.

Я дякую Всевишньому, що посприяв зустрічі на моїх життєвих шляхах з такими людьми, як Ярослав-Славко Дашкевич.

Такими скупими були мої спогади про славного патріота, друга і побратима. Сьогодні залишилось мені просити у Бога, про Якого ми з Ярославом Романовичем (Славком) багато дебатували, – Царство Небесне, уготоване для тих, хто присвятив своє життя служити своєму народу до останнього подиху.

Науковий доробок Я. Р. Дашкевича більше 900 наукових праць з української історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін, сходознавства, українсько-вірменських, українсько-турецьких, українсько-єврейських відносин тощо

ХТО ВІДПОВІСТЬ ЗА ЗЛОЧИНИ?

Розповідь про свою гірку долю й долю своїх батьків та родичів я розпочну з того, що подам читачам два документи, які є незаперечним звинуваченням людиноненависної комуністичної системи. Документ перший стосується родини мого батька:

*Министерство внутренних дел РФ
Управление внутренних дел Пермской области
СПРАВКА*

Дана в том, что гражданин Лозинский Федор Антонович, 1876 года рождения, как глава кулацкого хозяйства, был выслан в 1930 году из с. Юровка, Ляховецкого района, Каменец-Подольской (Хмельницкой) области (выселение проводилось в административном порядке) в трудссылку Красновишерского района Пермской области, с семьей в составе:

жена – Елена Лук., 1885 г. р., сбежала в 1934 г.,

сын – Ананий Федорович, 1907 г. р., арестован в 1938 г.,

сноха – Антонида Андреевна, 1911 г. р., освобождена в мае 1947г.,

сын – Степан Федорович, 1908 г. р., сбежал в 1934 г.,

сын – Тимофей Федорович, 1914 г. р., сбежал в 1934 г.,

сын – Николай Федорович, 1924 г. р., сбежал в 1934 г.

На спецпоселении у Анания Федоровича й Антонида Андреевны родилась дочь – Лозинская Галина Ананьевна, 1937 г. р., освобождена в мае 1947 года.

Гражданин Лозинский Федор Антонович умер в 1933 г.

Основание: арх. д. № 7545/4 УВД Пермской области.

Начальник отдела УВД Р.Р. Габдрахманов.

10 марта 1999 г.

Документ другий стосується родини моєї мами:

*Министерство внутренних дел РФ
Управление внутренних дел Пермской области
СПРАВКА*

Дана в том, что гражданин Стасюк Андрей Дмитриевич, 1882 года рождения, как глава кулацкого хозяйства, был выслан в 1930 году из Лиховецкого района, Хмельницкой (Каменец-Подольской) области на основании решения административных органов в трудссылку Красновишерского района Пермской области, с семьей в составе:

жена – Наталья Григорьевна, 1883 г. р., освобождена в 1947 г.,

сын – Иван Андреевич, 1906 г. р., освобожден 27.06.47 г.,

Хто відповідь за злочин?

*сноха – Александра Дмитриевна, 1906 г. р., осв. 27.06.47 г.,
дочь – Ксения Андреевна, 21 г., сведений об освобождении нет,
сын – Дмитрий Андреевич, 1918 г. р., осв. 26.08.42 г.,
сын – Борис Андреевич, 13 л., сведений об освобождении нет,
внук – Владимир Иванович, 1931 г. р., освобожден 27.06.47 г.,
внук – Николай Иванович, 1928 г. р., освобожден 26.04.44 г.*

Гражданин Стасюк Андрей Дмитриевич был освобожден из трудссылки – сведений об освобождении нет.

Основание: арх. д. № 11663/4 УВД Пермской области.

Начальник отдела УВД Р. Р. Габдрахманов.

21 марта 2001 г.

Таким був початок більшовицької розправи над нашими українськими селянськими родинами, які в житті були побожними, працьовитими й національно свідомими. Були добрими господарями і не хотіли ставати рабами колгоспного стадного господарювання. Власне такі селяни, а було їх мільйони, були перешкодою комуністичній системі будувати своє «світле майбутнє», і тому їх так жорстоко й безпощадно знищували. За три дні до виселення наших родин, моїх дідусів Федора та Андрія арештували і відправили у Леховецьку (Білогірську) в'язницю, а на Зелені Свята ранком забрали жінок і дітей обох родин та під конвоем на фірах повезли в Білогір'я, поближче до залізниці. Тут же охоронці привели з тюрми моїх дідусів, яких разом завантажили в товарні вагони. Ешелон довго формували десь під Шепетівкою, і врешті він вирушив у далеку дорогу. А дорога була дуже важкою, з вагонів нікого не випускали, навіть не давали можливості на зупинках принести води. Годували гнилими оселедцями, гливким чорним хлібом та видавали по два відра води на вагон на цілу добу.

Так доїхали до Пермі, а там усіх завантажили на баржі та рікою Камою довели до зупинки Данилів Луг, де й висадили на поляні під лісом. Відтак приїхали охоронці та місцеві мешканці – чалдони, і почали розподіляти прибулих на спецпоселення по різних селищах. Родини Стасюків та Лозинських потрапили разом у селище Котоміш. Поселили їх у напівзруйнований барак, який стояв майже без даху та стін. Отож, в першу чергу дорослі зайнялися ремонтними роботами. З перших же днів усіх працездатних відправили в тайгу на лісорозробки, звідки вони мали право приходити «додому» тільки на вихідний день. Власне, в такі «вихідні дні» з наближенням зими люди почали будувати собі землянки, бо барак був непридатним до зимівлі. У цей час, коли людей виснажувала непосильна робота, заїдали комарі та усяка нечисть, почався

страшний голод. Спецпоселенці вимінювали за безцінь у місцевих все, що привезли з собою. Але й це не допомогло – люди пухнули від голоду й вмирали. В 1933 році від голоду помер і мій дідусь Андрій Стасюк і мій брат Володимир, а також другий мій дідусь Федір Лозинський.

Після смерті Володі моя мама вирішила втікати додому, на Україну. З великою бідною дісталася до нашого Білогір'я на Хмельниччині. Та місцеві яничари, побачивши її, донесли енкаведистам, і маму під конвоєм відправили знову аж до Котомиша.

Моя бабуся Наталія Стасюк після смерті дідуся, вирішила також втікати з двома своїми синами – Дмитром та Борисом. Її рідна сестра Юлія Мельник вислала їй з дому довідку на своє ім'я, і з цим документом бабуся втекла. В Пермі її з дітьми затримали, але перевіrivши, що серед втікачів Юлія Мельник не рахується, відпустили. Отож, вони поїхали даліше. На одній із залізничних станцій бабуся вийшла з поїзда, щоби купити хліба, але заки вистояла чергу, поїзд відправився, їй показали найкоротшу дорогу, до наступної станції, яка пролягала через ліс. Бабуся пішки пішла нею, але перешкодою стала велика ріка. Що робити? Старенька плавати не вмiла. Натрапила на якогось рибалку, що був з лодкою. Умоляла його переправити її на протилежний берег, але той не погоджувався. З розпачу бабуся хотiла втопитися. Коли рибалка побачив це, змилосердився – перевіз її за півхлібини. Коли вона добралася до станції, її поїзда вже не було – давно поїхав даліше. Бабуся почала шукати в почекальні вільного місця на підлозі, щоб десь присісти, і тут побачила, що на підлозі сплять, притулившись один до одного, її синочки. Знову сльози, на цей раз від радості. Нагодувала діточок рештою хліба і знову в дорогу.

Згодом дісталися таки до свого Білогір'я, але їх там зловили енкаведисти. Бабусю засудили на два роки тюремного ув'язнення, сина Бориса забрали чужі люди, а Дмитра відправили етапом у Котомиш. Бабуся відбула свій термін у Харківській в'язниці, а після звільнення її знову ж відправили на спецпоселення в Котомиш. Після багатьох випадків втеч з неволі на спецпоселеннях посилили режим: із селища не дозволяли відлучатися, увели строгу перевірку і т. ін. У цей час мої працьовиті батьки дещо обжилися на новому місці, викорчували дерева й заклали невеличкий город, купили козу. Батьки дуже тішилися, коли 24 серпня 1937 року народилася донечка, тобто я, Галинка.

Але їхнє щастя було недовгим. 4 січня 1938 року більшовики вчинили свій черговий злочин – приїхали в селище енкаведисти і почали виловлювати усіх мужчин-спецпоселенців просто в лісі, на роботі. З нашого селища ці людолови впіймали 130 мужчин і помістили їх у барак-клубі. Жінки покинули роботу й прибігли туди. До них вийшов якийсь

енкаведист і заявив, що всі затримані є арештовані, як «вороги народу». Вночі всіх їх вивезли в Нижній Тагіл, де протримали в тюрмі цілих дев'ять місяців, і тільки в жовтні почалися слідства та суди. «Особая тройка НКВД» за статтею 58-2 КК РСФСР» роздавала всім по 5-8-10 років каторги. Моєму батькові Ананію Федоровичу Лозинському «присудили» вісім років і відправили до «исправительно-трудового лагеря» в Архангельську область, Плесецький район, с.Онегово, де він і помер у 1942 році від серцевого захворювання. Рідний брат моєї мами Іван Андрійович Стасюк був засуджений на п'ять років. Свій вирок відбував в Комі АРСР, де йому «додали» ще п'ять років. Відбувши «своїх» десять років концтаборів, повернувся до своєї родини на Урал.

Ще один рідний брат моєї мами Дмитро Андрійович Стасюк відбув 10 місяців тюремного ув'язнення в Нижньому Тагілі. Його, як неповнолітнього, звільнили, але в 1942 році відправили у штрафний батальйон на війну. Він потрапив до німецького полону, втік з нього, продовжував воювати далі, дійшовши до самого Берліна. Після закінчення війни повернувся на Україну, одружився. Через деякий час, як фронтовик, звернувся до органів НКВД у справі нашого звільнення. На нас (мою маму Антоніну Андріївну Лозинську, на мене і на маму Дмитра Наталію Григорівну Стасюк) прийшли документи на повернення.

На цей час моя мама була вже інвалідом другої групи – майже не ходила. Працюючи на лісосплаві, впала у крижану воду, потрапивши між колоди. Заки її травмовану довели до селища, на ній весь одяг обмерз. Згодом відмовили ноги – наступив частковий параліч. Після повернення додому з Уралу, мама дещо підлікувалася, але на все життя залишилась хворою. Вдома інвалідність їй не визнали й не призначили ніякої пенсії. Коли ми повернулися на Україну, то єдиною потіхою для нас було те, що ми на своїй рідній землі, серед своїх людей.

Ось так жорстоко потоптала наші родини, як і сотні тисяч таких же українських родин, людиноненависницька комуністична система.

На закінчення цієї страшної розповіді хочу привести ще один документ – це моє «Свидетельство о рождении». Ось воно:

СВИДЕТЕЛЬСТВО О РОЖДЕНИИ

Гражданка Лозинская Галина Ананьевна родилась 24 августа 1937 года тысяча девятьсот тридцать седьмого

Место рождения: п. Котомыш район Красновишерский область, край Пермская республика РСФСР, о чем в книге регистрации актов о рождении 1937 года 08 месяца 26 числа произведена запись за № 107

Родители:

Отец Лозинский Ананий Федорович, национальность русский

Мать Лозинская Антонида Андреевна, национальность русская

Место рождения Н. Язьвинский с/с, р/н Красновишерский, обл.

Пермская

Дата выдачи 07.06.1991 г.

Заведующий отделом записи

актов гражданского состояния

М.П...../подпись/

У-ВГ № 49275

Мало було більшовикам нас вбивати, морити голодом й холодом, використовувати на рабських каторжних роботах, позбавляти елементарних прав, знущатися над нами, насміхатися над нашою мовою, звичаями, принижувати релігію, культуру, вони навіть позбавляли нас, споконвічних українців, своєї національності. Із приведеного мною «Свидетельства о рождении» виходить, що і мої батьки, і я вже не українці, а «русские». Ось так!

Часто запитую себе – хто відповідь за ці страхітливі злочини, які творились над моїм українським народом? Хто визнає і відшкодує рабську працю моїх дідів і батьків і таких, як вони, мільйонів українців, які працювали на каторзі по сибірах, уралах, воркутах, інтах, казахстанах, магаданах і сотнях інших таборах смерті страшної імперії зла? Хто відповідь за те, що я і тисячі моїх ровесників навіть не знаємо, де могили наших батьків? Хто і коли відповідь?!

Сьогодні я вже пенсіонерка, прожила важке дитинство і врешті відчула, що значить, коли є своя держава – Україна, свій герб, свій прапор та свій гімн. Мій день народження – 24 серпня – співпав з днем народження нашої держави – незалежної України! У своїй державі я можу вільно висловлювати свої думки, ходити до церкви й молитися до Господа Бога. Молитися за тих, які не дочекалися повернення на рідну землю, залишившись навіки в далекій, чужій землі. Молитися за свою Неньку-Україну!

Тетяна Мокра

ОДНА ІЗ БАГАТЬОХ МІЛЬЙОНІВ

Мого батька заарештовували два рази. Першого разу – в 1932 році в м. Харкові, коли він був на якійсь нараді. Через кілька тижнів його звільнили, бо не могли довести його вину. Приїхав він тоді додому і сказав матері, що ситуація ускладнюється, що його однаково знайдуть і доведуть йому вину, тому він повинен зникнути зі села. Поїде, десь влаштується на роботу і потім забере до себе усю сім'ю.

Батько дійсно зник із села – поїхав у Жуляни, що під Києвом. Там влаштувався на роботу бухгалтером у радгосп «Жулянівський». Потім прислав за мамою свою двоюрідну сестру, яка там теж працювала. Мама поїхала до батька разом зі мною та свекрухою по першому чоловікові, який загинув на війні ще в 1914 році. В Жулянах наша сім'я жила в гуртожитку при радгоспі.

Вдруге батька заарештували уже на початку 1933 року там же, в Жулянах. Відвідувати його у в'язниці матері він заборонив, хоч вона й не носила його прізвища, а була з ним лише в церковному шлюбі. У в'язниці його відвідувала й носила передачі тільки двоюрідна сестра. Після арешту батька мамі запропонували залишити гуртожиток та виїхати із Жулян, що вона й зробила. Взявши мене з бабусею, мама повернулася назад у село. Наша хата стояла уже пограбованою, тому ми почали жити у селі Демовщина Ржищевського району Київської області, звідки були родом. Скоро весною від голоду померла бабуся. Мама пішла в колгосп на роботу, бо там давали на обід якусь «баланду» і кусочок хліба. Те вариво мама з'їдала, а хліб приносила мені. Вдома вона варила суп із кропиви чи лободи.

Одного дня мама додому не повернулася. Я ночувала на порозі своєї хати (добре, що поріг був широким!) разом із псом та котом. А в цей час дружина маминого брата прийшла до дідуся, маминого тата, і повідомила, що Мотря (так звали мою маму) впала опухла з голоду серед дороги на полі. Вона просила дідуся якось забрати маму, бо до ранку її роздеруть злі пси і вовки. Дідусь попросив одного одноосібника, що мав коня, привезти маму додому. Вночі вони привезли її ще живу до дідуся і там врятували. Про мене ніхто не згадав. У товаристві пса і kota я ночувала на порозі багато разів.

Маму через два тижні відправили нічним пароплавом до її сестри у Київ. Там мама працювала поденницею в заможних людей (були такі в часі голодомору!) за їжу і хлібні відходи, з яких сушила сухарі. А цей

час, коли мама була відсутня, я ходила по сусідах і просила їсти. В кого було що їсти – той дещо давав, а в кого не було, то виганяли мене. Іноді хтось брав мене до хати на ніч, а коли ні, то я ночувала на своєму порозі.

Село було великим та людей у ньому ставало все менше й менше. Одного разу я зайшла до ясел, де мене нагодували. Я плакала і не хотіла звідти йти. Завідувала яслами дружина маминого двоюрідного брата, бойова й смілива жінка, на правлінні колгоспу поставила питання про моє існування і доводила, що дитина батьків не вибирала, що моєї вини не має в тому, що батька судили, що нікому не відомо де мати, а дитина боса, в одній одежині ходить по селу й жебракує. Правління змилосердилось і ухвалило зарахувати мене в ясла. Відтоді я ночувала в яслах, але кожен вечір бігала додому подивитися, чи не повернулась мама. Вона не поверталась.

Врешті в кінці липня приїхала мама з мішечком сухарів. Я дуже зраділа, переночувала у своїй хаті з нею, але на другий день вона відправила мене знов у ясла. Там я була постійно, а мама знову пішла на роботу до колгоспу.

До сільської ради прийшло повідомлення, що мого батька, Табачного Макара Самійловича, засуджено на десять років позбавлення волі. Мене відразу ж вигнали з ясел, а маму – з колгоспу. Ми залишились наодинці з бідною. А через декілька днів до нашої хати приїхало три пари волів з возами, трактор і група комсомольців-активістів. Вони витягли маму, яка голосила, з хати й почали розбирати нашу оселю. Мама просила залишити хату під ясла, бо хата була новою, великою, та ще й покрита бляхою. Ніхто на мамин плач не звертав уваги, хату за тиждень розібрали й перевезли на колгоспне подвір'я. З неї хотіли побудувати колгоспну контору, але вона так і зігнула на цьому подвір'ї.

Ми з мамою залишилися без житла і засобів існування. Мама пішла до свого батька, але виконавець із сільської ради попередив дідуся, що коли він прийме нас до себе, тобто родину «ворога народу», то буде сам вивезений. Ми змушені були ночувати в полі, під копицями сіна. Потім мама пішла в сусіднє село, за якусь їжу допомагала людям на городах, і так бродила вона по селах. А в нашому селі уже трохи забула про нас місцева влада.

Наближалася зима. Виходу в нас не було, й ми знову повернулися на своє обійстя. Дідусь з мамою викопали землянку, виклали із середини кучками дощок, які залишилися від розібраної хати. Три сходинки вниз, двері з одним віконечком та однією шибкою. Стіни земляні, для спання – настил з дощок. Мамина родина допомогла з одежею та продуктами. Багато людей співчували нам, бо поважали мого тата й маму. На правлінні кол-

госпу знову постало питання про прийняття мами до артілі. Помогло те, що мама носила прізвище першого чоловіка. Очевидно тому й маму прийняли знов до колгоспного ярма. Мама почала ходити на роботу, але я не могла уже ходити до ясел – боліла нога й без допомоги мами я не мала сили кроку ступити. Пролежала я в землянці цілу зиму. Був 1934 рік, коли лікарі встановили у мене захворювання туберкульозом лівого кульшового суглобу.

В цій землянці ми прожили аж до 1937 року. Лікувати мене не було змоги, я пила якісь таблетки, але помітно кульгала, хоча почала потроху сама ходити.

У 1937 році з допомогою маминої родини для нас купили половину хатини. Вона складалася з однієї кімнатки, в якій було одне віконечко, без жодних сіней чи коридору. Для нас це було великим щастям! Дідусь склав пічку-плиту, було тепло й сухо, було видно через віконечко сонце, але я на той час була вже поважно хворою. Я не пішла в 1938 році в перший клас – через хворобу пішла на рік пізніше.

Через поневіряння, що спричинилися позбавленням волі мого батька, мене було покарано. Мені склали такі умови життя, при яких я не могла нормально рости, вчитися, працювати, відчувати себе вільною людиною. Родина мого батька відреклася від нас після його засудження – лише один його брат був прихильним до нас. Ось така моя доля!

СПОВІДЬ МУЗИКОЗНАВЦЯ

У зрілому віці частіше постають спогади дитинства, чим далі, тим виразніших, чіткіших набирають обрисів... Уривки пережитого, того ще не зовсім свідомого життя, ніби часточки мозаїчних камінців, укладаються в картини-спомини рожевого дитинства. Цілісні, барвисті, об'ємні, навіть тоді, коли дні змінювались стриманішими барвами.

Моє рідне місто Городок, як малюнок художника, ні, безліч малюнків і не одного. І кожен щирого і сердечного митця. Став з білими і жовтими лілями та острівцями шуварів. Край чистого берега від парку прив'язані човни... Чим не пісня? Перше «бачення» великого, дуже великого будинку – Городоцький суд, який височів навпроти нашого дому. Біло-червоний, з виструнченими формами отворів, своїм вершечком наче сягав сивобородих хмар. Дитячою уявою сприймався фортецею з невідомими таємницями, захованими «кременезними» стінами.

Стендом окремих вражень постає український садочок у домі господаря Василя Кишка на Львівському передмісті. Там була і читальня «Просвіти». Будинок потопав у зелені. На подвір'ї саджівка з плачучою вербою, що аж торкалась вологої поверхні, наче захищала чудернацьке мереживо зелених водоростей чи від сонця, чи від вітру.

Українська приватна школа на Скитнику, де навчались мої старші сестри Ірина та Галина, вже не діяла, тому мене віддали в перший клас школи ім. Королеви Ядвіги. Школа була гарна, велика, здавалась просторою у порівнянні з кімнатою хати Василя Кишка. За огорожею подвір'я відповідно до пори року по-різному гомоніла Верещиця. Навпроти вікон нашого класу стояла вілла Бірецьких. З вікон завжди линула музика і білосніжні фіранки рухались у її такт. Мелодії відволікали деяких учнів, за що неуважних не раз карали вчителі. На одному з popisів сестри Ірини, яка вже кілька років навчалась гри на фортепіано, мама показала мені композитора Людкевича, Сяся – як називали його всі, навіть учні. У мріях сягала зватись ученицею школи, і, нарешті, торкнутись біло-чорних клавішів фортепіано...

Старовиною дихала міська ратуша з годинниковим дзвоном, а щочетвергова торговиця нагадувала справжнісінький ярмарок з пісень та переказів, площа тоді ще не засаджена деревами, кипіла фірами з різним крамом. Діти господарів з Яворівщини клацали саморобними дерев'яними калаталками, качечками та курятками, звуки різних висот видавали свистки і наскрізь пронизували безперервний людський

гамір, майстри-аматори вправно вигравали розмаїті нехитрі мелодії, демонструючи можливості свого товару – дудок, сопілок.

У недільні дні та свята ринок заповнювали городяни. Співали хори, грали оркестри, забавлявся люд. У квітчастий килим перетворювалась бруківка в день Матері чи на свято Божого Тіла. Виховувалась я і зростала в атмосфері любові до всього національного. Мої батьки пристрасні просвітяни: батько придніпрянець, неодноразовий голова Філії «Просвіта», Товариств «Відродження», «Лугу», очолював регіональне Товариство збереження воєнних могил; мати – галичанка, активістка Українського жіночого руху, громадська діячка і постійна учасниця хужожніх гуртків та колективів.

Часто оживає галерея постатей-портретів дорогих людей: батьків Петронелі та Романа Паламарчуків, тети Омелії та вуйка Михайла Цяпків чи не першої городоцької красуні Ольги Цегельської, яка з великим життєлюбом і патріотом отцем Володимиром Демчуком тримали мене до Хресту в церкві Благовіщення.

Батьки були дуже працюючі: не марнували жодної хвилини. У вільні години збирались, дискутували, співали. Відзначались усі великі свята: Різдво і Великдень, постійно День Злуки та День пам'яті Героїв Крут. За Святою Вечерею, окрім нас, тети та вуйка Цяпків, з нами був завжди Воїн Української Армії. Біля символічною образом Січового Стрільця мама ставила «повноцінне» накриття, і ми, діти, клали в його тарілку все, чим багатий був стіл. Заможно не жили. Батьки будували хату, усі «зайві» кошти йшли на просвітянські справи, бібліотеку, передплату українських часописів, різні пожертви.

Назавжди закарбувалось лагідне, погідне обличчя отця – декана Епіфаня Роздольського в момент сповіді смертельно хворої мами. Тато сидів у Бригідках, а ми, діти, стояли біля вмираючої. У видовженій спальні постійно сиділи і стояли якісь люди. Перешіптування і жіноче схлипування припинялось з появою Мирона Лисяка. Невисокий на зріст, привітний, але надзвичайно зосереджений молодий лікар пропонує останній експериментальний порятунок: введення кровозамінника. Стається чудо. Неприємна, зовсім знесилена мати приходить до тями. Милосердний Господь повертає її до життя і дарує ще майже півстоліття. А через два роки городківчани назавжди прощаються з Миколою Лисяком – надзвичайною людиною і лікарем. Несуть його тіло на Личаківському цвинтарі у Львові.

Найелегантніша, як здавалось, горда і неприступна піаністка Оксана Бірецька приваблювала фахом. Уже відбулися прослуховування на новий 1939-1940 навчальний рік. Я була серед тих зарахованих

щасливців. Так мало залишалось до першого омріяного заняття. Та доля змінила плани, розтоптала надії. Все змінилось...

Війна! З приходом до Городка німців тата арештовують, наче мало насидівся в Бригідках, ніби мало зазнавав різних репресій і заборон за польської влади. Адже не був жодним злочинцем, а за свою ідейність і національний дух постійно розплачувався.

Коли зайшла мова про «заміну» німців більшовиками, мусив виїхати на Захід. Бо вже «совети» його – солдата Петлюрівської армії – повісили б першим. З ним виїхала і найстарша донька Ірина. Сім'я розкололась навпіл. Вийшли ми з мамою зустрічати визволителів, які сунули гостинцем зі Львова. Якись непривітні, дивились на всіх з підозрінням. Брам, прибрану синьо-жовтими стрічками, при вході до міста наказали відразу розібрати, а городоцьких ініціаторів такої імпрези відправили на «перевиховання».

Йшли дні за днями. Ми з сестрою Галиною вчилися у школі, мама тримала квартирантів. Сиділи тихо. Жодних відвідин і виходів у люди. Розформовано Філію Вищого музичного інституту, де проходила прослуховування, а це було тоді великою дитячою трагедією. Пошепки мама потішала нас, що це все тимчасово.

12 квітня я прийшла зі школи в доброму настрої. Співала, так мріяла грати, співати – «Інтернаціонал». Гарною здалась мелодія, але в тексті, який треба було вивчити на наступний день, багато дечого було неясним. Як це – «стирати на порох»? Що за «військо злидарів»? Чи ж ті, що у празники стояли під церквою? То чому вони мали повстати? А чому нищити панів? Це означало мою маму «паню інженерову» чи тата «пана інженера», до яких так усі звертались? Так в роздумах і заснула.

Та спати довго не довелося. Стурбована мати збудила. В кімнаті були чужі люди, нишпорили, скрізь заглядали. Зібрали якісь речі, а тоді всіх вивели з хати. Квартирантів також. На подвір'ї стояла фіра із запряженими кіньми. Мама ніяк не могла сісти. Дивилась на хату. А коли стали забивати двері, вхопилась за одвірок і заревіла, наче пристрелений у передсмертній агонії звір. Більше ніколи такого відчаю я не бачила і, взагалі, мати рідко плакала.

Нас везли попри став. Мій улюблений став з білими і жовтими лілеями влітку, замерлий, засніжений, і також такий чарівний взимку. Крізь морок ночі проглядалися силуети старовинних верб, які прощались з нами, похитуючи забрунькованим гіллям. «Быстрей, быстрей!» – кричав «старший» на погонича. (Цього слова у нас в хаті ніколи більше не вживали).

...Їхали в невідоме. На зупинках, які були переважно на невеликих перестанках, давали по порції чорного-пречорного гливого хліба і якусь баланду, названу «супом», а також окріп, мутний і дуже смердючий. Він слугував за чай чи компот. Конвой нікого не допускав і не випускав. І так – до Уралу. Часом траплялись конвоїри людяні, то називали станцію або місце перебування, бо, взагалі, їм це заборонялось. І щоразу під гучну музику оптимістичних радянських маршів поїзд рушав далі на північний схід.

Протягом двох тижнів нашим помешканням був вагон. Вдень стояли на глухих перестанках. А якщо ешелон рухався, то з-за вікна проглядали чужі краєвиди. Обабіч штреки миготіли червоні п'ятикутні зірки, вистелені битою цеглою. Обмальовані свіжим білим вапном, як і гасла «ТРУД, МИР, МАЙ!», виглядали ніби святково: країна Рад готувалась до Першотравня. Мама відверталась від тих «зірок», а я займалась підрахунком. Та ніч збивала його. Саме вночі поїзд їхав швидко і без зупинок. Його монотонний ритмічний стукіт заколисував. А чи спали наші матері? Вже ніхто не плакав. Більше мовчали в очікуванні кінця дороги чи кінця життя. Нарешті тупик. «Выходи!» – кричали охоронці. І знову: «Быстрее!» Мама, мужня і витривала жінка, мимоволі приклала до серця руку. Не могла чути цих слів і, очевидно, боялась, що серце «вискочить». Із жалю. Так про це розповідала вже після шестилітнього заслання своїм рідним у Львові.

Вивантажили в Кустанай. Перед вагонами стояли підводи і відкриті вантажівки. З кожного вагона брали окрему сім'ю, щоб і там нас усіх розрізнити. Наші клунки поскидали на вантажівку з трьома польськими родинами з Мостиськ і Судової Вишні, їхали 150 км на схід. Нас скинули край села Торське вже за полудень. Степ. Його безмежжя лякало і насторожувало. Все чуже і незнайоме. «Хоча б когось з городківчан мати поруч», – тихо промовила мама. Знала, що цим ешелonom їхала пані Бірецька із хворим батьком Лонгином Озаркевичем, наша сусідка, вчителька пані Андрущишинова, Хиляки, Біляки, родина Карачевсько-го... Де вони? Разом це вигнання переносили б легше.

Вантажівка від'їхала. Ми якийсь час сиділи на клунках. Голодні, холодні. Почали сходитись люди. Чистенькі, в білих хусточках, і темношкірі, в небачених нами дотепер тюрбанах, жінки. Деякі говорили по-українськи, правда суржиком, але порозумітись можна було. Ті в тюрбанах, з масою дітвори, що трималась їхніх спідниць і ховалась за них від чужинців, спілкуватись з нами не могли. «Моя твоя не понімає», – говорили. Не знаючи російської, ми й того не розуміли. Сидимо на пакунках і ніхто не знає, що далі. Надвечір, після «обговорення» хто

ми і що з нами робити, нас розібрали селяни по домівках. На підмогу прийшло кілька чоловіків. Деякі, пристрасно затягуючись самосадом, стояли осторонь. Спілкуватись з «ворогами народу», як нас охрестили ті, що звантажували, не наважувались. Швидко під'їхали «тележки», мужики покидали наш крам і поїхали.

Село було недалеко. Фактично одна вулиця з 25-ти хат. При кожній з тильного боку був город. Вже пробивались перші сходи бур'яну, чорніла острівцями ще необроблена господарями невелика ділянка, чи не єдина годувальниця торського колгоспника. Нас взяла говірка, рухлива, худорлява, «не першої молодості» баба Антониха. Дід Антон, істинний кацап, як сам називав себе, сивий, зарослий до страшного, чекав нас біля хати. Через стайню увійшли ми у сіни, а потім кімнату саманної хати. Ідеальна чистота. Відразу привабили нас господарі. Далекі «від світу», жили своїм замкнутим життям. Вони випромінювали ширість, ще жевріла десь українська гостинність.

Життя пливло. Мама написала «додому». Довго довелось чекати. Але час від часу щось від рідних надходило, навіть якісь провіантові пачки. Звичайно, всі розпечатані та переконтрольовані, а іноді «переполовинені». В кожному дворі тримали корову, 2-3 овечки, свиню, курей, багатші мали пару волів, а здебільшого їх надавав колгосп імені Шевченка (!!!). Взимку прями, катали валянки, доглядали худобу, а влітку працювали на своїх ділянках і в колгоспі. Від зорі до зорі орали, жниували, молотили, мололи і складали в державні амбари. Щось перепадало на трудовні. Отак жили вони і ми з ними. Люди були роботящі, нерозбещені, покірні перед «владою». Трудовні заробляли чесно. І хоча платня за них не була належною, голоду не відчували. Мама ходила по хатах шити, латати, сестра пробувала плести на дротах, а я байдикувала. До школи не ходила. Не знала мови, не було в що взутись, і школа була аж за три кілометри. Часто траплялось, що в степу, по дорозі до школи на учнів нападали вовки. Особливо весною, коли голод дошкуляв хижаків. Траплялись і трагічні випадки. Мама на такий експеримент не йшла. І робила все, щоб перевестись до району.

За рік я змушніла і стала якоюсь зовсім дорослою. Почала прислухатись і придивлятись, може й аналізувати. Захоплювали люди, їх чудові імена: Мотря, Катерина, Горпина, Макар, Назар – в українців, Кси, Капіза, Нургали – у казахів. З цікавістю пізнавала обряди останніх, їжу. Навчилась пити кумис (кінське молоко), їсти біжбармак, чаювати на килимі довкруги самовара, сидячи на підлозі з підігнутими ногами.

Пізнала музику Сходу, зокрема дивовижні тужливі пісні казахів, оперті на пентатоніку (п'ятиступеневий лад), побачила домбру і почувла

під її акомпанемент, як кажуть тепер, співану поезію казахів. Уперше в тій стороні почула прекрасні українські пісні, яких у нас не співали: «Посіяла огірочки», «В кінці греблі шумлять верби», де головним є другий голос, а перший – підголоском. Спрагла музики і співу, ішла в гурт селян, які не розлучались з піснями вечорами, або в полі в часі перепочинку. Швидко осягнула специфіку того старовинного мелосу Великої України. Люди, втікаючи від голоду, їхали світами, кидаючи білі хатки і вишневі садочки. Лишилась тільки пісня. Тужили за вишнями й яблуками, які там росли, а тут їх замінював послін, польові суниці та розкішні солодкі гарбузи. І звучала пісня чистенько і вправно, на два-три голоси. Бувало, як розспівається жіноцтво, аж серце б'ється від радості.

Мама працювала в колгоспі. Спочатку ніколи із селянками у співочу спілку не входила, а з часом також заспівала, особливо сумної, тужливої: «Ой нагнувся дуб високий понад став, ой по тобі жаль глибокий позістав...»

Минув рік нашого заслання. І раптом війна. Плаче все село. Мама в розпачі, що вже надій на повернення додому жодних немає. З кожної хати на фронт ідуть двоє, троє чоловіків, переважно батько й син, або самі сини. В селян забирають усе. Трудодні тільки записуються. Щомісяця приходить похоронка. І, до речі, з війни повернулося лише двоє. Отже, село практично спустошилось від чоловічого населення. Вся відповідальність упала на жіноцтво та дітей. Настали чорні, голодні дні для села і для нас. Збіжжя забирали до зернини, їли картоплю, часом баранину і коржі з висушених картопляних лупин.

Польські родини, а нас так називали, забирають у Кайбагор на будівництво залізниці Акмолінськ-Картали. А оскільки сестрі виповнилося 16 років і є дві робочі одиниці, а я одна утриманка – забирають і нас. Поселяємось у бараках, варимо на «триніжці» у дворі. Хліба нема, ні круп, ні борошна. Картопля і картопляні плячки замість хліба. Десь ще вдається роздобути якогось жиру, виміняти на якісь речі молока і мила. Під зиму наказують повертатись. Куди? Знов у це вже голодне забите село?

Мама робить знову старання, щоб нас відпустили в район. Спрацьовують довідки щодо сестриного поганого зору і мого недокрів'я. В районі є аптека і лікарня, і там можна очікувати якоїсь допомоги. Знаходяться виrozumілі люди і допомагають мамі забрати нас до району. Очевидно, був цей переїзд спасінням. Там у трикотажній артілі ми зі сестрою виробляємо дві норми: я пряду вовну, а Галина плете на фронт рукавиці з двома пальцями – великим і вказівним. На зароблені 600 руб. купували дві склянки солі, якою в нас взимку посипають вулиці,

і пуд-півтора картоплі (2-3 відра). Мама ходила по селах шити. Тільки весною, коли розтанули снігові кучугури заввишки з хату, могла пішки прийти до нас з якимись заробленими пожитками.

Районний центр Урицькоє – невелике селище з чотирьох вулиць: Ворошилова, Сталіна, Леніна і Набережної – був найбільш приступним для нас великим містом. Дві школи, лікарня, клуб, перебудований з дерев'яної церкви – ознаки найвищої цивілізації. Для нас. Також і для місцевих мешканців. Туди прагнула переїхати мама. Писала в різні інстанції. Переконувала і невинність нашої родини. Так тривало три роки. А коли звернулася, як радили місцеві, до Калініна, «дуже доброго чоловіка», прийшов якийсь урядовець і попередив, щоб нікуди більше не писала, бо «буде гірше».

Так ми жили з тавром «ворогів народу». Населення ставилось до нас добре. І українці, і казахи допомагали чим могли, особливо родинам з дітьми. Давали нам пасти овець, старшим корову, годувати свиней, курей. За це ми одержували молоко, сир, часом грудку масла, якусь годину (картоплю, гарбуза, насіння).

Нарешті мама добилася дозволу. Ми в Урицькому. Знову нові проблеми із житлом, роботою. Взяла нас молода господиня Надя Василенко. Мешкала край села з двома хлопчиками-близнюками. Чоловік «воював». Господарювала на городі, доглядала корову і вівцю. А коли корівка отелилась, а овечка окотилась, забирала їх до хати і всі поїли «малюків», міняли сіно. Словом, мали і радість, і «звукове» розмаїття, і «відповідне» повітря. Аж до тепла. Зима тривала майже 8 місяців. Весна і осінь – кілька днів. Розтане сніг, попливе водою і відразу літо. Мама поверталась із «заробітків». Віддаль між селами була 18-20 км. Тож добратися до нас могла лише пішки степом і в теплу погоду.

Вдень я вчилась у школі. За плечима мала два класи польської школи, півроку української радянської і три роки перерви. Вечори, а то й ночі при каганці, який сама навчилася робити, ми пряли і плели. Забули смак хліба, а не там булки чи якогось печива. Пам'ятаю, в 1943 році в школі відзначали день Жовтневої революції. З області завезли пряники, глазуровані цукром. Кожному дали по одному, а мені два, як учасниці художньої самодіяльності, редактору стіннівки, та ще вчителька, наша сусідка, посприяла цьому. Щастю не було меж. Не знала, чи їсти, чи дивитися на цього пряника. Вчилась тоді в четвертому класі. А так хотілось, як не печеного, то хоча б затирки.

З настанням весни ми, діти, іноді й дорослі, йшли на поле збирати колоски, які залишились після збору осіннього врожаю. Потім їх «молотили» (м'яли руками), мололи на жорнах і мали пару пригорщ

борошна або крупи. Це було святом. Але то був «бізнес» заборонений. Пригадую, якось я з сусідською дівчинкою назбирала шапку колосків і щаслива поверталась додому. На коні під'їхав бригадир, вибив батоном шапку з рук, побив мене, вигукуючи: «Вас, врагов народа, привезли сюда, чтоб вы выдыхали! Вон, а то убью!»

За шість років заслання змістились виміри добра і зла. Портрети городківчан «казахстанського періоду» сприймалися під іншим кутом зору, зі зміненим освітленням: мами, Ольги Андрущишин, Оксани Бірецької, Марії Карачевської. Проживаючи в різних «посьолках», ці жінки підтримували одна одну листовно, іноді матеріально. Протягом життя шукаю нагоду, щоб розповісти про паню Андрущишинову. Жоден тлумачний словник не подає таких окреслень, які б охарактеризували цю жінку. Знаходячись на засланні, практично без жодних прибутків, Андрущишинова час від часу висилала нам по 100-200 руб. В еквіваленті: до пуда картоплі. «Пані Паламарчукова, – писала вона, – масте малі діти, а я сама. То ж прийміть від мене кілька рублів...» Мама перечитувала листа по декілька разів. Тоді плакала...

У якому б оточенні не була, не поклалада надій на повернення в Україну. Боліло мене принизливе ставлення до всього українського. У школі нам забороняли по-українськи говорити на перервах, хоча це був дикий суржик і рідко хто розмовляв чистою російською мовою. Це вже коли приїхали деякі евакуйовані з Підмосков'я та інших міст, ми почули чисту російську мову. Перекручувалися всі українські прізвища і вчителями, і самими учнями, які «вимушені» були соромитися нації та свого походження. Жовтоножки ставали Желтоножскими, Ковалі – Ковалевыми, Сиви – Савініми, Кравці – Кравцовыми...Доходячи до паспортного віку, усі записувалися «руськими».

Після закінчення війни Городоцька парафія вислала нам «Визов» на право повернення до Львова. Великою, складною та довготривалою виявилась волокита з оформленням документів. Польські родини за домовленістю забрали до Польщі, а нас, українців, залишили напризволяще. Попутними машинами поїхала сестра в Кустанай. Губить, але на щастя за день знаходить документи. Віза є. Обдерті, в якихось лахах, повертаємося. Народу усюди тьма-тьменна. На кожній станції сидимо на своїх клунках по кілька днів. Виснажливі черги в каси. Щоб квитка закомпостувати, стоїть мама з сестрою навпереміну, беззмінно-цілодобово. У Челябінську сиділи чотири дні, в Москві – тиждень. На Львівський вокзал приїхали 14 квітня 1946 року, символічно, що вивезли нас 13 квітня 1940 року.

Час тоді був страшним. Кожен боявся своєї тіні. Ми й такі, як ми, переселенці не мали жодних засобів до життя, навіть кутка, хоча всіх вивезли із власної домівки. Ми, «репатріанти», перебивалися в рідних чи знайомих. Довго на одному місці затримуватися не могли. Кожен: і ті, хто приймав, і ті, кого приймали, боялися «засвітитися».

Попри це, мене, ще досить малу, ризикуючи бути виселеними, або покараними іншим більшовицьким «винаходом», брали на повне утримання упродовж кількох канікул городоцькі родини. Це, перш за все, сім'я Олени та Антона Левковичів, часом родина Михайла Садкового з Цуценва. А коли в повітрі «запахло небезпекою», мене перекватували до багатодітної родини Степана Колодія з Підгаю. Подалі від стороннього ока. Одежу «підкидали» сусіди Ганна та Іван Кецки, Марія та Євстахій Левковичі, Марія та Іван Монастирські.

Велику підтримку ми мали особисто від Катерини та Івана Сапеляків, Марії Цуньовської, Софії Попко. Не злякалися вони допитів енкаведистів. Низько вклоняюсь їм живим і пам'яті покійних.

Тільки після смерті Сталіна стало трохи легше. Перестали боятися кожного і самих себе. Хоча частково. Вдалось поступити до омріяної консерваторії, закінчити, витримати конкурс на редактора музичних передач Львівського телебачення, зайнятися науковою працею. Життя почалося, з одного боку, справді творче, а з іншого «добивали» примітивні обмеження, цензура, виклики на «килим» в обкоми та інші «оми». Справжня політична каторга.

В РУКАХ У ВОРОГА

(Повстанськими стежками)

У 1946 році я вступив в юнацтво ОУН під псевдом «Швидкий» і був підпорядкований зв'язковим у боївці референта СБ Стрийської округи Андрія Кремінського («Смерічки»), де був і мій брат Василь («Вершок»). Ця боївка з літа 1946 року залишалася й зимувати на наших теренах. Місце під зимовий бункер вибрали у Страхівському лісі на Горбках, на віддалі двох кілометрів від будинків моєї родини. Про цей бункер ніхто, крім мене, не знав. Взимку в хуртовину або при великому снігопаді я ходив туди на лижах. Доставляв повстанцям деякі молочні продукти, білизну та пошту. Від них забирав пошту, відправляючи її на зв'язки, залежно під напругу. Тоді, в хуртовину, я організував нашому батьку зустріч із своїм братом Василем. І коли батько побачив свого сина – кремезного повстанця, то кинувся йому в обійми, не соромлячись за сльози, бо це були сльози радості, адже вони не бачилися довгі роки.

Ця зима минула щасливо. А лихо не спало, і я не знав, що над моєю головою уже був піднятий меч. Адже мої часті рейди в окрузі Сколівщини не пройшли мимо очей МГБ. Вони ще влітку 1946 року, допитуючи мене вдома про бандерівців, змасакували так, що я два тижні не міг сам встати. Тоді я думав, що садисти просто познущалися, а насправді вони вже довго слідкували за мною. На початку травня 1947 року вони мене схопили (переодягнені на повстанців). Тут відкрито мені сказали, що я більше не вийду з цього лісу, поки не розповім все, що знаю. І так мене мордували більше доби в цьому глибокому лісі. Я знав, що перебуваю у смертельній небезпеці, бо ці спецзагони МГБ нікого живим не відпускали. Тоді лише один Господь Бог допоміг мені вирватися з їх хижацьких рук.

Десь у вересні 1947 року я мав бути біля села Волосянки, де тоді розміщались кошари з отарою овець. Туди я підійшов на таку віддаль, щоби все бачити, бо в мене появилася якась тривога. В колибі горів вогонь, біля якого були вівчарі, а собаки були спокійними. На небі світив повний місяць, який часом закривали чорні осінні хмари, і тоді ставало зовсім темно, і я почав тихенько відходити стежкою від потічка, біля смуги гущавника, аж в одну мить мене скрутили облавники, що сиділи в засідці. Підбіг начальник гарнізону Бойко і сам обшукав мій одяг і

чоботи, а тоді підштовхнув мене, промовляючи: «Ты, чтобы не убежал, садись на этот пень», а на колоди, які були спереду та позаду мене, посадив облавників. Сам забрав трофеї, пішов до колиби, сів біля вогню і почав уважно усе переглядати. Особливу увагу йому привернув мій молитовник, де був написаний автограф рукою Митрополита Андрея Шептицького: «Вірній християнці Ганні Рошкович», підпис, дата й печатка. Цей молитовник буй подарований моїй мамі Митрополитом у 1938 році, і для мене він був дорогою реліквією. Гарнізонний Бойко сидів біля вогню і відривав з молитовника по листкові, уважно розглядав його і кидав у вогонь.

Я сидів, а мої думки проносилися блискавкою, бо я знав, що мене чекає. По лівому боці від мене був ряд молодих смерічок, а за ними межа з невеликою кручею. Направо стояли рідкі смереки, за якими лежали решта облавників. Я подивився на небо, чи скоро його закрие хмара. На моє щастя, облавники почали закурювати і чиркати сірниками, і на хвилю стало темно. Я вистрибнув, перекинувся через межу і в цю мить ударили в мій бік довгі черги з автоматів та кулемета. Кулі зрізали землю, проносилися над моєю головою, камінці відскакували і били по мені, але я, нахилившись, біг до потічка, а межа мене прикривала. Коли я перебіг потічок, то стріляти перестали і від кошари доносилися викрики, а в небо злетіли дві червоні ракети.

Наступного дня цю подію з'ясували вівчарі. Коли вони подоїли овець і повечеряли, до них підійшла велика група облавників і наказали їм заспокоїти собак, від колиби не відходити й сидіти тихо, а самі оточили цю місцевість і групами стали в засідці. Коли я вчора в темноті втікав від них, то вони, косячи чергами з автоматів, потрапили у своїх – одного сержанта вбили на смерть, а другий був ранений і дорогою до лікарні помер.

Час плив з постійно напруженими ситуаціями, ворог шаленів і постійно на Сколівщині спалахували бої – сутички з військами МГБ, бо окупант хотів чим скоріше знищити повстанців у такому важливому для них районі. І гинули в боях повстанці, й часто провідні, досвідчені. Загинув у дуже жорстокому бою Андрій Кремінський («Смерічка»), загинув і мій брат Василь («Вершок»). А я постійно був у боївці Василя Кремінського («Липи»), брата «Смерічки» і найкращого друга мого брата.

Весною 1949 року ми повернулися на свої терени і зайшли до моєї родини. Мої веснували, вже посадили картоплю, а брат Роман орав і сів. Бабуся винесла нам вечерю. Вона напевно мала якесь передчуття, що ми більше ніколи не зустрінемося, і тому не відходила від мене

й говорила, що завжди просить Господа Бога, щоб зберіг мене. Коли ми прощалися, то бабуся сказала нам, що принесе для нас сніданок на старе умовлене місце. Але цього вона не могла зробити, бо вже була в дорозі на Далекий Схід під військовим конвоєм. Тоді вивезли решту моєї родини: брата Романа з вагітною дружиною, яка народила сина в тюремному ешелоні (назвали Василем, в честь загиблого старшого брата); дружину полеглого брата Гафійку з двома діточками – Ярославом, якому було чотири роки, та дворічною Стефою, а також мою невтомну бабуся. Із села Волосянки в цю ніч було вивезено сорок вісім повстанських родин.

Після такого масового вивезення нам стало дуже важко, бо рідні були нашою опорою. А потім, щоби залякати тих людей, які залишилися, на них спрямували найжорстокіший терор і органи МГБ всіх «пересівали через сито», шукаючи повстанських спільників. Тоді, хоч і було ще багато порядних людей, але від них користі було небагато, бо серед них уже посіяли страх. У цей час також дуже розрослися гарнізони військ МГБ і всі села були заблокованими. Зима на 1950 рік була дуже суворою, і в цей важкий час я підступно потрапив до рук МГБ.

Коли автомашиною привезли мене під будинок районного відділку МГБ, то на мене вже чекав начальник цієї страшної установи Ведерніков зі своїми помічниками. Почався допит. На початку мені запропонували «чесну співпрацю». Ведерніков говорив, що про те, що мене піймали, ніхто не знає і не буде знати, але я повинен про все розповісти, а тоді підписати з ними угоду. За це вони будуть мене деякий час навчати всьому необхідному, що в майбутньому мені може пригодитися. А коли з цього я почав сміятися, то для мене почалась Содом і Гомора. Так продовжувався цілий тиждень, бо Ведерніков говорив мені, що коли я відмовлюся співпрацювати з ними, то буду лежати разом зі своїм братом «Вершком». Мене збентежило те, що вони за цілий тиждень не вели ніякого протоколу допитів, а це означало, що Ведерніков безперешкодно може виконати свої погрози. Мене виручив тоді якийсь підполковник з області, який перевіряв в'язнів по книзі реєстрації і сам записав до неї всі мої анкетні дані. Після того мені призначили слідчого, а через тиждень я був уже в Дрогобичі.

Прізвища слідчих Дрогобицької катівні моя пам'ять не зберегла, а їхні найжахливіші тортури пам'ятатиму до останнього подиху. Перший був худим, рудим і пархатим, працював з помічниками, які викручували мені руки і силоміць засували пальці в щілину між дверима і дверною рамою, а рудий поволі зачиняв ці двері і говорив: «Ну что, бандеровец, сейчас будешь говорить правду?» Я втрачав притомність і падав, а вони

лили на мене воду й піднімали мене чоботами, потім викручували другу руку і повторювалося все спочатку...Ранком заводили мене в карцер, мокрого кидали на цементну підлогу, на якій був іній, бо у віконці ж бракувало скла, а на дворі стояв тріскучий мороз.

Другий слідчий був кацап з фіолетовою мордою, від якого завжди смерділо горілкою. Цей «працював» кулаками й чобітьми сам, без помічників. За кожним словом матюкався і кричав: «Я тебе, бандеровская сволочь, изувечу!» А одного разу привели мене до іншого кабінету, в якому був новий слідчий, який вів мою справу до кінця слідства.

Новий слідчий поведився зі мною як «нормальна людина». Він добре володів українською мовою, його цікавило, як жила моя родина й взагалі Західна Україна до 1939 року. Пригощав мене своїми цигарками, а сам довго простоював біля відчиненого вікна і дивився на весняні вулиці Дрогобича. Одного разу він викликав мене до себе і сказав, що слідство в моїй справі закінчено, а з мого звинувачення він вилучив одну статтю, яка слідством не доказана. Також сказав, що судитимуть мене заочно, і більше як десять років не дадуть. Виходячи від нього, я йому подякував за його людське ставлення до мене. Слідчий на якусь мить розгубився, але нічого не відповів.

За цей час, поки я сидів у камері № 19 Дрогобицької слідчої тюрми, то із в'язнів, які перебували зі мною із самого початку, залишилися одиниці, бо машина МГБ перемелювала людські долі безупинно. З тієї в'язниці мене викликали на вивіз, я попрощався зі своїми друзями, мені було жаль з ними розлучатися, адже ділив з ними наше спільне горе, водночас й радів, бо закінчилися мої муки-тортури, які Господь Бог допоміг мені витримати й не зламатися. Я радів, що по справі проходив один, і через мене ніхто не постраждав. Цим я пишався. Дивився і диволюся до сьогоднішніх днів людям в очі без сорому.

Чекати вироку завезли мене до Стрийської в'язниці, в якій умови перебування були дещо кращими та й в'язні не були такими виснаженими нічними тортурами на допитах під час слідства. В цій тюрмі промайнуло літо, а пізньої осені зачитали мені вирок і відправили до Львівської пересильної тюрми. Коли набралася достатня кількість в'язнів, щоби сформувати ешелон, то одної ночі нас вишикували у довгі колони, оточили великою зграєю озброєних енкаведистів й завантажили у вагони поїзда, який повіз нас у концтабори дикої Мордовії.

В Мордовію приїхали зі мною молоді хлопці, з якими я не розлучався всі роки неволі. Це були: Богдан Слюзар, Микола Дубас, Мирослав Коник, Іван Мазур, Микола Арабський, Мирон Липовий-Лазуха, Петро Янишевський, Роман Кулик, Гнат Уніцький, Василь Сабодаш, Антон

Бунча. Зимою прибув ще один ешелон із в'язнями, і до нас потрапили молоді львівські хлопці, яких ми називали «Веселий Львів». Це були: Петро Франко, Богдан Панас, Орест Яринич, Ярослав Берест, Богдан Галамай, Любомир Лазурко, Іван Савшак. Весною 1951 року нас майже всіх з концтабору № 3 перевели у режимний табір № 7, в якому й проходили невільницькі наші роки. А пізньої осені 1953 року з концтабору № 7 забрали майже усіх (залишили тільки інвалідів і хворих) і перевезли в Омськ. Там, в часі лютих морозів, ми працювали на будівництві нафтоперегінного заводу. В новій сформованій бригаді ми всі були молодими. Підпорядковувалися на будівництві головному механіку Чепурних, який був корінним сибіряком і відносився до нас, як до своїх друзів. Він завжди брав наші листи і відправляв їх з міської пошти, бо в нас було листування обмеженим.

Одного разу, в кінці квітня 1954 року, до нас в майстерню прийшов Чепурних і сказав нам, що є Указ Президії Верховної Ради СРСР від 24 квітня 1954 року про звільнення політичних в'язнів, яким під час арешту не було вісімнадцять років. Чепурних говорив, що йому шкода з нами розлучатися, але він для нас зробить усе, щоби ми вийшли на волю першими.

Так і сталося, як нам обіцяв наш благодійник, бо незабаром нас, дванадцять хлопців з нашої бригади, викликали в спецчастину для фотографування і сказали, що нас готують на звільнення. А потім в табір прибув Омський обласний суд, щоб переглянути наші формуляри, вияснити, як ми себе вели і чи можливе наше звільнення. Відтак суд прийняв рішення про наше звільнення. На суді я запитував, чи дає цей Указ від 24 квітня 1954 року право на прописку там, де людина захоче? Нам тоді пояснили, що цей Указ дає дозвіл на прописку навіть в Москві та Ленінграді. 13 липня нас викликали в спецчастину, видали гроші, які були ще на наших рахунках і дали кожному підписати три анкети про нерозголошення того, що ми бачили і що з нами відбувалося по тюрмах та концтаборах, а також попередили, щоби ми ранком о 9-ій годині наступного дня були на вахті комендатури.

Наступного дня ми усі разом прийшли на вахту, де вже чекав сам начальник табору Громов, який вручив кожному довідку про звільнення. Автобусом відвезли звільнених на вокзал. До Львова я приїхав на свій день народження, і цей приїзд був для мене найціннішим у житті подарунком. Паспорт спочатку не хотіли видавати, а коли видали, то в ньому був умовний код – політично небезпечного, а про прописку ніхто й слухати не хотів. Але друзі мого брата Марка не залишили мене в біді – дали хабар і мене прописали. Довго я шукав роботи, але через три місяці й тут пощастило – я влаштувався на роботу.

Та довго жити спокійно мені не довелося, бо у листопаді 1956 року в Угорщині почалась революція, і мене, як особливо небезпечно-го злочинця, зі Львова виписали. Тоді я був ще дуже наївним, думав що доб'юся правди, їздив декілька разів до Києва і Москви, але все це були мої ілюзії на справедливість у верхах, марно витрачені гроші та час. З'ясувалося, що надії на хрущовську «відлигу» були марними, бо репресивна машина, запущена в свій час злочинною клікою, не була зупинена й не визнавала ніяких потеплінь. Мене викликали з роботи і вручили суворий припис – негайно покинути Західну Україну.

Я поїхав зі Львова навмання і зупинився біля оспіваного Дніпра у місті Кременчуці. Там я влаштувався на роботу, люди до мене ставилися дуже добре, а я відповідав їм взаємністю, мав там хороших друзів, які до мене горнулися. А потім я помітив за собою «пастухів» з КГБ, на роботі відчув тиск і зменшення заробітку чи не вдвічі. До мене часто підсиляли яничарських псів, які цькували мене. А літом 1958 року КГБ вигнало мене з Кременчука, і більше на Україні я не міг ніде влаштуватися.

Тоді я виїхав з України в Казахстан і влаштувався у колгоспі «Красная поляна» Карагандинської області, де директором був І.Манилик, родом із Хмельницької області, бандерівець, якому після звільнення не дали виїзду на Україну. А вища агрономічна освіта дозволила йому займати цю посаду. Я влаштувався електриком і водночас радіотехніком. Іноді їздив у відрядження в Караганду, Алма-Ату, Бішкек, де зустрічав цікавих людей, які пройшли через більшовицьке пекло. До українців казахи ставилися добре, а до мене особливо, бо я мав там багато хороших друзів серед інтелігенції. До росіян, навпаки, казахи відносилися насторожено та з ненавистю, бо вони старалися всілякими способами познущатися над казахами, висміювати їх. І тоді була неминуча розплата тому, хто посмів принизити їхню культуру, звичаї, або поглумитися над їхньою дівчиною чи жінкою. В цей час в Казахстані при владі були переважно самі казахи, які вміли захищати свій народ від свавілля всяких зайд.

Восени 1959 року я виїхав до Львова, бо дуже тужив за Україною. Приїхавши на Батьківщину, я відразу ж почав шукати, де б влаштуватися на роботу, але за мною ходили «пастухи», які скоріше заходили в ті двері, куди я мав заходити, а після них зі мною ніхто вже не хотів розмовляти. Мене навіть тоді арештували. Доведений до відчаю, я написав Хрущову листа, в якому, не боячись уже нічого, описав про ці знущання, чинені наді мною. Я запитував його, навіщо було давати такий «гу-

манний» указ, за яким мене звільнили. В кінці листа просив, щоби мене знов заарештували і судили, бо зі Львова я не виїду! Через деякий час після того мені замінили паспорт і прописали.

Коли нарешті я сяк-так влаштувався і почав працювати, то думав, що мої поневіряння закінчилися. Але ж ні! Кагебістам потрібно було виявляти ворогів, і тому про мене вони ніколи не забували. Хоч тоді я не бачив постійно за собою «пастухів», але провокатори до мене чіплялися. Я цим не дуже переймався, працював на двох роботах, бо вже росли у мене діти, яких я дуже любив, виховував їх та пишався ними.

На початку 70-х років із з'їздівської трибуни КПРС Брежнєв проплямав на цілий світ, що «на Україні й Грузії возрос націоналізм». Це було сигналом для багатомільйонної зграї КГБ розпочати нові репресії. І тоді по всій Україні прокотилася хвиля арештів свідомих українців, якими поповнювали тюрми і «психушки».

Відверто ставилося завдання відшукати тяглість націоналістичного руху, пов'язати дисидентський рух із змаганнями бандерівців. Відтоді життя для мене стало пеклом більш як на два десятиліття. Мене, як особливо небезпечного, КГБ поставило на облік для постійного стеження та почало збирати на мене різний компромат. З того часу я не міг без «пастухів» ступити ні кроку, а провокатори снували біля мене, як комарі у болотах Мордовії. І вся ця хижацька зграя ходила по п'ятах за мною, знущалася, шантажувала і провокувала. У моїй квартирі поставили підслуховуючі прилади й сліdkували за нашими родинними розмовами. Тепер все це є добре відомим, як і стало відомим те, що кагебісти ніколи і нічим не гребували, робили найбридкіші, а то й злочинні вчинки, щоби досягти своєї людиноненависницької мети!

ЗВ'ЯЗКОВА УПА КАТЕРИНА МАНДРИК-КУЙБІДА ТА ЇЇ ВІРШІ

Після тяжкої хвороби на 77 році пішла з життя Катерина Михайлівна Куйбіда – довголітній політв'язень, ветеран національно-визвольних змагань, поет.

Тонкий лірик і водночас мужній борець, вона своїм патріотизмом та відданістю Україні стала зразком на життєвому шляху наступних поколінь нашого народу, зокрема української молоді. Її сила духу і незламність, віра у свій народ перелиті у щирі слова поезії та громадянську позицію і вчинки формували майбутнє України, якій вона присвятила своє життя.

У скорботі схиляємо голови.

Світла пам'ять про Катерину Михайлівну Куйбіду завжди буде з нами.

**Катерина
Мандрик-Куйбіда**

Віктор Ющенко

Микола Жулинський

ЯКЕ ВЕЛИКЕ ЩАСТЯ – ВІРИТИ!

І любити. Бо віра вирощується-визріває на любові до Бога, до родини, до рідного краю – Батьківщини.

Віра наповнює людину особливою енергією самозбереження в нелюдських умовах існування і водночас запалює вогнем вибухової самопожертви. Це і є та мить фатальної готовності покласти своє життя на оltар віри.

Я чую силу спротиву до болю,
Яка мене наповнює ущерть:
Або здобудеш вимріяну волю,
Або достойну вигадаєш смерть!

Цим вистражданим, вибореним ідейно-світоглядним кредо керувалася авторка вірша «Благослови вогнем, а не словами...», зв'язкова УПА Катерина Мандрик-Куйбіда, в долі якої боротьба за волю України

і творчість не лише поєдналися органічно, але й взаємно стимулювали. Але як тоді зрозуміти ці перші рядки цитованого вірша, заперечать мені, в яких вогонь жертовної боротьби начебто протиставляється слову?

Насправді якогось активного протистояння слова і діла, боротьби і творчості в поглядах і долі Катерини Мандрик нема. Є лише засторога не приховувати за патріотичними гаслами і клятвеними запевненнями свого відсторонення від активних дій, осуд будь-яких спроб уникнення особистої відповідальності за долю рідного краю, за розпросторення національно-визвольної боротьби. Згодом у «Повчанні дітям» вона образно вивіє роль та значущість рідної мови, українського слова в національному прозорінні кожної людини, в єднанні нашого народу на шляху до творення Соборної України. Тільки тоді буде праведною така дорога, яка

Вимощена Словом
До людей і Бога...

Що стосується вірша «Благослови вогнем...», написаного у 1946 році, коли її батька енкаведисти два місяці немилосердно били в Болехівській тюрмі, всередині все повідбивали і нарешті, нічого не вивідавши, відпустили помирати додому, тоді чи не вперше Катерина пережила глибоке трагічне потрясіння. Ніякого власного дому, своєї хати сім'я Михайла Мандрики вже на той час не мала – помирав покалічений чоловік у чужих людей. Молода дівчина із жахом і ненавистю пережила цю трагічну подію, бо побачила, до якої жорстокості доходять советські окупанти, намагаючись приборкати дух і волю її народу.

Того ж 1946 року влітку Катерині у сні з'явився Ісус Христос і провістив: «Я закликав людей, щоб покаялися, щоб молилися, а ти, дитино, пам'ятай, що тепер 46 рік, а ти, дитино, за 4 роки, в 50 році, будеш на страшному суді».

І всі ці чотири роки, коли зв'язкова УПА опікувалася повстанцями – лікувала і доглядала поранених, прала їхню одежу, приносила їжу, переводила через гори, доставляла повідомлення, ходила в розвідку, вона думала, що ж станеться в провіщеному 1950 році.

І таки настав цей страшний суд – 25 жовтня 1950 року Катерину Мандрику заарештувало районне МГБ і лише через 14 років – після страшних тортур, нелюдських знущань, непосильних робіт і жахливих поневірянь по сталінських концтаборах вона в 1964 році повернеться в Україну. Повернеться інвалідом другої групи.

Випробування вогнем самопожертви розпочалося не в 1946 році – значно раніше, коли Катерині йшов вісімнадцятий рік і вона долучилася до національно-визвольного руху. Тоді ж вона відчула смак образного слова і бажання виповісти свої думки й переживання у віршах. Почуття, переживання, роздуми прагнуть вивільнення і образного вивершення – шукають відповідної форми, в якій вони могли б віднайти своє художнє довершення.

Приходять у її рідний край «другі совети» – окупанти в тозі визволителів від гітлерівського нацизму, але для Катерини, як і для десятків тисяч таких же молодих українських патріотів це «визволення» швидко унаочнюється жахливими репресіями і жорстоким придушенням національно-визвольного опору. Катерина Мандрик з особливою емоційною чутливістю реагує на носіїв «кривавих ідеалів», відчуває непогамовну потребу боротися, помститися за смерть своїх односельчан і вояків УПА і боронити свою Україну.

Злоби кривавої пророки,
Що вивергають з горла смерть,
Ви тут пробудете допоки
Ми гнівом сповнимся вщерть.

Переінакшить нашу вдачу
Не вдасться, нелюди, і вам.
Ми збережем любов гарячу
І вірність нашим корограм!

Цей вірш 1945 року «Криваві ваші ідеали...» є своєрідною клятвою молоді патріотки, яка у Великий День Воскресіння Христового посвячує себе на жертвну боротьбу з радянським окупантом, благословляючи себе на очищення вогнем оновлення на найвищій хвилі героїчної самопожертви.

Великий День. Урочі дзвони
Наш дух здіймають до небес.
Ми Україну обороним!
Христос Воскрес! Христос Воскрес!

Це емоційне наповнення свого духу вірою в переможність визвольної боротьби є запорукою перенесення всіх випробувань на жорстоких перевалах долі. Для молоді повстанки советський окупант –

руйнач духу, та агресивна сила, яка намагається передусім розхитати духовні основи нації, ослабити і впокорити національний дух, зруйнувати моральні устої українського народу.

Вірш «Руйначі духу», написаний 1947 року, вражає символічно-алегоричною наповненістю та ідейно-викривальною спрямованістю.

Молода поетка виходить на горизонт мислення і поведінки радянського агресора, який у своєму божевільному замірі підпорядкувати собі увесь світ шаленіє від всевладності та грандіозності майбутніх перемог. Катерина Мандрик-Куйбіда цей революційно-агресивний сказ, спричинений прагненням доконати весь світ, порівнює з настанням глобальної зими, планетарного обліденіння, що загрожує зникненням усього живого на землі.

Же в цих ранніх поезіях вбачається поетичний дар, який тяжіє до метафоричного і символічного оприявлення особистісних візій, вражень, уявлень, роздумів...Зримо проступає в її поезіях естетична емансипація яскравої в своїх творчих замірах індивідуальності. Це порівняння до творчого самоздійснення Катерина Мандрик не приховує:

Україно, серцю мила,
Пісне неба і народу –
Відчуваю: пружать крила,
Я готова до польоту.
(«Вслухаючись у ніч»)

Образне слово виступає в її внутрішній потребі естетичної емансипації визначальним засобом. І чим активніше Катерина Мандрик втягується в боротьбу УПА за національне звільнення, тим виразніше проступає в її поезіях публіцистичний струмінь, тим потужнішим стає громадянський пафос і патріотичний голос. Ми можемо нині лише гадати, скільки поезій, що народжувалися під час лісових переведень повстанців чи по дорозі зі Львова до Комі АРСР у худоб'ячому вагоні, чи в холодні ночі в бараках під землею, не вилилося на папір, забулося-не запам'яталося, скільки образів не знайшло своєї поетичної форми – хіба в таких немилосердно важких для виживання умовах було до творчої праці? Але якщо судити по віршах, які не мають дат написання, то неминуче утвердиться думка, що Катерина Мандрик-Куйбіда була настільки глибоко «заряджена» на образне мислення, що навіть на пограниччі життя і смерті у її свідомості пульсували естетичні почуття.

Катерина Мандрик-Куйбіда – надзвичайно емоційно чутлива натура, від природи наділена даром провидіти. Трагічне потрясіння чи, вірніше, усвідомлення-передчуття трагічної колізії настільки глибинно

проникає в її душу, в її почуття і переживання, що вона набуває дару особливого чуттєвого пізнання. Її уява настільки ефективно активізується, що виявляє здатність викликати із ірреального світу образи Ісуса Христа, Матінки Божої Гошівської, не відчувати болю, коли її катували слідчі, нічого не боятися – «ні своїх катів, ні знущань, ні найтяжчого вироку».

Треба було мати таку духовну силу, щоб усвідомити й переконати себе, що віднині її Ангелом Хранителем є Матір Божа Гошівська.

«Так воно і сталося: з молитвою до Бога я стійко переносила всі нелюдські умови пересилок і концтаборів. Молитва до Бога допомогла пройти мені через всі муки комуністичного пекла знущань», – згадуватиме на схилі свого страдницького життя Катерина Мандрик-Куйбіда.

Очевидно, що ця мужня, духовно зріла, релігійно свідома жінка пройшла-пережила катарсичну ідентифікацію – трагічні потрясіння спричинили вивільнення її душі, завдяки чому її душа відновила свободу. А це можливо за умови інтенсивної духовної роботи. Згадаймо долю Василя Стуса, його внутрішню боротьбу за звільнення власної душі від будь-якої скверни і набуття повної духовної свободи в умовах тотальної фізичної несвободи.

Сама Катерина Мандрик-Куйбіда згодом наголошувала: «За цих нелюдських обставин виникала особлива потреба в інтенсивному духовному житті. Лише воно тримало тебе людиною попри намагання системи перетворити кожного на тварину, яка живе тільки інстинктами. Глибокі релігійні переживання, пошук сенсу саме в такому табірному житті, обов'язок продовжувати боротьбу в нових умовах, звернення до творчості дозволяло в'язням зберегти себе і вижити».

Дивовижне, захоплююче враження справляє героїчне життя і духовний світ Катерини Мандрик-Куйбіди! Рідкісне поєднання самопожертви в боротьбі за волю Батьківщини і творчої самореалізації.

Ця мужня патріотка України зуміла породити і виплекати в своїй душі свободу. Свободу вибору свого місця в національно-визвольній боротьбі та свободу творчого самоздійснення. То як не захоплюватися цією героїнею, її боротьбою за віру, за свободу рідного народу, а отже, і за свободу його слова, як не побачити в її долі волю Божого Провидіння?!

6 – 7 вересня 2011 р.

*Микола Жулинський,
академік НАН України*

Додаємо кілька віршів Катерини Мандрик-Куйбіди з опублікованих у альманасі «Меморіал» 3-4, Львів, «Поклик сумління», 1993.

Вслухаючись в ніч

«Ох, яка ця нічка дивна» –
Тихо шепчуться смерічки.
Запах шелест, місяць-гривна,
Срібло втомленої річки.

В тиші плескіт хвилі тане,
Трави гнуться під рососою,
Зорі дивні в небо манять
Незвичайною красою.

І земля так рівно дише...
Пісня чується цикади,
Вітерець траву колише
Ніжно так, неначе гладить.

Україно, серцю мила,
Пісне неба і народу –
Відчуваю: пружать крила,
Я готова до польоту.
1947

***

Простелилися дороги
Через поле, ліс та кручі.
І чомусь мені під ноги
Впали болем неминучим.

Геть від рідної домівки
Повели в морози люті,
В тюрми, карцер, голодівки, –
Їх ніяк не обминути.
1954

***

Ударю в тиші береги
Аж зойкне моторошно ніч.
Зірвуться голосу круги
Зорі згасаючій навстріч.

Посипле вигране ний сніг
Із переляканих небес:
«Як, Боже праведний, ти міг
Віддати ворогу на сміх
Народ, який ще не воскрес?»
1952

***

Невже від мук та болю
Під плин нестримних літ
Я звикну до сваволі
До тундри і боліт?

Невже душа ізвикне
Боліти і мовчати,
А серце вже не схлипне,
Як рани заятрять?

Невже прийму остуду
Я спраги боротьби
І звикну до облуди,
До чорної ганьби?

Невже тремтіти буду
Я перед злом колись?
Невже затихнуть в грудях
Вітри, що піднялись?

Невже колись замкнуся
Покривджено в собі
І ницо відречуся
Життя у боротьбі.

Невже колись зміліє,
Роздвоївшись, душа,
Зачахле серце вкриє
Байдужість і ложа?

Невже в мені загине
Мого народу нерв?
Аніж дожить до цього —
Вже краще в гріб тепер.
1952

***

Серце, скупане у волі,
І любові до Вітчизни,
Не знесе насмішки долі,
Над минулим славним тризни.

Кулаки свинцем налиті,
Загартовані у праці,
Наших недругів страшити
Будуть ще в бою гарячим.

Сльози наші кров'ю змиєм,
Проминуть неволі ночі.
Ми віддячити зумієм:
Хай проб'є лиш час урочий.
1952

*З опублікованого в Антології краю.
Долина, Болехів, околиці. Львів, Логос, 2000.*

Ударю в тиші береги

***

Веселилось літо днями і ночами,
Хизувалось літо буйними житами,
Блискотливе срібло на листки зелені
Сипало прещедро з золотої жмені,
Гопака, аркана – тнуло непомалу
І тепло не скупю посилало в далі...
Так спливали днини, проминали тижні,
Перекоти літо – зміни дивовижні:
Не дзвенить вже срібло, не звучать цимбали,
Всі маестро півччї теж позамовкали.
Посивіли трави, вив'яла примула,
Лиш калина блузку вишиту вдягнула
І тепер чекає на узбіччі літа,
Що коханий днями сватати приїде...
Захмеліле літо від п'яних світанків,
Музики і тиші, від пісень і танків
У гульбі веселій розгубило просинь...
Те тепер приймаєм, що дарує осінь.
1959

Руйначі духу

Примножся, зимо, водночас,
Впотуживши навали.
Ми захворіли знов на сказ,
Бо світ не подолали.

Зневагу сили перемнож
Понуро на прокльони –
Хай всіх пройме і страх і дроз:
Формуємо колони.

І від людини до камінь
Усі пізнають муки:
Зруйнуєм душі поколінь
Без жодної принуки.

Це ж хто там тягнеться невлад,
Когось жаліти хоче?
Усіх поглине снігопад,
Усе засипле, хлопче!

І щось вигадувать не слід –
Крута удача в хуги.
Усе скує довкола лід,
Не заквітує вдруге.

Шукати праведних не час –
Такі вже дні настали:
Ми захворіли знов на сказ,
Бо світ не доконали.
1947

***

Правду голосно скажіть!

Пам'яті полеглих за волю України

Ми – мертвяки, ми – тлін і порох...
Вінець кривавої борні,
Ми – дух козацький непокори,
Вкраїнська воля і пісні.

**Василь Куйбіда презентує
книгу своєї матері**

Ми – храм нащадкам небайдужим...
Який нас бруд не обливав,
Але жила, як світло в душах,
Священна мрія вікова.

Йй до нас і ми ціну найвищу
За неї склали та дарма...
Над нами, як на попелищі,
Новітня зведена тюрма.

До вас живих, крізь брехень хащі
Щоісторичної доби
Деремось голосом пропащим:
– Зітріть із нас слова ганьби!

Не крові хочемо і смерті,
Нехай мовчить блискуча мідь,
Але обдуреним – відверто
Всю правду голосно скажіть!
1965

***

Краєчок веселки, як вишивку мами,
Річка полоще у хвилях бурхливих.
Жайвір щасливо витринькує гами –
Пісні слова розсипає по нивах.

Гори, розлігшись під небом високим,
Сонцю підклали паруючу спину.
Вітер притомлений, взявшись у боки,
Спочити присів на стареньку ялину.
1959

Запроданець

Родився він рабом
Душею і думками,
Був лицемір великий
І майстер до підлот,
Старанно працював
В інстанції роками
І з ним посперечатись
Наважувавсь лиш чорт.
1975

***

Втікає сон від мене знову,
Хапливо так ховається в кутки.
Тому я вас скликаю на розмову,
Стривожені неспокоєм думки.

І сторожко вслухаючись у тишу
Запитую, коли ж прийде та мить,
І зірка нова в обрії нічному
Про мого сина світу сповістить?
1958

Світ дитини, число 5, 1996

Повчання синам

(уривок)

...У букеті мовнім
Найбільша квітка
Українська мова,
Дороженькі дітки.

Нею нас природа
Говорити вчила –
Дарувала волю,
Дарувала силу.

І дощі і вітер
В нашім ріднім краю
З кожним із вас, діти,
Нею розмовляють...

За колючим дротом
У страшнім Сибіру
Катував цю мову
Деспот озвірілий.

Убивав по тюрмах,
Заливав отрути,
Щоб веснянку-душу
Вбити чи зіпсути.

Не вдалось! Не вдасться!
Поки ми у купі,
Найлютіший ворог
Нас не знищить, любі.

Не зітре ні титли,
Не уб'є ні слова,
Бо травинка кожна –
Українська мова.

Кожна гілка, брунька,
Листя та пагінчик –
Це маленький мови
Нашої промінчик.

А як хтось забуде
Рідний запах слова –
Запече у грудях
Українська мова.

Протече огненно
Соромом по жилах,
Прожене непам'ять,
Щоб душа ожила.

І стелилась гінко
Праведна дорога,
Вимощена Словом
До людей і Бога...
1963

З неопублікованого

Байка без моралі, але з підтекстом

Якось свинська зібралась громада
Поласувати відходами з корита –
Попереду, звичайно, знать пихата,
За нею вже вся братія немита.

Гучне вищання, чавкання щасливе,
Вдоволено заплющені очиці –
Бенкетувало свинство галасливе
В корито впхавши рила і сідниці.

Та ось одна, піднявши очі вгору,
Від люті затрусилася і зблідла:
Поодаль кінь стояв біля комори,
Не пхаючись до хваленого їдла.

Спокійно пив з цебра холодну воду,
Поганого не маючи на гадці.
– Він зневажає нашу всю породу, –
Враз вискнула свиня, – Погляньте, братці,

Від гурту, стерво, зовсім віддалився.
Найбільша це з можливих всіх образ.
Паскудник. Бевзь. Над вищим поглумився,
Над найріднішим кожному із нас.

Він плюнув в душу, знехтував народом –
Відщепенець на голову недужий –
Поглянуть треба криє що під сподом,
Кому він, треба вияснити служить.

– А випрягли із воза, бач, до строку, –
Їй друга влад. – Відступника за грати!
– Ех, жаль не ті часи, – хтось бовкнув збоку, –
Йому б руду до здохнення тягати.

В дворі притихли всі і, навіть, кури,
Злостиво лиш порохкували свині,
І липли їхні погляди похмури
До сірих плям на бідній конячині.

– Порядне свинство, – кінь промовив впрілий, –
Я б долучивсь до вашої кагали
Якби овес – не покидьки ви їли
Та чистою водою запивали.

– На що підняв він, чуєте ви, руку:
На кровію освячену святиню,
На нашого спасіння запоруку, –
Поважні знов обурилися свині...

... ..

Облишмо їх, хай лускають горішки
Погроз, що злість породжує тваринна,

Та в пам'яті своїй копнімось трішки –
Можливо й нам знайома ця картина.
1977 – 1987

***

І було... і було... і було...
І слово, і сила, і воля.
Безжально як сон відійшло,
Лиш плаче покривджено доля.

Та в цій безпросвітній біді,
Де вижили слабші і кволі,
Вже сходять слова молоді -
Боротися кличуть за волю.

***

Колишеться туман. Світанок спить,
Укритий оксамитом і парчею,
А шепоти житами: «жить» і «жить»
Під вітру голубою опанчею.

Вже привиди псалмів прийшли в поля.
Білють у садах дими кристалі.
Блищать хрести церковні звіддала,
Де сосни згуртувалися кошлаті.

Біжать стежки у травах: «шурх» та «шерх»,
Тремтять листки, заглянувши в безодню.
Приваблює віддаленістю верх,
Всеблагість переймаючи Господню.

ФАКТИ ІСТОРІЇ

Олекса Різників

ПАВЛО РАДИШ – ПРОВОВІСНИК СЬОГОДЕННЯ

Павло Радиш

*Я трудівник без чинів і звань,
націоналіст, який любить Україну.*

*Павло Радиш.
Петродолина, Одещина,
1972 р.*

*Написав я заголовок – і зупинився. А чи
не занадто голосно – «прововісник»? Втім,
давайте спочатку розповім про нього, а потім
разом подумаємо...*

Травень. 1972 рік. На розі Дерibasівської і Пушкінської, на тому, що ближчий до Думської площі височіє будинок обласного суду. З 4 травня сюди щодня, як на роботу, привозять із будинку КДБ, на Бебеля, нас, підсудних по справі

– Ніну Строкату-Караванську, мене і О. Притику. Судять нас за те, що ми українці, що розмовляємо своєю мовою, що читали самвидав, що, що обстоюємо права і гідність України, пишемо листи на захист своєї мови... Ніну Антонівну ще й за те, що вона не відмовилася від свого чоловіка – Святослава Караванського, якого мордують у таборах уже 20 років. Мордують за ту ж саму любов до України.

Рік тому Вчена Рада медичного інституту розглядала це питання – усі питали у Ніни, чому ви не відмовитися від чоловіка?? Він же націоналіст, він же проти соціалізму і тд...

Постановили – не місце такій людині у стінах медіну. А у грудні 1971 року її заарештували аж у Нальчику, куди вона поміняла квартиру і переїхала.

Отже, суд іде. Ще й на повному серйозі. Статус наш, Ніни, як відомої за кордоном поборниці прав України і Людини, і мій, як уже відомого дисидента (бо ж друга судимість, як не як), поета, журналіста, вчителя української мови вечірньої школи № 14, зобов'язував КДБ гратися усерйоз: підібрали слідчих, які знають мову, а оскільки таких

мало, то мені аж із Тернополя виписали слідчого Лоху і він сидів усі вісім місяців у Одесі. Суддя Котенко (чимось скидається на бувшого президента Леоніда Кравчука) так мало, то мені аж із Тернополя виписали слідчого Лоху і він сидів усі вісім місяців у Одесі. Суддя Котенко (чимось скидається на нинішнього нашого Леоніда Кравчука) так старанно вимовляє українські слова. І це все робиться для того, щоб показати нам, що Українська Республіка – є, що мова – є, а ви, клеветники, кажете, що мова переслідується, що Україна гине! Ви наполягаєте, що суд закритий, а в залі дивіться, повно людей! І справді, у залі сидять якісь молоді хлопці у цивільному. А мені доводиться кожного дня казати судді, що я не братиму участі у справі, якщо не будуть у залі тато, сестра, дружина. Тоді суддя заклопотано так просить охоронців покликати моїх родичів.

Уже комедія ця дотягує до середини травня. І ось 13 травня у газеті «Знамя комунизма» з'являється стаття «Тринадцять лиц анонима» про Павла Григоровича Радиша, який мешкав тоді у селі Петродолина. Він був учасником війни, бойових дій, побував у полоні. Працював у школах і вчителем, і завучем, і директором.

А в душі цієї унікальної людини, як і у багатьох тодішніх мешканців імперії зла жила чиста любов до України. Така сама, як у нас, котрі уже мордувалися півроку в камерах КГБ.

Павло Григорович Радиш, як і ми, хотів бачити її вільною, свободною, великою, незалежною! Він шукав шляхів до здійснення своїх мрій – але ж як це було важко... Де ті шляхи? Що робити?

Сучасній молодій людині важко уявити тодішнє становище патріота.

А це дуже і дуже схоже на те, що нині чиниться на захоплених у океанах сомалійськими піратами кораблях. Різниця лише у розмірах: на кораблі важко чимось пожитися піратам, тому вони чекають викупу полонених, а тут було захоплено на суші величезну територію, одну шосту земної кулі! Тут є де розгулятися загарбникам – і хліб, і до хліба, і корисні копалини невичерпні, і полонені самовіддано, по-стаханівськи, працюють на тебе. Зігнані в колгоспи, за мізерні трудовні виробляють усе, що треба, і все тобі – самі! з піснями – віддають задарма! Будують Біломорканалі, шахти у Казахстанах і Воркутах, міста Комсомольська-Амурах, Дніпрельстани, та ще й – о диво! – оспівують вождя піратів як найбільшого з вождів світу! А хто не хотів оспівувати – розстрілюють.

Або ще такий приклад. Довго Москва називала підкорені, загарбані держави соціалістичним табором!! По своїй дурості – назвали табором! Себто, концтабором! І ніби на доказ цього кремлівські маразмати-

ки, себто оті «пірати», поставили у 1963 році поперек Берліна бетонну стіну! Це щоб люди не тікали із комуністичного раю-концтабору!!? І коли хтось бажав утекти, перелазив через неї – стріляли. Кажуть, що більше сотні тисяч було вбито... Пригадую, як у пермському концтаборі, де я був ув'язнений, один доведений до відчаю політв'язень поліз на колючий дріт. Його застрелили. Цього року увесь світ, знущаючись і кепкуючи з кремлівських комуністів відзначав 20-ту річницю руйнації Берлінського муру. Уявляєте собі?

Отже, лишалось одне – мовчати. Або лізти на стіну, на колючий дріт. Або спалити себе, як зробили це Олекса Гірник та Василь Макух у нас, чи Ян Палах у Празі. Ще був один шлях – сказати піратам просто у вічі правду, як це зробили Святослав Караванський, Ніна Строката, Іван Дзюба, Микола Руденко, генерал Григоренко, академік Сахаров, Олександр Солженіцин... Наслідок той самий – одних – нікому невідомих – постріляли, відомих – ув'язнили, або скинули «за борт». Так, наших одеситів Ніну і Святослава Караванських у 1979 році витурили із соціалістичного концтабору. Олексу Тихого, Валерія Марченка і Василя Стуса, Кирила Осьмака і мільйони інших убили.

Ще один шлях випробував я – написавши листівку і таємно розповсюдивши по Кіровограду і Одесі. Ув'язнили.

Павло Григорович Радиш вирішив стати на дещо інший шлях – писати анонімні листи до начальства, до інстанцій, і користуючись анонімністю, говорити те, що думав. Якщо вірити статті, написав 13 листів. Але КГБ знайшло автора і наказало газеті облили брудом автора. Що й було з готовністю виконано.

Я зустрівся з онукою Павла Радиша Наталею Шевчик у Ганни Михайленко, відомої одеської правозахисниці. Розмова оберталася навколо долі її дідуся.

Я по аналогії згадав роман німця Келера «Кожен помирає наодинці».

Герой того роману знаходить єдино вірний, як йому здається, шлях боротьби з гітлерівським нацизмом: він пише анонімні листи і розсилає їх по Німеччині. Його потім знаходить поліція і убиває. Так, як убивали у тридцятих роках більшовики своїх...

Наталя, почувши мої слова, сказала, що на полицях дідуся вона бачила цю книгу.

Тож цілком можливо, що Павло Радиш прочитав цю книгу, і за прикладом героя її почав писати свої листи. Що ж, системи однакові, Гітлер і Сталін варті один одного...

А що ж хотів, проти чого протестував Павло Радиш?

Листів його ми не змогли знайти, справи його у КДБ не виявилось, а автор газетної статті уже помер. Передруковувати ту його статтю, зрозуміло ж, не варто, щоб не поганити сторінок книжки і душі читачів. Тож спробуємо визбирувати зерна істини із купи гною, накладеної, витореної Щербаковим.

Отже, Павло Радиш народився 1903 року, закінчив інститут, викладав географію у сільських школах. 23 серпня 1941 року як солдат запасу, пішов до війська з Дніпропетровської області. Був зачислений у склад 826 с/полку в комендантський взвод писарем-креслярем-топографом. Брав участь у наступі на Керч 2 січня 1942 року, потім аж до травня – бої, бої, бої. І нарешті, контужений і дизентерійний, потрапив у полон. Пережив і витримав страшні табірні умови, не раз тікав, не раз був на межі смерті. У березні 45 року був звільнений. Підлікувавшись, повернувся у серпні 1945 року додому.

А вже з вересня цього ж року призначений учителем 1-4 класів, згодом – географії. Був і завучем, і директором у різних школах. Закінчив працю у Петродолинській школі восени 1966 року, вийшовши на пенсію, так що стаття у обласній газеті з'явилась, коли Павло Григорович уже 6 років був пенсіонером.

Зрозуміло, що з такою біографією Павло Радиш мав право на власну думку, на своє розуміння історії і політичних реалій. А Декларація прав людини, прийнята в ООН 10 грудня 1948 року і пізніше ратифікована Кремлем, чітко пише, що кожна людина має право озвучувати свої думки і усно, і письмово. Ось Павло Григорович і почав ділитися ними. Наперед знаючи, що думка ця не сподобається властимущім «піратам». Та людина так влаштована, що їй хочеться казати правду!

І Павло Григорович казав. У листах.

Писав П. Радиш до редакцій газет київських і навіть московських, до інституту Історії Академії наук УРСР, до Одеської Спілки письменників тощо.

У кінці листа П.Радиш іноді робив примітку: «Я висказав, мені здається, доволі сміливі думки, тому прошу вибачення, якщо назовусь просто – громадянин». Іноді підписував – «патріот».

Любив Павло Радиш Україну, а отже не міг змиритися з її полоненням «піратами», не любив колоніального її статусу, хотів, щоб вона була незалежною.

Любив – тож не хотів, щоб з України вивозилися харчі, промислові товари, робочу силу, не міг змиритися з тим, що брутально, безкоштовно викачують газ із Дашави на Москву. Правду писав Павло Григорович – викачали весь газ, а тепер здирають якенні гроші за той газ, що видобувається тисячами наших українців у Сибіру.

«Дніпро-болото крутить турбіни, які працюють на викачку з України «валової продукції», левина доля якої іде у нічийний загал».

У листі до істориків Академії Наук П.Р. закидає, що вони вивчають лише період після Жовтневого перевороту: «З відома вашого інституту історія України розпочинається ніби то з 1917 року.» Що ж, це навіть ми, учні школи, а потім студенти, бачили і душі наші боліли і багато хто були виключені з інститутів тільки за те, що гостро реагували на таке збіднення нашої історії.

Бракувало Павлу Григоровичу, як і всім нам, тої історії, що писалася українцями, а не її ворогами. Отже, він називає правдивою історію України, писану Михайлом Грушевським і Андрієм Кашенком. Автор тієї блювотної статті вважає навіть це – злочином. А ми тепер знаємо, що це була справжня правдива історія, а не вихолощена, перебріхана ворогами. Це десь у ті роки написав я:

Все шкереберть – і чорне, й біле, і правда, й кривда, ніч і день, зривають помисли незрілі, і нищать паростки ідей... За слово правди, як за брехні – подяка добра – допра й смерть, а за брехню- все шкереберть! – пірнач, пьеньондзи і шляхетність!

Чітко розумів П.Радиш, що Київська Русь була і державою, і колицюю саме і тільки українського народу, а мордовсько-фінно-угорський елемент у Заліссі, на півночі, який дав початок московитам, – приший кобилі хвіст. Ми зараз читаємо Павла Штепи «Московство», Білинського «Страна Моксель», Левка Лук'яненка «Люблю Бога і Україну», розуміємо – Павло Радиш мав рацію!. А оскільки мав розум непересічний, аналітичний, то доходив до правди самотужки, інтуїтивно.

Обурює Павла Радиша те, що національна одежа українців дозволена лише для театралізованих показух. «Національна одежа – це фундамент національного духу.» А тому «український національний костюм повинен у достатній кількості вийти з театральних гардеробів у масове виробництво і продаватися населенню». Позиція чітка, зрозуміла і правильна. Подивіться на японців, арабів, індусів...

«Диктори українського телебачення, повторюючи програми УТ російською мовою, ублажають прихоті зальотних мігрантів.» Чудово підмічено! Бо зальотні мігранти поступово набирали на губу і починали уже класти ноги на стіл, за який посадили їх господарі. Хоча, які господарі? Мігранти, як ті пірати, почувалися хазяєвами на захопленій ними території, тож могли собі дозволити.

Згадаймо Володимира Сосюру, який набагато раніше написав у поемі «Мазепа»:

Ходою гнівною блукаю В своїм краю чужинцем я, пожегом очі застилає мені трагедія моя.

Або Микола Вінграновський:

Ми на Вкраїні - хворі Україною, На Україні - в пошуках її.

Болить Павлу Радишу і те, що «редактори найпопулярніших газет і журналів розмовляють своєю мовою лише на сторінках своїх видань, а вийшовши на вулицю, в трамваях, в автобусах цвенькають російською».

Чудово! А хіба не це тоді говорив-кричав Микола Вінграновський:

...Всіх запитав про здоров'я, дочку і про сина. І відповіли мені на ганебнім шинкарським наріччю - чи то з російської, чи з української мови огризком. Сором ударив мене за минуле мого народу, гнів уперішив мене за сучасність мого народу... Хто вам дозволив, батьки, говорити з дітьми таким словом?

Ідею втраченої суверенності української культури Павло Радиш згадує чи не в кожному своєму листі. Що ж, тоді в Україні ішла страшенна русифікація, про що чітко, недвозначно і неспростовно написав Іван Дзюба у своєму глибокому дослідженні «Інтернаціоналізм чи русифікація?». А через 5-6 років проти неї протестуватимуть самоспаленням Олекса Гірник і Василь Макух.

Отже, ми бачимо, що все, про що писав Павло Григорович, було правдою і врешті решт перемогло.

І ми вдячні Павлу Радишу за провозвіщення Правди і Свободи.

Олекса Різників

НЕСКОРЕНЕ ЮНАЦТВО

*Борців нескорених і смерть не подолає,
На їх кістках собі хоромів слави
не зведе лукавий враг.
Вогнем незгасним запалає їх Дух
І в переможний бій нацадків поведе.
Петро Дужий*

У двох світових війнах ХХ століття Україна була плацдармом для її завойовників. І саме Україна постраждала найбільше від усіх держав Європи, які були втягнуті в ту криваву бойню. Про велику трагедію українського нації повинні знати люди всієї планети.

Я не хочу говорити про Першу світову війну 1914 р., бо це особлива тема. Але підкреслю дуже важливий факт. То була війна між царською Росією і Австро-Угорською імперією. Але чомусь російський генерал Брусилов проводив саме в Галичині нечуваний терор і саме з Галичини вивозив у Сибір ненадійних людей...Ось Вам завдання і мета росіян.

Ми знаємо про ганебний пакт, підписаний у ніч з 23 на 24 серпня 1939 року в Москві міністром закордонних справ Німеччини Рібентропом та Молотовим у присутності Сталіна. Цей пакт зобов'язував обидві сторони про ненапад між СРСР і Німеччиною строком на 10 років. Одночасно був підписаний і таємний протокол про розподіл впливів між двома партнерами у Східній Європі. 1 вересня 1939 року Німеччина напала на Польщу, поклавши цим початок Другої світової війни. 17 вересня 1939 року терміново запросили німецького посла Шуленбурга до Кремля, де Сталін у присутності Молотова та Ворошилова повідомив йому, що о шостій годині ранку Червона армія перейде советсько-польський кордон. На цій зустрічі сторони уточнили остаточний варіант радянської ноти з приводу вступу Червоної армії на західноукраїнські та західнобілоруські землі, яка мала бути вручена польському послу.

Своє збройне вторгнення в Галичину, а справедливіше – советсько-польську війну, більшовики з пропагандистських міркувань назвали «возз'єднанням українського народу в єдиній українській радянській державі». Основний загал українства був у той час настільки свідомим, що не міг радісно вітати це горезвісне «возз'єднання». Якщо свідомі українці й виходили «назустріч визволителям», то тільки задля звичайної людської цікавості.

Галицьке свідоме українство, а це була тоді більшість населення Галичини, завдяки своїй Українській Греко-Католицькій Церкві та про-

світницькій праці легальних і нелегальних структур Організації українських націоналістів, було добре обізнане з тією великою небезпекою, яку несли комуністи, «визволяючи» та «возз'єднуючи нашу Галичину».

Тут варто згадати пастирський лист Князя нашої Церкви Митрополита Андрея Шептицького, у якому він застерігав вірних перед більшовицькою загрозою й водночас осуджував усіляких місцевих за-проданців-капезеушників та совстофілів.

Свідомі галицькі українці добре знали про те, що насправді відбувалося в Советському Союзі й на Великій Україні. Вони прекрасно знали і про нищення українців шляхом організації запланованого в Москві штучного голоду, і про винищення української інтелігенції з метою обезголовити відроджену українську націю, і про комуністичні тюрми та концтабори. Знали про все, що приніс Україні комуністичний режим.

Із перших днів і тижнів господарювання сталінської кліки в Галичині ця згряя приступила до силової ліквідації основних осередків суспільно-політичного життя українців. Були розпущені або «самоліквідувались» усі колишні українські політичні партії, в їх числі й Українське Національно-Демократичне Об'єднання (УНДО). Лише Організація Українських Націоналістів (ОУН) залишилась діяти в підпіллі. Були розгромлені усі господарські, кооперативні, культурні, фахові, робітничі, селянські, жіночі, студентські і навіть спортивні організації й товариства, серед яких «Просвіта», «Рідна школа», «Маслосоюз», «Соколи», «Луг», «Пласт» та ін.

Були закриті всі українські видання: газети, журнали «Діло», «Мета», «Нива», «Дзвони» та ін. Розігнано всі дванадцять українських видавництв у Львові: «Червона Калина», «Сільський господар», «Нова хата», «Дешева книжка» та ін. Такого розгрому зазнала вся українська преса а Галичині.

Було знищено Наукове Товариство ім. Т. Шевченка – єдину у світі українську національну наукову установу, що означало ліквідацію вільної української наукової думки. Така ж доля спіткала й бібліотеки краю.

Комуністи закрили тоді усі релігійні установи та навчальні заклади: Львівську Греко-Католицьку Богословську Академію, Львівську, Перемишльську та Станіславівську єпархіальні духовні семінарії, розігнали Богословське Наукове Товариство, заборонили усі чернечі чини. Зліквідували українські греко-католицькі видавництва і друкарні.

Почалась шалена антирелігійна пропаганда. Зі шкільних програм було вилучено релігію як навчальний предмет. Конфіскували усі митрополічі, єпископські, парафіяльні, монастирські землі та маєтки.

Уже в перші години і дні окупації за ґратами опинилось близько 130 керівників та активістів політичних партій, послів до польського

сейму, сенаторів, керівних діячів різних українських інституцій, журналістів, священників, науковців, учителів, лікарів, адвокатів, добрих господарів.

Чи не першою спробою в нашому краї була спроба розправи над сфабрикованою більшовиками «групою націоналістів» у складі семи осіб, що відбулася в другій половині 1940 року у Дрогобичі. Суд у Дрогобичі відміряв усій сімці по 10 років концтаборів на Далекій Півночі та по 5 років позбавлення прав (Богдан Кавків – малолітній, одержав 8 років позбавлення волі).¹

«Процес 59-ти», знаний також як процес Другої екекутиви (виконавчого органу) ОУН у західних областях України, відбувся у Львові, в головній квартирі НКВД 17-19 січня 1941 року.

Підсудними були переважно студенти й студентки університету та учні середніх шкіл, а також священник о. Роман Берест. Підсудні були заарештовані впродовж вересня 1940 року.

Із 59-ти заарештованих було дванадцять малолітніх, а саме: Орест Булка, Мирослав Гаврилишин, Богдан Грицяк, Ірина Зубач, Ганна Кохман, Степан Онуферко, Ольга Попадин, Богдан Старка, Наталя Шухевич – на час арешту їм було по сімнадцять років, а Ліді Світлик і Михайлові Чарковському – по шістнадцять років. Суд засудив 42-х обвинувачених, у тому числі 11 дівчат на кару смерті. У березні Верховна Рада СРСР помилила 10 дівчат і 11 хлопців, замінивши розстріл на 25 і 15 років концтаборів. У «Процесі 59-ти» наймолодшою була Марійка Наконечна, якій на час арешту виповнилося 15 років. Вона була засуджена за ст. 54-2, 54-11 УК УРСР до ув'язнення терміном на 10 років і 5 років позбавлення прав. Від злиднів, приниження, каторжної роботи вона померла у Сибіру в 1954 році.²

Третій «Процес 62-х» відбувся у Дрогобичі. Усі, хто проходив у цій справі, були замордовані.³ Четвертий «Процес 39-ти» – усі розстріляні 24-28 червня 1941 року у Львівській тюрмі № 1.⁴ Десять на початку советсько-німецької війни у 1941 році таємно були знищені академік Кирило Студинський та професор Петро Франко, син Івана Франка. До наших днів невідомо, де їхні могили й чи взагалі вони є.

Трагічною була доля й делегата народних зборів, композитора, професора та ректора Львівської консерваторії Василя Барвінського,

1 Хандон І.Я. Процес 7 і моя біографія // Літопис Червоної Калини. – Львів, 1991. – Ч.

5. – С. 57.

2 Повний список підсудних та засуджених на «Процесі 59-ти» вироком Львівського обласного суду від 18 січня 1941//Комар Л. Вказана праця. – Додаток 4. – Сторінки без нумерації.

3 Про це див.: Літопис нескореної України. – Львів, 1993. – Кн. 1 – С. 81-82.

4 Дем'ян Г. Засуд 39-ох українських націоналістів//Воля і Батьківщина. – Львів, 1998.

Ч. 3.

якого згодом засудили на десять років позбавлення волі і відправили у далекі сибірські концтабори. Загалом у 1939-1941 роках на землях Західної України було заарештовано близько 60000 осіб. Понад 50000 з них було розстріляно.⁵ А вивезено у Сибір із Західної України та Західної Білорусії 1 173 170 осіб. Ця жахлива статистика підсумовує 22 місяці возз'єднання Західної України та входження її до складу УРСР.⁶

За що і чому так жорстоко поводити себе представники «рідної народної влади»? По-перше, тому що українці Галичини були бидлом в очах попереднього окупанта – Речі Посполитої (Польщі) – на своїй рідній землі. Складно було заперечити це тим, хто не бачив далі свого носа.

А, по-друге, чому дивуватися? У 1920 році відомий письменник Володимир Короленко повідомляє про те, як у Полтаві правосуддя більшовицького трибуналу засудило до розстрілу малолітніх братів Зосенків. Засудило, як дорослих петлюрівців, хоча молодшому було всього одинадцять років. Такі «злочини» мали тоді масовий характер на Великій Україні.

А ось що писав американський історик Роберт Конвест:

«Коли проблема безпритульності стала завеликою для місцевих урядовців, безпритульних почали розстрілювати у великих кількостях. У березні 1933 року на Полтавському залізничному вокзалі влада загнала у вагон 80 пухлих від голоду дітей, зачинила їх там і бідолахи всі до жодного невдовзі сконали. А у Лебединському дитячому центрі 76 дітей, що заразилися сапом від неякісної конини, було розстріляно».⁷

Ось так, шановний читачу! У червні 1941 року наввипередки таємно готувались до війни дві системи – комуністична і нацистська, хоч ідеологія у них однакова – людиноненависницька. І знову глум на українській землі. З перших днів війни розпочалося здійснення мобілізаційних заходів. Ресурси України вивозили на Схід, у Росію і райони Середньої Азії. За умов наступу німецьких військ ЦК ВКП(б) і советський уряд дали вказівку місцевим органам влади і парторганізаціям знищувати все, що не вдалося евакуювати у східні райони СРСР: устаткування заводів, фабрик, колгоспну техніку, реманент, палити збіжжя, сільськогосподарську продукцію. Про це йшлося у директиві Раднар-

---

5 Літопис нескореної України. – Львів, 1993. – Кн. 1 – С. 13. (О. Романів називає цифру 22000. Див. вказана праця. С. 63).

6 Бугай М. Депортація населення з України (30-50-ті роки)//Український історичний журнал. – Київ, 1990. – Ч. 10. – С. 35. – Жовтень. Названу у цій статті кількість депортованих повторили: Білас І. Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953. – Київ, 1994. – Кн. 1 – С. 134. Шаповал Ю. У ті трагічні роки. Станілізм на Україні. – Київ, 1990. – С. 128 та інші автори.

7 Газета «Шлях Перемоги». – 29 листопада, 2006. – № 48. – С. 9

кому СРСР і ЦК ВКП(б) від 29 червня 1941 року, у виступі Сталіна по радіо 3 липня 1941 року, у спеціальній постанові Державного комітету оборони від 22 липня 1941 року та в інших документах. Фактично використовувалась тактика «спаленої землі». Юрій Шаповал в інтерв'ю журналу «Воєнна історія» наводить численні приклади того, якими жакливими методами це часом відбувалося. Так, комуністична влада під час евакуації в Запоріжжі висадила у повітря Дніпрогес. Про це не знали ні цивільне населення, ні навіть знизу розташовані військові частини. У Дніпропетровську підірвали хлібокомбінат разом із робітниками. В Одесі при відступі Червоної армії затопили приморські квартали разом із жителями, а поранених червоноармійців скинули в море разом із санітарними машинами. З Харкова вивезли сотні представників інтелігенції для того, щоб їх спалити в закритому будинку. В Умані живцем замурували людей у льоху.

Історичні пам'ятки до уваги взагалі не бралися. Існує дуже переконалива версія, що величну дзвіницю Києво-Печерської лаври підірвали при відступі саме червоноармійці та співробітники НКВД, а не фашисти, як нас завжди переконавала радянська пропаганда. Подекуди люди протидіяли політиці «спаленої землі». Наприклад, селяни зривали спроби нищення колгоспного майна, приміщень, продовольства тощо.⁸

Під час відступу комуністи забрали з України все, що могли, і вивезли на Урал, а нацисти палили в Україні села і міста, вивозили молось із України до Німеччини на рабську роботу. Чорнозем відправляли вагонами до Рейху. За найменшу підозру у непокорі заарештовували і запроторювали у концтабори – це у кращому випадку, а в гіршому – розстрілювали прилюдно.

Коричнева чума панувала на нашій пошматованій та стоптаній землі тридцять сім місяців (три роки і один місяць).

У липні 1944 року знову прийшла Червона армія. Але населення західних областей України добре пам'ятало «старшого брата», пам'ятало, що цей злочинець-людолов «натворив» у нашому краї. Не довелося довго чекати на нові репресії.

Із перших днів другої окупації західних областей України енкаведисти поводитися ще жорстокіше, бо здобули вже чималий досвід. Того кривавого досвіду в Галичині вони набули ще в 1939-1941 роках. Ворог знову взявся за своє чорне ремесло. Він почав масові арешти і поспішні вивезення місцевого населення у Сибір. Почалося безжалісне чищення природних багатств України: вирубування лісів у Карпатах, викачування природного газу з Дашави і відправка його до Москви. Із

8 Газета «Обрій ПІБ». – 22-28 червня, 2006. – № 25. – С. 4-5.

бориславських свердловин по-хижацьки висмоктували нафту і вивозили в глибину «великої необ'ятної родини». Почалося «вербування» сімей на переселення в спустошені під час війни східні області, а саме: в Дніпропетровську, Миколаївську, Запорізьку, Херсонську і навіть у Крим. Ночами по селах підступно вилловлювали юнаків і відправляли на відбудову Донбасу.

Ці страшні злодіяння не могли залишатися безкарними. І, на щастя, не все задумане ворогам вдалося втілити у життя. На той час вже була сформована, вишколена і загартована в боях народна армія УПА. Вона воювала на три фронти. І увесь народ повстав проти лютого окупанта. Уся Західна Україна піднялася на захист рідної землі. Але сили були нерівні.

Політбюро ЦК КП(б)У, не гаючи часу, в серпні 1944 року ухвалило рішення передати партизанську дивізію ім. С. Ковпака до НКВД для проходження подальшої служби, використавши її в першу чергу для якнайшвидшої ліквідації націоналістичних «банд».⁹ Із цього часу починаються сумнозвісні походи спецгруп на придушення національно-визвольної боротьби. На 20 червня 1945 року у західних областях України під виглядом бандерівців діяло 156 спецгруп із загальною кількістю учасників 1783 особи.¹⁰ Розроблялися підступні плани на придушення національно-визвольної боротьби. Члени спецгруп переодягалися на повстанців, із садистською насолодою нищили сільське населення, грабували майно, палили будівлі нібито за співпрацю з радянською владою.

Пропоную увазі читачів сповідь колишнього енкаведиста, опубліковану в народному часописі «Прикарпаття» (Тернопільщина, 30 квітня 2005 року):

«Я, колишній солдат спецгрупи НКВД, яка під маркою бандерівців у 1944-45 роках проводила масові вбивства невинних людей на Тернопільщині. Наша група позбавила життя не одному десятку людей, яких ми вбивали ніби за симпатії до советської влади. І ось нині, на схилі літ, стоячи над могилою, хочу висповідатись, розповісти правду, хто насправді проводив оті криваві акції. Мені привиджуються ті нещасні, які просили в нас пощади, але пощади їм не було. Часто у снах чую крик чотирирічного хлопчика: «Не бий мого татка!» Він вирвався із рук нашого старшини, при тім вкусив його за палець. Тоді старшина вхопив хлопчика за ніжки і з усього маху вдарив ним об стінку головою... Мозок із розбитої голови дитини бризнув по хаті на нас, на наші руки, на об-

---

9 ЦДАГО, ф. 1, оп. 16, спр. 27, арк. 111-113.

10 Літопис УПА. – Львів, 2001, Торонто. – Т. 3. – С. 20.

личчя. Я за той час розстріляв двох сестричок 10-12 років. Вони заціпеніли від жаху і навіть не розуміли, що відбувається. Батько і мати на колінах благали нас, щоб ми пощадили хоча б дітей, і теж не розуміли, за що їм така кара, – просили: «Хлопці, схаменіться, ми ж нічого не винні...» (вони думали, що ми бандерівці).

...Розкажіть ...про мого листа. Хай знають люди. Хто насправді знищив їх сусідів...Не бандерівці, ні!!! Це ми, чекісти, так криваво провокували наших людей. А винна в тому сатанинська кривава советська влада».¹¹

Якби ж то пан Сергієнко і такі як він забажали бодай на схилі літ розкрити лапки своїх правд...Якби були чесними перед власним сумлінням, то чи засуджували б так «яростно» істинних борців за незалежність України?

Зі східних областей України за направленням обкомів комсомолу скеровували комсомольців, які закінчили середню школу, в західні області України вчителювати. Цей захід був спланований із метою дискредитувати населення західних областей України.

Переважно вчителями були молоді дівчата. Їх у Галичині приймали, як рідних дітей. Давали житло, харчі й шану. Та, на жаль, ці молоді дівчата-вчительки не знали сценарію, за яким їх посилали. Ночами у село приходили провокаційні спецгрупи НКГБ, гвалтували нещасних дівчат і вбивали або вішали їх на деревах. А селом розпускали чутки, що ці жертви нібито були донощиками і їх за це покарали повстанці. Після цього репресивні органи посилали повідомлення до сільських рад, звідки походила жертва. Там викликали батьків і повідомляли про те, що їхня донька «добровільно» поїхала в Галичину навчати затурканих западенських дітей, а там її вбили бандерівські бандити. У такий спосіб родичі довідувались про трагічну долю своєї дитини. Переважно це були матері, бо батьки, у кращому випадку, ще служили в Червоній армії, а в гіршому – загинули на фронті за родину! За Сталіна! Отримавши в сільській раді посмертне повідомлення про свою доньку, матері, ридаючи і проклинаючи Західну Україну, йшли додому і розголошували односельцям, що зробили з їх дитиною бандерівські головорізи. Ось яким методом досягала своєї мети злочинна комуністична згряя. А насправді це вона нищила своїми руками єдинокровних сестер. І надовго ця згряя посіяла ворожнечу і ненависть між братами і сестрами Правобережної і Лівобережної України. Боляче, гірко і сумно, але факт.

Наведу ще один приклад, який трапився з моєю двоюрідною сестрою Катериною Франко.

¹¹ Оубл. Д. Карп'як. Сповідь // Газета «Час», Чернівці, 2006. – 3 березня.

У 1945 році моя сестра Катерина народила сина, якого охрестила Мироном. Через кілька днів після пологів до неї додому прийшов черговий із сільської ради села Глиниці і повідомив про те, що її викликають до м. Краківця в НКГБ, а ще попередив, щоб вона прийшла зі своїм первістком Мироном. Стривожена сестра вагалася: чи йти, чи не йти з дитиною. Але сусіди переконали бідолашну, що треба йти. І Катерина пішла з сином у пекло.

Енкагебіст назвався старшим лейтенантом Абрамовим. Після цього почав допит, під час якого вимагав від сестри, щоб вона розказала, де знаходяться бандерівці Ханас Василь і Брода Іван. Сестра пояснювала слідчому, що вона не знає нічого про них. Але Абрамов був невмолимий і наполягав на своєму. Результатів ніяких. Тоді слідчий наказав покласти дитину на стіл. Коли маленький Мирон уже лежав на столі, слідчий знову підійшов до Катерини. Він схопив її за вуха і засичав: «Молчіш, бандеровская сука!» Різко повернувся до стола, підійшов до дитини, розпеленав її і знову запитав про Ханаса і Броду. Від Катерини ні звуку. «Молчіш?! Ну, хорошо. Єслі молчиш, я заставлю тебе говорить. Тепер я открою окна (а був січень 1945 року) і твой виродок здохнет!» Катерина стояла на своєму. Тоді Абрамов підійшов до вікна і відчинив його. Маленький Мирон почав дуже плакати. Сестра кинулась до дитини, схопила, притиснула до грудей і заридала.

Чи не нагадує нам цей випадок метод слідства нацистів у фільмі «Сімнадцять миттєвостей весни»? Тут доречно зауважити, що допит моєї сестри відбувався в січні 1945 року, а фільм був створений Москвою на початку 70-х років. То хто кого навчав таких нелюдських методів ведення слідства – чекісти гестапівців чи гестапівці чекістів?

А тепер хочу розповісти про долю юнаків і дівчат, які віддавали свої ще майже дитячі роки життя на відбудову української держави. Із різних архівних джерел і шляхом бесід із малолітніми політичними в'язнями та членами їх родин зібрано матеріали про понад 3 тисячі осіб зі Львівщини, які потерпіли за часів комуністичного режиму і на час арешту не досягли повноліття (18 років). Вони зазнали нечуваних репресій у період від 1940 до 1953 років, а деякі і в подальші роки. Це вони ще дітьми брали участь у боротьбі з комуністичним режимом за волю України. Серед юних борців дві особи – Микола Притоцький і Стефанія Турок зі Стрия – були 12-річні, Ярослав Левкулич – 13 років. Богдан Галамай, Володимир Лазурко, Євгенія Мех-Івановська, Володимир Петришак, Василь Рибак, Петро Свідрик, Ольга Тернавська-Мушинська, Ганна Явдошак-Гарун, Марія Зробок, Катерина Шишка-Мітягіна, Володимир Гриник, Софія Качмар, Іван Жижкович, Роман Фурдик, Йосип

Незнаковський, Мирон Кміть, Василь Хоркуца, Євгенія Кохан, Степан Трухан – мали лише по 14 років. 97 дітям не виповнилося і п'ятнадцять. Ще 395 осіб – 16-річні і 1143 осіб – 17-річні за віком. До 18 років репресовано 1541 особу. А всього молодого цвіту позбавлено дитинства 3198 осіб¹². Це тільки ті, чиї прізвища вдалося встановити.

Чому я працював над збором цього матеріалу? Та тому, що про таку категорію політичних в'язнів (наберуся сміливості і скажу) ніхто до виходу цієї книжки не писав і ніхто не знає про них, а якщо і знають про декого, то поверхово. Але малолітні політичні в'язні зазнали під час слідства пекельних мук за повною програмою, запланованою садистами і душогубами НКВД і НКГБ для дорослих політв'язнів. Діти нарівні з дорослими сиділи у слідчих тюрмах, камерах (загальних і одиночках), їх садили в карцери, до них застосовували «усмірительніе рубашки», позбавляли тюремних прогулянок, забороняли отримувати передачі. Після закінчення слідства, а воно могло продовжуватися від 3-х місяців до року і більше, слідчий заздалегідь визначав і рекомендував покарати на певний термін ув'язнення знедоленого. А судові органи – трибунал чи ОСО – підтверджували рекомендацію славного чекіста. Тоді в присутності військового прокурора підписувалася 206-а стаття, яка означала закінчення слідства. Після цієї процедури прокурор гонорово говорив, що радянський суд ставиться по-батьківськи до малолітніх політичних в'язнів і підсудному «дають» адвоката на його захист. Але малолітні політв'язні категорично відмовлялися від такої «широї послуги».

А чому? Та тому відмовлялися, що адвокат, призначений катами, замість того, щоб захищати малолітню жертву, ще гірше топтав знедоленого. Про такий сценарій знали всі в'язні, тому і відмовлялися від цієї «послуги». Але кати на відмову не реагували. Зате після суду висилали повідомлення до батьків, щоб ті заплатили визначену суму за «захист» їхнього сина чи дочки. Кожен малолітній політичний в'язень знав, що військові трибунали військ НКВД і ОСО при НКГБ ССРСР обов'язково засудять його від 1-го до 25-ти років позбавлення волі. Найбезглуздішим було те, що «найгуманніший суд у світі» ще на додаток конфіскував особисте майно підсудного. Коли підсудний говорив, що він не має власного майна, адже йому всього 12 чи 15 років від дня народження і він до арешту був на утриманні батьків, на це ніхто не зважав. Суддя наказував своїм підлеглим по службі (вони всі були у військовій формі, а за званням нижчі від нього) описати все майно, яке було на в'язневі. Але підсудні – діти(!) – знову протестували. Вони заявляли,

12 Крім того, розстріляно, спалено, по-звірячому замордовано в тюрмах і концтаборах понад п'ятсот підлітків.

що одяг на їхньому тілі купили їм батьки. Тоді головуючий у суді упир говорив: «Нічево, с тебя сдерут шкуру в лагере і ти расщітаєшся с государством сполна».

А далі – етапи, особливі концтабори...

Перше: замість прізвища, імені та по-батькові адміністрація табору присвоювала тобі номер. Цей номер писали на табірному лахмітті хлорним розчином чи нашивали спеціальні латки. Наприклад, у мене був номер Ц-117. Його великими цифрами писали на спині піджака, фуфайки чи бушлата. Меншими цифрами писали цей самий номер на шапці і правій штанині від паху до коліна.

Друге: нарядчик направляв засудженого у бригаду, яка працювала на лісоповалі, торфорозробках, каменоломнях, шахтах, у цехах чи на рудниках.

Третє: чи міг малолітній політв'язень виконати норму, що встановлена для дорослого? Ні! Тоді його карали за невиконання норми виробітку штрафним бараком або зменшували пайок харчування.

Четверте: тоді що? Тоді наступала повільна смерть. Але наші старші побратими-політв'язні допомагали нам у виконанні норми виробітку. Завдяки їм ми виживали.

П'яте: на ніч бараки, у яких ми жили, зачиняли на замок. Крім цього, нам дозволялося лише двічі на рік писати листи у рідний край. За найменше порушення позбавляли листування. Після закінчення тюремного терміну політичних в'язнів не відпускали додому, а висилали на поселення в Сибір. Лише після смерті тирана народів СРСР Й. Сталіна почали відпускати додому спочатку малолітніх політичних в'язнів. Але й удома емгебісти також створювали великі проблеми: не прописували нас до батьків, від яких колись забрали, не дозволяли влаштовувати нас на роботу на заводи. Не дозволяли нам також поступати у вищі навчальні заклади і т. ін.

У 1945 році Нюрнберзький трибунал вперше ввів юридичну концепцію про державний злочин: Артикул № 6 ділить злочини на три головні категорії:

- 1) злочин проти миру;
- 2) злочин війни;
- 3) злочин проти людства.

Усі ці категорії державних злочинів були застосовані різними окупантами в Україні, а особливо комуністичним режимом, не тільки проти дорослого населення, а й проти дітей, які не досягли 18-річного віку. Часто траплялися й 15-річні.

Ось що писав у своїй книзі «Архипелаг ГУЛАГ» О. Солженіцин: «Архипелаг никогда не был беден юностью. Но насколько ему быть юным – рушилось в 1935 году. В этом году на податливой глине Истории еще раз вмял и отпечатал свой палец Великий Злодей. Среди таких своих деяний, как разгром Ленинграда и разгром собственной партии, он не упустил вспомнить о детях – о детях, которых он так любил. Лучшим Другом которых был и поэтому с ними фотографировался. Не видя, как иначе обуздать этих злокозненных озорников, этих кухаркиных детей, все гуще роящихся в стране, все наглей нарушающих социалистическую законность, испомыслил он за благо: этих детей с двенадцатилетнего возраста судить на всю катушку кодекса! То есть, с применением всех мер наказания, появился Указ ЦИК и СНК от 7.4.35 (То есть, и расстрела тоже)».¹³

Жахливий указ! Неможливо увити собі дванадцятирічного хлопчика чи дівчинку, насправді ще дитину, яку ловлять озброєні до зубів кати, запроторюють до в'язниці, піддають тортурам, добиваючись зізнання у злочині, якого ця дитина не вчинила, засуджують до смертної кари й розстрілюють.

Коли карають тебе за невиконання законодавства у країні і зраду Батьківщини, то це нормально і цивілізовано, але коли карає тебе тимчасовий окупант за непокору і невиконання вимог окупаційного режиму в рідній країні, – то це є злочин, який повинні засудити самостійні держави світу.

Не могу і не маю права залишити поза увагою славних і мужніх юних синів і дочок України, які віддали своє життя за рідну землю – не вагаючись. Вони саме переростали з дитячого у юнацький вік. У них щойно почав формуватись світогляд, вони почали мужніти, формуватися в особистість. Але доля розпорядилась інакше. Разом зі своїми батьками, старшими братами і сестрами без вагань і страху ці діти вступали в нерівний бій з озброєним до зубів комуністичним окупантом і не тільки... Бог і Україна для них були понад усе. Червоний окупант розстрілював їх де міг і де хотів: у рідній хаті, на подвір'ях і вулицях, під час походів і дійства вертепів, у лісі під час збирання ягід і грибів, у тюрмах і концтаборах.

Із болем у серці ми й по сьогодні не знаємо, де їхні останки, а якщо і знаємо, то далеко не про всіх. Але сподіваємось і докладемо зусиль, аби їх прах спочивав у рідній землі. Тому я поставив перед собою завдання зібрати про них якнайбільше інформації, висвітлити їхні імена у моїй скромній праці, бо це мій християнський обов'язок і братерський борг.

¹³ А. Солженицин. Архипелаг ГУЛАГ. Малое собрание сочинений. – Москва, 1991. – Т. 6. – С. 373.

Знаю, вірю і переконаний, що український народ на скрижалях історії викарбує і збереже навіки невмирущу славу, любов, шану і пам'ять про юних героїв, які віддали щойно розквітле життя за багатостраждальну матір Україну.

У невеличкому прикордонному селі Хомичі Шацького району Волинської області ще й досі пам'ятають жахливий день 11 вересня 1944 року. Саме тоді, на Головосіка (Усікновення чесної голови св. Йоана Хрестителя), поблизу лісу на околиці села сталася трагедія, про яку її очевидці не можуть згадувати без сліз. Хоч минуло понад шістьдесят літ, люди моляться і плачуть, згадуючи ту трагедію.

11 вересня 1944 року, вдосвіта облавники-енкаведисти прочісували лози (робили зачистку). В оборозі на околиці села спали місцеві хлопчачки, які пасли коней. Вони не раз ходили сюди ночувати усією хлоп'ячою ватагою. Зоряна ніч, романтика, друзі. Хто з нас у дитинстві цього не прагнув? Натрапивши на сонних дітей, облавники почали їх жорстоко бити. Хлопці почали проситись: «Не бийте нас, товариші, не бийте! Ми з цього села». Та розбиратися з ними ніхто не бажав. Катюги в червоних погонах просто підпалили оборіг разом із дітьми. Налякані діти, а їм було від 13 до 15 років, почали стрибати вниз... А внизу на них чекали шпики. І вони просто наколювалися на шпики-ножі. Коли стихли дитячі крики, вбивці почали замітати сліди. Вони підпалили тіла, а потім обгорілі трупи закопали неподалік. Душогубам було мало тих жертв. На початку 1945 року сім'ї загиблих дітей вивезли в Сибір. Односельці знайшли тлінні останки цих дітей, але не всіх. На сільському кладовищі в Згоранах під одним хрестом покояться Анатолій Прадун, Лукаш Чужевиц, Петро Пех. Спільний пам'ятник їм поставили родичі. А всього того дня загинуло 11 дітей! ¹⁴

Ще одна гірка трагічна сторінка моєї нації. У 1949-1951 роках у Закарстинівській тюрмі № 2 м. Львова і Бригідках, тюрма № 4 м. Львова, душогубами від МВД і МГБ СРСР було замордовано 26 дітей віком від 1-го дня до 2-х років. Комуністичний окупант відібрав у цих немовлят материнську любов, тепло і ласку. Вони не бачили ні сходу, ні заходу сонця, у них відібрали рідну землю, волю, свободу, Господню опіку. Станьмо на коліна, молімося і просім Господа Бога, щоб прийняв їх душі у царство небесне. ¹⁵

На початку розпаду комуністичної імперії, а саме: з 1989 року всі репресовані, хто мав силу і здоров'я, активно включилися в боротьбу

---

14 Романюк Н. Не бийте нас, товариші, не бийте! // Україна молода. – Київ, 2005. Ч. 230. – С. 11. – Грудень.

15 Архівна довідка. – Львів, 2006. – № 14. – Лютий.

за відродження української держави. Як наслідок, почав розвалюватися злочинний комуністичний режим, якого не змогли утримати верховоди білокам'яної столиці.

Завершуючи розповідь про масовий героїзм українських юнаків і дівчат у 40-50-х роках ХХ століття, хочеться запитати: чому так сталося? А тому, що вони безмежно вірили і служили Господу Богу, любили понад усе свою націю, гордилися багатствами рідного краю. Завдяки церкві, батькам і школі добре знали правдиву історію України і саме тому захищали свій рідний край не шкодуючи свого життя. А ще тому, що для них був взірцем і дороговказом їх славний прашур, видатний полководець, мудрий, передбачливий і далекоглядний політик князь Волинсько-Галицький, король Руси Данило Галицький (1202-1264 рр.). Він 17-річним юнаком у 1219 році, коли монголо-татарська орда напала на Причорномор'я, не вагаючись виступив на його захист.

Літописець писав, що він милувався хоробрістю волинського князя в битві на Калці: «Данило був поранений у груди, але він не відчував ран на тілі, бо був молодий і сильний». ¹⁶

Ось хто дав приклад об'єднання і захисту рідної землі ще вісім століть тому! Хочеться запитати народних депутатів України, державних мужів: чи знають вони, що навіть кат Сталін мав ним самим надуманого «героя» Павлика Морозова. Старше покоління добре пам'ятає, як А.Фадєєв висвітлив героїзм «Молодої гвардії», хоча тут ще багато потрібно дискутувати. Доречно буде згадати відомого організатора українського націоналістичного підпілля у Донбасі в 1942-1943 роках Євгена Стахіва, який у Фадєєвській «Молодій гвардії» є реальним прототипом літературного героя-зрадника Євгена Стаховича. ¹⁷Але це окрема тема.

Треба нагадати, що французи гордяться Гаврошем, як національним героєм. А ми мовчимо, приховуємо правду, не даємо допусків до «секретних» архівних документів. Або відповідаємо, що секретні документи забрала Москва. І це тоді, коли після тих злочинних подій минуло понад півстоліття. Тут виникає головне питання: кому це вигідно? А якщо це правда, що Москва забрала ті документи, то опублікуйте про це у пресі! Ознайомте громадськість, зокрема репресованих, з оригіналами цих документів! Бо приховування правдивих матеріалів про ув'язнених дітей-героїв, якими по праву могла б пишатися наша молода держава, є злочин перед українським народом! Держава, яка не пам'ятає своїх героїв, не матиме майбутнього...

16 Котляр М. Данило Галицький. – Київ, 1979. – С. 67.

17 Сагайдак В. «Молода Гвардія» – це міф, вигаданий Фадєєвим // Високий замок. – Львів, 1997. – Листопад.

Завдяки Господу Богу і незламній героїчній боротьбі українського народу маємо свою незалежну державу, якій на сьогодні щойно 20 років від народження. Отже, вона поки що юна. Віриться, що скоро вона змужніє і стане рівною серед європейських держав.

Тож віддаймо належну шану живим і полеглим юним героям України. Сподіваюсь, що юні герої національно-визвольної боротьби ХХ століття будуть належно визнані матір'ю Україною. Вірю, що стануть вагомим прикладом у вихованні підростаючого покоління. Вірю і переконаний, що юні українці, як справжні патріоти своєї держави, гідно понесуть у віки естафету своїх батьків і дідів.

ДІВЧАТА З БАРМАШОВОГО

У Києві є «Музей радянської окупації», який знаходиться при Київському товаристві «Меморіал». Саме там я ознайомився з експозицією, яку не можна дивитися без хвилювання. Четверо молодих дівчат з українського села стали на захист честі і гідності своїх односельчан, які на початку 30-х років, на початку Голодомору, фактично змирилися з тим, як з ними поводитиметься місцева влада. Це чи не останній випадок на Миколаївщині (тоді – Одеська область), коли люди хоч якось чинили спротив. Голодомор припинив його, а вже репресії 1937 р. проходили під оплески юрби, яка сподівалася, що їх то не зачепить. Історія показала, що то не так.

Стенд Одеської області. Разом з українкою з Австралії слухаємо пояснення автора стенда голови «Меморіалу» Романа Круцика. На мапі Одещини вогники селянських повстань проти більшовицької навали. Є ті вогники і на Миколаївщині. Але погляд притягує саме це фото – учнівська газета, яку у липні 1932 року випустили четверо дівчат, білорусок за походженням, але щирих патріоток України.

Тож звідки взялися білоруски у спекотному степу Півдня України? Їхнє село Бармашове (колишнє Засілля) засноване переселенцями з Білорусії у 1812 році і з того часу важка праця і потяг до волі зробив з тих людей достойних громадян не тільки свого села, а і своєї нової батьківщини. А вже нащадки переселенців перейняли духом козацької вольності, яка витала по всьому Півдню. Тож недарма під час Баштанської Республіки селянський загін з Бармашового відправився на допомогу баштанцям.

Але гірші часи були попереду. Заможне село не змогло уникнути більшовицької навали. Звідкись із сторони з'явилися люди, які взяли все робити по книжках Маркса і по вказівках Леніна, який довгі роки виглядав революцію із Швейцарії, поки не знайшлися гроші «перетворити війну імперіалістичну у війну громадянську». І перетворили. Учень Леніна Сталін надумав у Кремлі лозунг «знищимо кулачество як клас». І знищили. У Бармашовому, де заможних селян було чимало, почалися репресії.

З протоколу засідання президії Миколаївського райвиконкому про розкуркулювання і виселення за межі Миколаївського округу заможних селян.

1 лютого 1930 р.

Слухали: Перегляд списків куркульських господарств Миколаївського району, яких необхідно виселити за межі Миколаївського округу.

Постановили: За межі округу виселити:

по Богоявленській сільраді – 12 куркульських господарств;

по Бармашовській сільраді – 30 куркульських господарств;

по Тернівській сільраді – 18 куркульських господарств...

Разом: 239 куркульських господарств.

Голова

Секретар

Звернемо увагу, що по Бармашівській сільраді виселяють найбільше господарств, навіть в порівнянні з такими великими поселеннями, як Богоявленськ і Тернівка. Час виселення, тобто вигнання з хат у невідомість – лютий. А там старі і діти і попереду ешелони на Північ.

А ось список деяких розкуркулених селян Бармашівської сільської ради Миколаївського району за підписом голови сільради

1930 р.

1. Жуков Михайло Ісидорович – 6 чл. сім'ї
2. Жуков Петро Ісидорович – 7
3. Матвєєв Омелян Іванович – 6
4. Ісаков Федір Степанович – 5
5. Ісаков Степан Федорович – 1
6. Ісаков Ілля Васильович – 6
7. Ісаков Яков Васильович – 7
8. Звонов Федір Макарович – 6
9. Лаврентьєв Кирило Потапович – 7
10. Хілков Дмитро Віссаріонович – 9
11. Степанов Іван Демидович – 7
12. Степанов Іван Тимофійович – 7
13. Булкін Яків Федорович – 6
14. Ухін Іван Кирилович – 7
15. Цуканов Іван Дмитрович – 3
16. Ісаков Микита Степанович – 8
17. Ухін Федір Семенович – 1
18. Ухін Кирило Петрович – 3
19. Седнев Йосип Степанович – 10

20. Степанов Мартин Васильович – 16.

То був 1930 рік. Дівчата ходили у школу, вступали до комсомолу, а у цей час на їхніх очах старих і малих виганяли з хат на лютий мороз, бо вони «не той клас». Голів сімей у цей час засуджували на заслання у Північний край. Ось деякі з них:

АНТОШКІН АНТОН ГЕРАСИМОВИЧ, 1879, с. Бармашове, білорус. Одноосібник. Заарештований 26.01.1930 р. Засуджений до заслання в Північний край строком на 3 роки.

БАРКОВСЬКИЙ МИХАЙЛО ІВАНОВИЧ, 1906, с. Бармашове, українець. Одноосібник. Заарештований 28.01.1930 р. Засуджений до заслання в Північний край строком на 3 роки.

БЕРНІКОВ СЕМЕН ІВАНОВИЧ, 1879, с. Бармашове, українець. Одноосібник. Заарештований 23.01.1930 р. Засуджений до заслання в Північний край строком на 3 роки.

Макассва Евгенія

ВАСИЛЬЄВ
ФОМА САФОНОВИЧ, 1879, росіянин.

Заарештований 28.01.1930 р. Засуджений до заслання в Північний край строком на 3 роки.

ЖУРОВ ОЛЕКСАНДР ОСТАПОВИЧ, 1882, українець. Одноосібник. Заарештований 26.01.1930 р. Засуджений до заслання в Північний край строком на 3 роки.

ЗОСІМОВ ПАВЛО ГРИГОРОВИЧ, 1902, українець. Хлібороб. Заарештований 26.01.1930 р. Засуджений до заслання в Північний край строком на 3 роки.

Цей список не повний...

Загалом по Миколаївській області у 1930 році засуджено 670 чоловік, з них 17 розстріляно. Отак йшла колективізація. А молодь підросала.

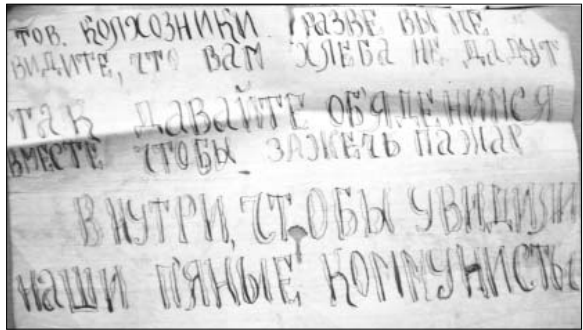
Підійшов 1932 рік. Вже навесні було ясно, що настають голодні часи. З протоколу допиту від 20.07.32 р.

МОХЛЕНКО КАТЕРИНА СІЛАНТІЙВНА, 1914, с. Бармашове Баштанського району, по соц. стану середнячка колгоспниця, громадянка УРСР, білоруска, закінчила семирічку, незаміжня, чл. ВЛКСМ з лютого 1931 р.

На початку квітня я зустрілася із своєю подругою ВАЧКОВОЮ НАДІЄЮ, ученицею семилітки. Вона запропонувала мені написати контрреволюційну прокламацію, щоб подивитися, як будуть реагувати на це місцеві комуністи, які, на наш розсуд, займаються пияцтвом і довели народ до бідності. Я погодилася на пропозицію Вачкової і ми пішли до неї на квартиру, де удвох склали чернетку прокламації під назвою «Газета № 1», а потім Вачкова переписала її начисто. Газету ми удвох вивісили коло сільради, але потім хтось її перевісив на стовб...

Ще з одного документа, з звинувачувального висновку: В газеті № 1 було таке –

«...Отак, товариші, Ви самі бачите, яка користь з колгоспів, а тому Ви повинні не по одному, а всім селянам об'єднатися в одне ціле і сказати себелюбної місцевої владі-п'яничкам – «Дайош Миколку, бо з колгоспів немає толку!». Всі колгоспники за одноосібне господарство для того, щоб спасти наш старий інвентар і тяглову силу...»

Сьогодні ці молоді, але вже мудрі дівчата дивують нас своїм пророцтвом. Вони, як і багато людей бачили наближення скрутних часів. Але люди на щось сподівалися, а молодь закликала до спротиву. Дорослі мали більшу інформацію про силу влади. Вони вже те відчули на собі, оту більшовицьку навалу за останні 15 років. І та навала продовжувала тримати людей у страху, застосовуючи репресивний апарат.

Документи говорять за ті часи саме про Бармашове:

ОТРОЩЕНКО САВЕЛІЙ АРТЕМОВИЧ, 1882, с. Бармашове, білорус. Хлібороб. Заарештований 28.12.1932 р. Засуджений до 3 років ВТТ.

ПЕЛІКОВ ІВАН ХОМИЧ, 1900, с. Бармашове, українець. Колгоспник. Заарештований 29.12.1932 р. Засуджений до 3 років ВТТ.

ПЕЛІКОВ ПАВЛО ХОМИЧ, 1895, с. Бармашове, українець. Хлібороб. Заарештований 29.12.1932 р. Засуджений до заслання в Північний край строком на 3 роки

ХОЛОДУЛЬКІН ПАВЛО УСТИНОВИЧ, 1874, с. Бармашове, білорус. Колгоспник. Заарештований 29.12.1932 р. Засуджений до заслання в Казахстан строком на 3 роки.

ШАВОКІН ОЛЕКСАНДР ФЕДОРОВИЧ, 1883, с. Бармашове, росянин. Заарештований 28.12.1932 р. Засуджений до заслання в Північний край строком на 3 роки...

Вже був голод, а репресії не зменшувалися. .

Наймолодшою з дівчат була ВАЧКОВА НАДІЯ. Протокол її допиту найкоротший, а от її відверту зневагу до бандитської влади не приховати нічим. То вам не Павлик Морозов!

Протокол допиту звинуваченої. 20.07.1932 р.

ВАЧКОВА НАДІЯ ВАВИЛІВНА, 1915, с. Бармашове, соц. стан – біднячка-колгоспниця, громадянка УРСР, учениця 7 гр. семирічки, білоруска, проживає з матір'ю

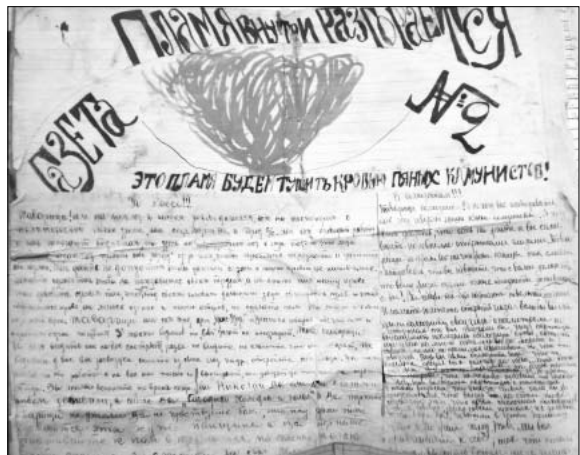
Я пронизана антирадянським духом, тому що виростала у злиднях і оточуюче середовище вплинуло на мене у сторону озлоблення проти радянської влади. Хто особисто – сказати не можу, їх було багато.

Півтора місяця тому я подала заяву у комсомол, але мені відмовили. Я поставила собі за мету помститися комсомолу і особисто члену партії Бордаченку, який був проти. Як буду мститися, я ще не вирішила.

Контрреволюційну листівку під назвою «Газета № 1» я не писала і більше ніяких показань давати не буду.

Надії Вачковій було тоді 16 років. Дівчина, яка виростала в злиднях того колгоспного життя, хотіла бути разом з всіма подругами, більшість з яких вступили до комсомолу. Крім спілкування, комсомол прикривав від непотрібного ока радянської влади. Але її вільний дух і відвертість стали на заваді її вступу до комсомолу.

Основною звинуватницею цієї справи визнано МАКАСЄВУ ЄВГЕНІЮ, яка була найстаршою серед дівчат. Взагалі кожному зробили по одному допиту – та вже й цього було, як на ті часи, достатньо, бо дівчата нічого не приховували і були речові докази провини.

Протокол допиту звинуваченої 19.07.1932 р.

МОКАСЄЄВА ЄВГЕНІЯ ІСАЇВНА, 1910, с. Бармашове, соц. стан – дочка кулака, розкулаченого, білоруска, закінчила семирічку, незаміжня, живе з батьком, позбавлена виборчих прав.

«З 1928 по 1930 роки я була членом ЛКСМУ. Виключена як дочка кулака, розкулаченого. Контрреволюційну «Газету № 2» і листівки, які були розповсюджені в селі Бармашове, писала я разом з Мохленко Катериною і Наумовою Тетяною – обидві члени ЛКСМУ».

Катерина Мохленко на допиті показує:

«У перших числах липня я, Наумова Тетяна і Макасеєва Євгенія кілька днів гуляли у селі і на протязі 2-3 днів Макасеєва говорила нам про те, що комуністи у колгоспі витворяють що хочуть, що люди голодують і т.і. Вона запропонувала випустити прокламації проти комуністів. Ми погодилися і пішли до мене на квартиру, де утрюх склали газету, а чернетки газети Макасеєва принесла із собою. Ми втрюх відредагували ці чернетки і кожен написав начисто по одній статті. Крім того, у той же вечір ми написали ще дві прокламації. Газету повісила Наумова, а листівки – Макасеєва.

На другий день ми зібралися знову в мене вдома, де Наумова і Макасеєва написали кілька листівок, які ми втрюх розклеїли по селу...»

Газета № 2 має великий заклик на всю ширину газети: «ПЛАМЯ ВНУТРИ РАЗГОРАЕТСЯ. ЭТО ПЛАМЯ БУДЕМ ТУШИТЬ КРОВЬЮ ПЬЯНЫХ КОММУНИСТОВ!»

У цих закликах відчувається відгук буревійних революційних часів і визвольних змагань 1917-1922 років Баштанської і Висуньської республік. Але часи вже не ті, немає тих борців – всі полягли, або на Соловках чи у Сибіру. Тож молодь вимушена сама піднімати голос. А як би розвивалися події, якби люди знали, що їх чекає у Голодомор 1933 року? От у 1937 році вже остаточно не було кому чинити спротив – люди йшли на розстріл як вівці. Чи євреї, коли їх сотнями і тисячами розстрілювали німці. Ось до чого довели людей! Адже у нашій історії не було таких репресивних акцій без людського спротиву. Бо спротив – то є природне. І коли піднялася ОУН-УПА, люди масово підтримали цей здвиг, бо пам'ятали про 1933 і 1937 роки

Тож з цієї позиції акція молоді є пророцтвом того спротиву, який підняв у лавах антифашистської підпільної організації ОУН у селі Піски Баштанського району, де була вже молодь 1925 року народження. І було там вже не 4 дівчат, а значно більше і не з одного села. І проти них – гестапо.

Ліва колонка газети має назву: «К массе!»

«Давайте не допустим, чтобы нашими слезами и нашей кровью они напивались. Давайте сделаем так, чтобы мы пользовались своим трудом и никто не пил нашу кровь. Так давайте сделаем так, чтобы они над своими головами услышали звук свинцовых пуль и чтобы полилась кровь, как лилась из нас и наших отцов. Но сделать это нам нужно в короткий срок. Товарищи, если сам председатель артели «Красный Ударник» т.Веселкин говорил: «Если в крайнем случае погубим 3 тысячи бедняков, то «советский полет» не пострадает».

Так вот, товарищи, вы и сами видите, как на вас смотрят, разве не видите и не слышите, что они говорят. Бедняки у них вся зазвездка. Скиньте с своих глаз чадру, откройте себе глаза. Они доводят до того, что вы пухнете от голода. Вы только вспомните то время, когда был НИКОЛАЙ. Вы ели сало с салом и пивом запивали, а сейчас вы голодные, холодные и голые. Вы и ваши товарищи, неужели вы не чувствуете боли, что над вами издеваются – это хуже паницины, а вы терпите. Приставайте к нам, укрепимся сильнее, только делайте это дружно и стойко за свои дела!»

Друга колонка газети має назву: «К колхозникам!»

«Товарищи колхозники! Я не хочу вас агитировать, как это говорят наши коммунисты. Я хочу вам указать, что есть на факте и вы сами видите, но не вполне открытыми глазами. Товарищи, неужели вас ничтожные пьяницы так смогли сагитировать, что вы не видите, что с вами делают, что вашу жизнь подлые пьяные коммунисты допивают, а вы! Вы чего же, как будто окутанные невольной жизнью. И молчите, не хотите открыть глаза. Если бы вы, колхозники, открыли свои глаза и посмотрели по сторонам, то вы увидели бы, что партийцы высасывают последнюю колхозную кровь, которой еще немного у вас осталось. Вы же можете её спасти только не принимая во внимание то, что они говорят. Ведь вы сами, колхозники, видели, что т. ВЕСЕЛКИН продал всех рабочих за пиво. Муку, которая была выдана на общее питание – пропили.

Неужели вы униженные и не можете избавиться от таких пьяниц?

Товарищи колхозники! Партийцы столкнулись с таким вопросом, что выхода больше нет, вы же представляете, что выезд на степь тоже объясняется тем, что нечем обеспечить колхозников. Товарищи, а бавовна уже совсем пропала и в добавок соседи в артели «Красный Ударник» не вышли в степь, потому что у них голод.

Товарищи! Мы вас привлекаем к себе, так что станем не выходить в степь и планы партии лопнут!»

У слідчій справі є зізнання, що дівчата готові були почати і збройну боротьбу із кривдниками людей. Макасеєва начебто хотіла для того вкрасти пістолет у сусідки своєї сестри, яка мешкала у Миколаєві.

Як зазначено у справі, трьох дівчат засудили до виправних таборів на три роки кожду. Наймолодшу, Надію Вачкову звільнили. В кого яка доля – невідомо, бо історики про це мовчать. А ось доля багатьох селян у часи Голодомору склалася трагічно, як і попереджали дівчата.

У голодному 1933 році репресії продовжувалися. Ось приклади:

ГОЛОПУЗІКОВ ВАСИЛЬ ФЕДОТОВИЧ, 1899, с. Бармашове, білорус. Хлібороб-одноосібник. Заарештований 19.01.1933 р. Засуджений до заслання в Північний край строком на 3 роки.

ЖИГАЛИК МАКСИМ АВДІЙОВИЧ, 1887, с. Бармашове, білорус. Одноосібник. Заарештований 20.01.1933 р. Засуджений до 3 років ВТТ.

ЖУРОВ ВАСИЛЬ КУПРІЯНОВИЧ, 1886, с. Бармашове, українець. Колгоспник. Заарештований 20.01.1933 р. Засуджений до заслання в Північний край строком на 3 роки.

КИРТЕЧЕНКО ГРИГОРІЙ НЕЧИПОРОВИЧ, 1887, с. Бармашове, білорус. Хлібороб. Заарештований 20.03.1933 р. Засуджений до 4 років ВТТ.

КОРНІЄНКО АРТЕМ СИДОРОВИЧ, 1888, с. Бармашове, українець. Колгоспник. Заарештований 19.01.1933 р. Засуджений до 3 років ВТТ...

Це не повний список репресованих у 1933 році...

То чи не праві були дівчата, коли ще на початку Голодомору попереджали односельчан, до чого їх приведуть комуністи?

А попереду був ще 1937 рік. Тож ті щасливчики, які вижили у Голодомор, попадали до ГУЛАГу, з якого вже вибратися довелося не кожному.

АТРОЩЕНКО ФЕДОТ МИХАЙЛОВИЧ, 1902, с. Бармашове, українець. Стрілочник на станції Засілля. Заарештований 22.09.1937 р. Засуджений до 8 років ВТТ.

БЕРНІКОВ МАРТИН ІВАНОВИЧ, 1876, с. Бармашове, білорус. Садівник. Заарештований 27.07.1937 р. Засуджений на 10 років ВТТ.

КАПЕЛЮШ ПЕТРО ЯКИМОВИЧ, 1896, с. Бармашове, українець. Рахівник. Заарештований 21.09.1937 р. Засуджений до 10 років ВТТ.

РИБАК НАЗАР ТИМОФІЙОВИЧ, 1884, с. Бармашове, українець. Коваль. Заарештований 11.10.1937 р. Засуджений до розстрілу. Страчений 09.10.1937 р.

ЩЕРБАЧЕНКО САВЕЛІЙ ПЕТРОВИЧ, 1890, с. Бармашове, українець. Заарештований у листопаді 1934 р. Засуджений до розстрілу. Страчений 13.11.1937 р.

СТЕПАНОВ ЮХИМ ЗАХАРОВИЧ, 1898, с. Бармашове, росіянин. Хлібороб. Заарештований 02.12.1937 р. Засуджений до розстрілу.

Невдовзі почалася війна. Багато бармашовців загинули, захищаючи Батьківщину. Серед них і брати тих сміливих дівчат, які були репресовані більшовицькою владою

МАКАСЄЄВ ІВАН МАРКОВИЧ, 1918

МАКАСЄЄВ ПЕТРО МАРКОВИЧ, 1910

МОХЛЕНКО ГРИГОРІЙ АРХИПОВИЧ

ВОЧКОВ ІВАН ІВАНОВИЧ, 1925

А тих, хто пережив страшні часи німецької окупації, репресовували як посібників ворога. Потім вони були реабілітовані.

САПЛЬОВ ІВАН ОГІЙОВИЧ, 1893, с. Бармашове, білорус. Заарештований 10.04.1944 р. Покінчив життя самогубством під час слідства.

ЛЯЛЮК ПИЛИП ГРИГОРОВИЧ, 1890, с. Бармашове, українець. Заарештований 24.04.1944 р. Засуджений до 10 років ВТТ.

РИБАЧЕНКО ВАСИЛЬ ГНАТОВИЧ, 1901, с. Бармашове, українець. Заарештований 21.04.1945 р. Засуджений до 8 років ВТТ.

Мабуть у с. Бармашове пам'ятають про всіх знаних і незнаних жертв більшовицького режиму? Мабуть, місцеві історики їх всіх назвали і їм поставлений пам'ятник у центрі села, а у місцевому музеї є велика експозиція на цю тему?

Як би там не було, а у Києві пам'ятають про подвиг чотирьох дівчат, і у музеї, в який їдуть люди з усього світу, є стенд, де на фотографії світиться чесне і сміливе обличчя Євгенії Макасеєвої з села Бармашове Баштанського (Жовтневого) району Миколаївської області.

Вічна їм пам'ять!

Джерела:

1. ДАМО. – Ф. Р-5859. – Оп. 2 – Спр. 6398

2. Реабілітовані історією. Миколаївська обл. Кн. 1 – 5.

3. Народна війна. Виставка Київського товариства «Меморіал»

НАША БІБЛІОГРАФІЯ

Періодика

УКРАЇНСЬКИЙ ВІСНИК

З січня 1970 року почало виходити в самвидаві перше в Україні періодичне видання – «Український вісник» (УВ), на зразок Московської «Хроніки текущих событий». Але на відміну від ХТС, УВ містив не тільки інформацію про репресії та становище політв'язнів, а й подавав твори, поширені в самвидаві – дослідження з історії, дані щодо геноциду українців, літературознавчі роботи, вірші, прозу. Характерний високий професійний рівень видання.

УВ був створений за ініціативою В'ячеслава Чорновола, який і став головним редактором цього часопису. В редколегію також увійшли Михайло Косів і Ярослав Кендзьор.

У розповсюдженні УВ брала активну участь велика кількість дисидентів. УВ також передавався за кордон.

Ставлення до випуску УВ було неоднозначним. За словами Леоніди Світличної, Іван Світличний, коли УВ почав виходити, активно його розповсюджував, однак він був проти ідеї видання УВ, вважаючи, що це прискорить арешти. Подальші події показали, що він був правий.

Василь Овсієнко розповідає: «На п'ятому числі «Український вісник» обірвався – його зупинили в середині 1971 року, бо пішли чутки про те, що ось-ось почнуться арешти, і сам Нікітченко мав розмову з Іваном Світличним і сказав: «Доки ви не були організовані, ми вас терпіли. Відтак, коли у вас з'явився журнал, ми вас терпіти не будемо». Вирішено було зупинити видання «Українського вісника», однак уже було пізно».

12 січня 1972 року були заарештовані всі відомі дисиденти: у Києві – Іван Світличний, Євген Сверстюк, Василь Стус, Леонід Плющ, Зіновій Антонюк, трохи пізніше – Іван Дзюба та інші; у Львові –

В'ячеслав Чорновіл, Михайло Осадчий, Іван Гель, Стефанія Шабатура, Ірина Стасів-Калинець, трохи пізніше Ігор Калинець та інші. Наступна хвиля арештів відбулася у квітні-травні 1972 року.

Репресії 1972 року були загальноімперською акцією. В Москві та Новосибірську відбулись арешти за справою «ХТС». Г. Касьянов пише, що за неофіційними джерелами 30 грудня 1971 року Політбюро ЦК КПРС «ухвалило рішення про початок загальносоюзної акції проти самвидаву». Партійне керівництво УРСР на чолі з П. Шелестом підтримало ініціативу Москви, бо фактично вже не мало влади в республіці.

На волі після арештів січня 1972 року були спроби продовжувати випускати УВ. У Львові з'явився випуск 6 УВ, підготовлений Михайлом Косівим, Ярославом Кендзьором та Атеною Пашко. Цей випуск УВ дістав назву «Львівський», бо майже паралельно з ним, у березні 1972 року, у Києві Василь Лісовий, Євген Пронюк та Василь Овсієнко видали спецвипуск УВ з інформацією про арешти, і теж під номером 6. Василя Лісового, Євгена Пронюка, та Василя Овсієнка було заарештовано.

Олекса Різників

УРИВОК З ПОЕМИ ПРО НІНУ СТРОКАТУ

*«Український вісник», благовісник,
увінчав наш молодечий рух.
Він у душі влився, наче пісня,
залунав не слізною, а залізною,
і воскресно ожививши Дух!*

*Чорновіл «со други» благовістив!
І, мов з церкви свічку святу,
ми несли зі Львова в кожне місто
щоб із форми не розглянуть змісту,
вісточку правдиву, золоту.*

*Ми визнавали те, що знати не можна,
ми пишались, замість чути стид.
Наше слово, голосно розмножене,
зазвучало сильно і вельможено
залпом врешті-решт не холостим!*

*Як тоді казились бісенята,
що не взмозі свічку загасить!
Ми її носили з хати в хату,
щоб затхлу теміль розганяти
і в очах надію прояснить.*

*Це вже мала бути наша меса
без обридлих брехонь і наруг,
з партитур божественних, небесних!
Свічка цього «Вісника» в Одесу
нам явилась з Ваших, Ніно, рук...*

20.05.99

*(Із книги Олекси Різників
«Промінь з Одеси», Одеса, Друк, 2006 р.)*

ЧОТИРИ ТОМИ ЛЕВКА ЛУК'ЯНЕНКА

Нещодавно вийшла в світ четверта книга спогадів Левка Лук'яненка про його перше 15-річне ув'язнення. Серію із чотирьох томів він назвав «3 часів неволі».

Перший том (526с.) вийшов 2005 року. Має підзаголовок «Сосновка-7».

Другий том (368с.) 2007 р. вийшов з підзаголовком «Спогади і роздуми».

Третій том (448с.) 2009 р. без підзаголовку. Четвертий том (520с.) 2010 р. з підзаголовком «Країна Моксель».

Про що написав автор?

Про борців за самостійність України—у кожному томі десятки постатей. Автор доносить до нас імена тих, хто вмів

добре тримати карабін у руках, захищаючи свою землю, але не спроможний описати спогади про свою самовіддану боротьбу. У книгах згадано багато учасників різних підпільних груп і молодих патріотів. Борці за волю України – головні герої 4-томника. У першому томі їх 37, у другому – 9, у третьому – 35, у четвертому – стільки ж. Основна увага Лук'яненка зосереджена на збройній національно-визвольній боротьбі, що привертала його найбільшу увагу в перший період ув'язнення.

Хтось із тих славних синів України згинув у неволі і не знає, що досягнув своєї мети (Андрій Турик, Олекса Тихий, Юрко Литвин, Валерій Марченко, Василь Стус...); хтось помер на зорі самостійності в радісному настрої переможця (Зіновій Красівський, Дмитро Басараб, Грицько Іришляк...); комусь випало побачити руйнування України під національними символами і померти з розпачу, що немає сили продовжувати боротьбу (Василь Підгородецький, Ярослав Гомза, Іван Кандиба, Іван Покровський, Ярослав Гасюк...); а хтось ще живе, щодень розриваючи душу між ненавистю до ворогів українства та своєю старечою немічністю, чи дивиться на милий край і просить Бога примножити;

сили для національного відродження (Микола Курчик, Василь Пірус, Іван Мирон, Анатолій Здоровий...).

А втім 4-томник має ще три вельми цікаві теми: взаємини з в'язнями інших національностей, з адміністрацією концтаборів і в'язниць та авторські роздуми.

Кожна з чотирьох тем цікава як історичне свідчення про тодішню московську імперію та особливості боротьби за самостійність.

Мова автора в основному логічно-оповідна, а не образна, але словник його багатий, розвинуте почуття стилю, тому читається легко. Часто в нарисах про окремих героїв стиль досягає такої психологічної напруги, що переносить читача в трагізм події і хвилює до сліз. Тільки кам'яне серце не здригнеться від розповіді Миколи Столяра про катування підпільної медичної сестри Орисі (Том I). А розповідь і доля А. Бернійчука (Том II)?! Хай читач відкриє у III томі нарис про Андрія Турика і уявить собі, як мати впала перед ним на коліна, цілує синові ноги і благає підписати заяву. Маленьку заяву. На півсторінки, про відмову від боротьби – і він вийде з тюрми разом з мамою...

У IV томі більше документів, ніж у попередніх. Вони унаочнюють розповідь. Читач на прикладі Яцишина побачить, як божеволіють люди і як працювала карна медицина.

У книгах не вигадані історії, а дійсність московської комуністичної імперії. Не можна оцінити теперішнє українське життя, не знаючи умов життя в так званому Радянському Союзі.

Читайте. Спілкуйтеся з автором. Ви не перебиватимете його своїми запитаннями, але «вислухавши його монолог, можете з ним умовно дискутувати».

*Олександр Ушинський,
юрист,
член Української Республіканської партії*

ВИСОКИЙ ПАТРИОТИЗМ «ОДЕСЬКИХ ХВИЛЬ»

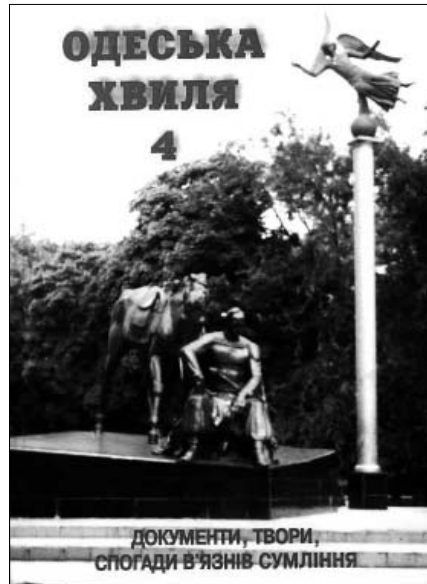
«ОДЕСЬКА ХВИЛЯ – 1, 2, 3, 4, 5»
Вид. «Друк», 2006-2010 рр.

Одеська обласна організація Всеукраїнського Товариства політв'язнів і репресованих (голова Павло Отченашенко) та їхні побратими з Одеського відділення «Меморіалу ім. В.Стуса» (голова О.Різників) видають унікальну серію про одеських політв'язнів і репресованих. Читаю їх регулярно і хочу поділитися з читачами журналу «Зона» хоча би побіжними зауваженнями.

Жаль, що наклад їх невеликий. А несуть вони в собі дуже багато інформації, такої потрібної нині кожному українцеві.

Чомусь в Україні рух опору радянській владі зазвичай пов'язують виключно із Галичиною та Закарпаттям. Між тим щирих патріотів завжди вистачало й на Півдні та Сході нашої держави. Члени Одеської обласної організації Всеукраїнського Товариства політв'язнів і репресованих та їхні побратими з Одеського відділення «Меморіалу ім. В.Стуса» наполегливо збирають докази про репресії в Чорноморському краї, які чинились упродовж ХХ століття. У 2006 р. обидві організації почали випускати збірник “Одеська хвиля” для поширення документів, творів, спогадів в'язнів сумління. На сьогодні упорядники П.Отченашенко, О.Різників, Д. Шупта вже випустили в світ п'ять «Хвиль».

Не можна переказати всіх жахливих спогадів українців, хто безвинно потрапляв у прокрустове ложе радянського режиму. Цей режим з жорстокістю катів відрубав усе різноманіття людських талантів, доль, прагнень, намагаючись зробити з людей стадо однакових атеїстично-комуністичних «совків». Розповім про декого з найстражденніших («Одеська хвиля 2»).

Доля **Лідії Демешкан** типова для вихідця з освіченої заможної родини. Тільки тому, що її дідусь заробляв на хліб не на сільській ниві, а був відомим юристом та мав садибу в м. Олешки, його життя, життя його сина та внуків було перекреслено радянською владою. Родину принижували (дідусь помер, не витримавши беззаконня, що панувало в судах), постійно оббирали, вивозили з дому речі, нарешті викинули геть на вулицю. За те, що батько почав ляяти радянські закони, його застудили, направили рити Біломорський канал.

У 1941 р., залишені напризволяще військами радянської армії, люди мусили виживати під німцями. Але за те, що Лідія недовго попрацювала перекладачкою в комендатурі, хтось зробив наклеп. Студентку IV курсу заарештували, тримали в камері вагітну, звинувачували у співпраці з гестапо. На суді свідки того не підтвердили, але «на всяк випадок» Демешкан дали 10 років. У тюрмі, від голодної матері, що постійно тремтіла на допитах, дитина народилась слабка. В камері з вибитими шибками немовлятко померло від холоду без допомоги лікарів. А потім етап. На пересилці в Печорі чоловіки-бандити увірвались до жіночого табору і почали гвалтувати дівчат. А потім найтяжча праця то на цегельному заводі, то вантажницями (і це жінки!) біля вагонів з вугіллям, деревиною. І скрізь влада довіряє вбивцям-зłodіям наглядати за інтелігентами-політичними... Чому? Бо сама з породи зłodіїв!

Один з упорядників збірки Дмитро Шупта розповідає про долю свого батька. **Роман Шупта** народився у 1895 р. в Полтавській області, скуштував німецьких концтаборів за Першу світову війну, в 1929 р. тільки-но одружився – його розкуркулили та відправили аж до Архангельська, щоб по пояс в холодній воді навантажував баржі деревиною. Після повернення з табору жили в с. Курінька, але почалась війна і «доброзичливець» запропонував Роману Шупті «підтримувати порядок у селі» при німцях. Як не втікала родина від такої «ласки», німці пістолетами примусили служити їм. Прийшли радянські війська, і всіх українців-«зрадників» беззбройними кинули у фронтове пекло. Роман Шупта брав участь в Ясько-Кишинівській операції у гаубичному взводі. Коли контужений у 1945 р. повернувся додому, зрозуміло, був засуджений як «ворог народу» аж на 25 років! Сидів поряд з батьком співачки Клавдії Шульженко, іншими відомими особами, тим часом його дружина з 5 дітьми рвала жили в колгоспі. Дмитро Шупта згадує: *«Батько повернувся у 1954 р., працював у колгоспі. Бог дав йому дожити майже до 100 років. Весь час він був гордим за свого первістка Миколу – воєнка ОУН-УПА»*. Насамкінець Д. Шупта аналізує, що ж дала за 100 років

російська влада селу Курінька на річці Удай? *“Колись там відбувалось кілька ярмарків на рік, у 1900 р. було 324 двори, 2250 жителів. А потім Століпінська реформа, Перша світова війна, проте в 1923 р. – 427 дворів і 2050 жителів. Але після голодоморів та Другої світової війни у 1989 р. вже об’єднались до купи три безперспективних селища, де залишилось жити 100 працездатних осіб та 59 школярів! Такі наслідки втрати Україною державності та московського гніту”.*

Олександр Калиниченко (1954 р.н.) – борець за Україну вже за часи її незалежності. На жаль, проголошення омріяної самостійності не змінило свідомість більшості чиновників радянського гатунку. Як вони звикли мати спільну державну і власну кишеню, так і досі тримають руку в суспільному гамані, кожний на своїй посаді. Вихований на принципах честі й порядності морський офіцер-підводник О. Калиниченко, ставши командиром корабля «Рівне», почав вимагати, щоб з судна прибрали приватний автомобіль та металеві ворота високих посадовців. Крім побутової справи додався політичний аспект: власник згаданих воріт був учасником виборів від комуністів, а Калиниченко стояв горою за Україну. І почалось нерівне змагання українця-одинака з прорадянською верхівкою Чорноморського флоту. Довгих 5 років (з 1997 по 2002) бився за справедливість офіцер-українець, зазнавши від керівництва й арешту, і наклепів, побувавши у психушці, витримавши брехливі звинувачення в отруєнні моря стічними водами з корабля...Багато ЗМІ, зокрема газета «Шлях перемоги», допомагали сміливцю. І правда перемогла! Звинувачення зняті. Досвідчений моряк працює на закордонних рейсах, керує в громадських організаціях правозахисників Одеси.

Несподіваним кришталево-хвилюючим болем лунає дитячо відвертий лист до Президента учня 5 класу Одеської школи-інтернату №2 **Богдана Коденчука** (запис О.Різникова): *«Ви наш люксовий Президент, і я вірю, що ви пришлете допомогу не мені, а для нашої нації, Держави, культури, мови. Мене переслідують противники України за те, що тато написали у щоденнику: «Я не піду на ваші шовіністичні збори! Ви хліб український їсте, а мову нашу ненавидите...»* Хто так міг написати в 1997 році? Виявляється, це один з 12 (дванадцяти!) дітей репресованого Олега Коденчука, шофера, засудженого на 3 роки за відверті вислови на захист української ідеї та мови.

Дитина далі запитує Президента: *“Чому коли на уроці російської мови заговорю по-українськи, ставлять двійку, а коли на уроці української говорю по-російськи, то нічого?”* Ох, вже ці “дитячі” запитання,

на які дорослі не можуть відповісти...Патріотичну родину довго переслідували, навіть загрожували вбити руками бандита на прізвисько Карабас. Але Карабаса вбили раніше (такі ж бандити)...Олег Коденчук задоволено констатує: *«Отак Бог каратиме усіх ворогів України. Адже Бог на нашому боці!»*

Проте хочеться звернути увагу громади, особливо патріотів-чоловіків, на інше. На **12 (дванадцять!) дітей Олега Коденчука**. Дехто зразу почне піднімати плодитого татуся на кпини: “У нього мабуть електрика не працює!” Для таких “гумористів” даю консультацію фахового генетика, яким є за освітою, бо закінчила провідний Новосибірський державний університет в славетному Сибірському Академістечку.

Безумовно, можна і потрібно виховувати українців з представників будь-яких націй, що проживають в Україні. Але треба при тому пам'ятати, що гени, закладені в клітинах цих дітей, проти їхньої волі будуть підсвідомо спрямовувати молодь до мови, традицій тієї країни, звідкіля походять їхні батьки. І що перемаже в боротьбі між внутрішнім потягом та зовнішнім вихованням – невідомо. **Василь Овсієнко** – літописець українського дисиденства – з боєм пише в «Одеській хвилі 3»: *“У середовищі молоді, яка вже зросла під синьо-жовтими прапорами, українська мова практично не побутує, українська культура для неї другорядна. Поняття Батьківщина у них розмите, важко уявити, щоб вони клали за неї “душу й тіло” у війні. Мусимо говорити про це одне втрачене покоління і сподіватись хіба на “ефект третього покоління”, яке, можливо, повернеться до свого коріння. А може й ні.”* І це за в мирної доби. Тільки-но почнуться якісь значні суспільні струси, наприклад голод, війна, глибинне внутрішнє спрямування людини перемаже – вона буде діяти так, як діяли її пращури.

Коли патріоти України хочуть, щоби в мирну добу та під час випробувань наша молодь переходила на РІДНУ українську мову – СПОЧАТКУ ТРЕБА УКРАЇНЦІВ НАРОДИТИ! Саме про цей феномен розповідає Олекса Різників. Він, вихований у радянському середовищі, усвідомив саме внутрішню потребу повернення до української мови батьків лише у 22 роки, в камері-одинокці під час слідства у Одеському КГБ. Усвідомлення належності до України прийшло раптово, як блискавка. Тоді юнак почав зворушливо звертатись до неньки: *“Прости, моя кохана, страднице безталанна, вівіки нездоланна, дорожча за життя, що я не знав про тебе, що я не чув про тебе, не бачив те, що треба, за купою сміття”*. Також вражає масовий приклад ув'язнених українців-західняків, що по ГУЛАГах розмовляли виключно українською і діяли за гаслом: *“Де б ти не був – твори навколо себе Україну!”* Чому вони

так робили? Безумовно, впливало патріотичне виховання в лавах ОУН-УПА. Але крім того, **батьки передали їм українські генотипи**. Ще у лоні матері вони через рідину, в якій зростали, відчували звукові хвилі, притаманні саме українській мові, пісням, рухам (повільний український темперамент). Зародок людини дуже маленький, тому звукові хвилі, що в рідині розповсюджуються набагато швидше, ніж у повітрі, діють не лише на його слух і розум (як при навчанні), а на все тіло, формуючи його сприйнятливості саме до особливостей рідної мови, танців, поведінки, а не якихось інших. Через це у деяких осіб згодом спостерігається відчуття, начебто вони ці пісні вже чули, слова вже знали... Той же поет Різників пише:

*І ось почав я пізнавати
мене оточуючий світ.
Зривати, хоч і пізнавато,
той самий плід з тих самих віт.
У різнобарвне різнотрав'я,
пірнувши, раптом завмирав –
**як ніби не нове пізнав я,
а вже знайоме – пізнавав!***

Щоденне родинне виховання школа також не замінює, а лише доповнює. Коли дитина бачить, як батьки спілкуються українською, читають “Кобзаря”, моляться в українській церкві, відзначають національні свята – закладається та основа, той душевний скарб, який супроводжує нас до останнього подиху, допомагає долати найбільші труднощі.

Відтак повторюю: “Шановні чоловіки-українці, якщо ви хочете колись мати справді українську Україну – народжуйте и виховуйте українців якомога більше!” Чому так жорстоко знущались з наших жінок тирани, розстрілюючи, гвалтуючи, направляючи працювати за вантажників? Щоби українки більш не могли народжувати вам дітей! Щоби нащадки інших народів заселили ваші землі. Як генетик попереджаю: якщо українці не почнуть інтенсивно розмножуватись, то відбудеться асиміляція (поглинання нації) на власних теренах і не лише росянами, а й з представниками Африки, Азії.

Простий шофер Олег Коденчук, народивши і виростивши справжніми патріотами 12 дітей, останньому з яких дав ім'я Українко, зробив для держави більше, ніж колектив вчителів цілої школи.

Іван Герасименко (“Одеська хвиля 3”). Кожний з нас у юності захоплювався оповіданнями Джека Лондона про вольових людей. Зокрема розповіддю “Любов до життя” про жахливі випробування героїв...заради мішечка із золотом, на який можна купити ранчо й спокійно жити до смерті. Чудова мета як на гендлярів ХХІ століття. Але читаєш щоденник одного з керівників “Партизанської іскри” із с. Кримка, Первомайського району Одеської області Івана Герасименка і маліють “подвиги” заради золота, власного збагачення, описані Джеком Лондоном. Тьмяніють приклади сучасних екстрасенсів, що обливаються водою на морозі та ходять босоніж навколо теплої хати заради з’єднання з природою. Не можна їх порівняти з надлюдськими випробуваннями іскрівців, що ті зазнали у боротьбі за звільнення України.

Хлопці з Кримки – Парфен Гречаний, Іван Герасименко, Дмитро Попик зовсім не цікавились побутом. Юнаки були природно щасливі у тяжкі 30-ті роки, не купуючи дорогі меблі або ексклюзивні страви, а читаючи безліч книг, створивши у степовому краї свій морський гурток. Коли ж на рідну Україну пришли румунсько-німецькі окупанти, товариші також природно створили партизанське озброєне підпілля для боротьби з ворогом. Не заради злота, а заради свободи Батьківщини Іван Герасименко з товаришами терплять не лише страшні побої від поліцаїв-румун, але розгромили саму жандармерію, та втікаючи від переслідування босими! абсолютно голодними! у лютому місяці пройшли більше 100 кілометрів по снігу, кілька разів перепливали крижані річки... але вимушені повернутись до рідного села. І там розстріляні озвірілими поліцаями...І це в 16 років! Із всіх чудом вижив один Герасименко.

Потім була втеча Івана з румунської Трансністрії на німецьку територію, де його чекало гестапо. Інші тюрми. Утік від німців та зі сльозами на очах зустрів радянську армію. Сам пішов до “рідних” радянських офіцерів. Сам розповів про “Партизанську іскру” та свої муки в тюрмах фашистів і... тут же був заарештований та допитаний “з пристрастю” в НКВД з приводу заплутаної біографії. А потім страшні кати СМЕР-Шу, які вимагають зізнання у шпигунстві. Трибунал. Смертний вирок.

Через молодий вік (19 років) пом’якшення вироку і дарунок – 25 літ каторги. Воркута за Полярним колом. “З Дніпропетровська у вагоні виїхало 50 в’язнів, до Воркути приїхало 38... – пише у щоденнику Герасименко. – Поїзд зробив останній ривок і завмер. Конвоїри відчинили вагони. Надворі була заполярна ніч. Ми плигали в сніг і тут же задихались від незнаного досі морозу – мінус 64 градуси! На такому холоді стояли люди одягнені, мов для осіннього турпоходу. Із перших же хвилин переклички почали падати задубілі від морозу. Начальство вимушено скоріше відправити нас до пересильного бараку.”

І навіть із цього концтабору зумів утекти Іван Герасименко! Правда, не надовго. На 2 дні. Якимось дивом утікача не застрелили на місці. Знову допити, катування. Для остраху іншим втікача привезли на місце роботи, сповитого ланцюгом від ніг до голови, і *“пропонували іншим бити і плювати...І били, і плювали, і кляли...Бідні жалюгідні люди. Адже я своїм, хай безрозсудним вчинком, підкреслив, що в мене є воля, а в них – ні, що я знайшов сили покласти край рабському становищу, а в них такої сили немає...”*

Тоді вага нещасного була 39 кілограмів при рості 180 сантиметрів... До 25 років строку додали ще – стало 32 роки каторги. Тільки великі, відчайдушні повстання політв'язнів, що почались після смерті Сталіна у Воркуті, Норильську, Кенгірі, примусили радянську владу почати переглядати мільйони судових справ та відпускати на волю невинно засуджених... І тоді Івану Герасименкові у концтабір прийшло одночасно дві телеграми: «Вітаємо мужнього борця з фашизмом! Вітаємо зі свободою!» з ЦК ЛКСМУ та з редакції «Комсомольської правди»... За що ж страждав і мучився більше 10 років патріот у радянських катівнях? Трапилась помилка... Щиро радимо про неї не згадувати на волі...

Багато сторінок “Одеських хвиль” приділено творчості **Олекси Різників** – відомого поета, мовознавця, дисидента і упорядника «Одеських хвиль». У 2007 р. пан Різників святкував 70-річний ювілей, отримав чимало поздоровлень від людей, що знали його в різні часи життя і дружбу з ювіляром зберігають довгі роки. Серед багатьох сердечних привітань хочеться згадати майстерно написаний нарис журналіста з журналу “Українська культура” **Івана Малюти**. Вони познайомились ще у студентські роки в Політехнічному інституті, де Іван навчався, а Олекса працював у багатотиражці, адже Олекса був єдиним, хто *“увесь час і з усіма розмовляв українською мовою у ті роки!”* Поступово Різників повідав члену бюро комітету комсомолу І. Малюті, що він уже відсидів 1,5 роки в концтаборах Мордовії за антирадянську листівку (невже в СРСР є репресії?), почав давати для поширення літературу з самвидаву. В кінці 1971 р. О. Різників знов заарештований разом із Ніною Строкатою-Караванською. Івана Малюту неодноразово викликають до КГБ на допити, але той свідчить, що арештований читав йому лише вірші про кохання. Олекса “за лірику” отримав 5,5 років, а Івана брутально звільняють з роботи і висилають з Одеси.

Минають роки. Минув і концтабір. Друзі досі зустрічаються, товаришують і досі працюють на розбудову України.

Час ув'язнення О.Різників використовував для самоосвіти. Багато пише віршів, які пізніше увійшли до книжок «Озон», «Терновий вогонь», «Двострунне грало». Вивчає польську, латиську і литовську мови, починає укладати оригінальний “Кореневий словник”, у якому намагається зібрати усі слова, створені народом навколо кожного кореня. Тоді ж приходить прозріння, що українська мова є багатшою за сусідні, бо є древнішою за них і збереженішою, оскільки народ наш є автохтоном на своїй землі. Згодом ці ідеї увійшли в книжку “Спадщина тисячоліть або чим українська мова багатша за інші?”, котру нині знають в багатьох областях України. В “Одеській хвилі 3” вміщений його переклад п'єси відомого литовського письменника Юстинаса Марцинкявічуса “Героїка або приречення Прометея”, що просякнута тонкою, але дошкульною критикою тоталітарного советського режиму. За допомогою литовців Різників здійснив переклад швидко – за кілька місяців та через друзів передав на волю – автору п'єси. Згодом отримав від Марцинкявічуса у таборі книжку “Шість поем” та великого тлумачного словника литовської мови. Переклад “Героїки” зроблений на високому мистецькому рівні й може вважатись вагомим внеском у дружні стосунки України та Литви.

2008 року минуло **50 років з дня поширення** О. Різниківим і В. Барсуковим по Кіровограду і Одесі антипартійної листівки, за яку вони 1959 р. *загриміли* до мордовських таборів. Тож «Одеська хвиля 3» надрукувала кілька поздоровлень із цим рідкісним ювілеєм, отриманих одеськими правозахисниками від Левка Лук'яненка, Дмитра Степовика, енакіївського поета В Чубенка, Оксани Тебешевської з Івано-Франківщини, від автора цих рядків та ін.

Безсумнівно, патріоти Одеси роблять велику справу, зберігаючи в народній пам'яті грікі сторінки української історії. Нам хочеться побажати їм продовжувати копітку роботу і привітати з 20-річним ювілеєм Української Держави

*Ірина Молчанова,
член НСЖУ
м. Маріуполь*

ВІЧНА ПАМ'ЯТЬ

ВАСИЛЬ БАРЛАДЯНУ-БИРЛАДНИК

*Учений філолог, публіцист, поет, прозаїк,
автор самвидаву, правозахисник, громадський діяч*

Народився в українському селі над Дністром. Батько 03.03.1945 репресований як син генерал-хорунжого Армії УНР Андрія Гулого-Гуленка і загинув на уранових рудниках у Монголії.

1964 р. Василь Барладяну закінчив Одеську школу військових кореспондентів, 1970 р. факультет російської філології Одеського університету. Як історик мистецтв, у 1966-69 рр. практикувався в музеях Москви, Ленінграда, Західної України, в Празькій національній галереї. 1971-72 рр. вивчав румуністику й болгарістику в Бухарестському та Софійському університетах. Опрацював колосальну літературу, мав феноменальну пам'ять, здобув енциклопедичні знання.

3 грудня 1969 до травня 1974 завідував кабінетом мистецтвознавства в Одеському університеті, викладав історію світового й українського мистецтв, класичну європейську літературу, етику й естетику в Одеському інституті інженерів морського флоту. Досліджував українське народне і професійне мистецтво, середньовічні літературно-мистецькі та релігійні зв'язки України з Болгарією, Сербією, Грецією, Італією та румунськими землями.

Підготував дисертацію «Образ людини в живопису й літературі Другого Болгарського царства 1118 – 1396 р.р.», та її не судилося захистити. У грудні 1970 р. на Міжнародній конференції «Україна – Болгарія» в Одесі виголосив доповідь «Ренесансні риси в живопису Другого Болгарського царства та України-Руси», яка одразу привернула увагу КГБ. Написав монографію про життя і творчість українського художника Михайла Жука, статті з питань україно-румунно-болгарських зв'язків.

(23.08.1942 – 03.12. 2010)

Вірші російською мовою публікувалися з 1960 р., з 1965 – тільки українською. Перехід на рідну мову призвів до творчого вибуху, що вилився у збірку «Ший, дружино, швидше прапор».

Під псевдонімом Ян Друбала пише для **самвидаву** статті з історії національного питання в Російській імперії та в СРСР, підтримує зв'язки з багатьма дисидентами й патріотами, зокрема, з Н.Строкатою-Караванською.

Переслідування Барладяну за патріотичні й наукові переконання розпочалися в травні 1972 коли він побував біля Одеського обласного суду, де у ті дні тривав суд над Ніною Строкатою, Олексою Різниковим та Олексою Приптикою. На допиті в КГБ 28.01.1974 його звинуватили в українському націоналізмі. 11.03.1974 Барладяну виключений з КППС, 5.05 звільнений з роботи в Одеському університеті «без права працювати в ідеологічній сфері», тобто в науковій і викладацькій. Потім звільняють з Музею народної архітектури й побуту в Києві. Шукаючи роботи, пише монографію „Художник Михайло Жук”, яка досі не видана. У травні 1976 Барладяну влаштувався старшим науковим співробітником Одеського музею західного і східного мистецтв. Наукові статті публікує під прізвищами друзів.

16.06.1976 під час обшуку в квартирі В. Барладяну КГБ вилучає збірку патріотичних віршів «Ший, дружино, швидше прапор», автобіографічну повість «Компромісу не буде», багато науково-публіцистичних статей про політичну ситуацію в Україні та з історії національного питання. Через це у вересні за вказівкою КГБ його звільняють із Музею без документів для працевлаштування.

У грудні 1976 В. Барладяну передав керівникові **Української Гельсінської Групи (УГГ)** М.РУДЕНКУ копію своєї заяви на ім'я прокурора Одеської обл. з протестом проти переслідувань за національними мотивами, а також статтю «До людей доброї волі» й автобіографічний нарис «А як же інакше?». Російський текст нарису в 1977 р. був опублікований у Парижі, друге видання – у книжці «Лихо з розуму» (1979). Барладяну розповсюджував матеріали УГГ.

Заарештований Одеською прокуратурою 02.03.1977 р. Під час арешту оголосив безтермінову голодівку, яку на прохання рідні зняв після суду, що відбувся 27-29.06.1977. Засуджений на 3 р. позбавлення волі в таборах загального режиму за ст. 187-1 КК УРСР («наклепи на радянський державний і суспільний лад»). До звинувачення долучили також наукові праці, чернетки. Барладяну не визнав себе злочинцем. Друзів і родичів на суд не допустили. Учителька Ганна Голумбієвська прийшла в зал суду з квітами, але їх не дозволили вручити підсудному. Вона зачитала заяву про відмову давати покази.

Барладяну утримували в таборі ОР-318/76 (с. Полиці Володимирецького р-ну Рівненської обл.), де він працював у кам'яному кар'єрі. Півроку провів у **ШЗО**. Зокрема, 13.01.1980 р. посадили за те, що «не став на шлях виправлення». Оголосив чергову голодівку (загалом за три роки голодував 13 місяців і 17 діб). У неволі написав збірку віршів «Між людством і самотністю», два цикли оповідань – «Скрижалі мага» та «Уроки історії», а також декілька статей з викриттям радянського режиму, які вийшли в Парижі в 1979 під загальною назвою «Лихо з розуму».

За три дні до закінчення терміну, 29.02.1980 р. Барладяну був вивезений у Рівненське СІЗО, де проти нього було сфабриковано нову «справу», він був засуджений 13.08.1980 за тією ж статтею ще на 3 р. позбавлення волі. Залучені як експерти доцент Рівненського інституту водного господарства Максимов і доцент Рівненського педінституту Лещенко виявили в його віршах і наукових статтях «наклепи» на радянську дійсність і «дружбу народів», переплутавши, щоправда, монгольського хана Мамає з однойменним героєм українського фольклору.

З 04.11.1980 Барладяну утримували в таборі № 28 у м. Сніжне, з 17.01.1981 в таборі № 82 у с. Гостре Червоноармійського р-ну Донецької обл.

Звільнений 28.02.1983 р. Працював в Одесі електромонтером. Написав повість «В дорозі до матері», історичну драму «Овідій», збірку віршів «До Оксани», а також низку статей з питань історії української культури.

З початком «перебудови» Барладяну знову активно включається в правозахисну і національно-визвольну боротьбу. 06.09.1987 разом з М. Горинем, І. Гелем, З. Попадюком, С. Хмарою і В. Чорноволом створив **Українську ініціативну групу за звільнення в'язнів сумління**, яка 08.09.1987 р. увійшла до Міжнародного комітету захисту політ'язнів.

У вересні 1987 р. Б. увійшов до редакції відновленого В.ЧОРНОВОЛОМ у серпні журналу «**Український вісник**» (**УВ**), був членом редколегій журналів «Кафедра» і «Українські перспективи», де опублікував низку статей. 30.12.1987 вся редколегія «**УВ**», в т. ч. й Барладяну вступила в **Українську Гельсінкську Групу (УГГ)**. 11.03.1988 р. Барладяну в числі 19 її членів підписав «Звернення УГГ до української та світової громадськості» про відновлення її діяльності. 07.07.1988 р. вона була трансформована в **Українську Гельсінкську Спілку (УГС)**. Зі створенням на її основі **Української Республіканської партії (УРП)** Барладяну залишився позапартійним.

1990 Барладяну побував у Канаді та США з лекціями про політичну ситуацію в Україні. У Торонто вийшли збірки есе «Біля воріт держа-

ви» та «Ще раз про неволю». Публікує десятки статей у пресі з політичних питань: „П’ята колона”, „Як розв’язати молдавський вузол”, „Як розрубати кримський вузол”, „Історія московського бандитизму” та ін.

1992 р. Барладяну повертається до викладацької роботи в Одеському університеті, у 1994 р. читає лекції в Духовній Академії УПЦ Київського Патріархату.

1993 р. редагував кишинівський журнал „Українські перспективи”.

Барладяну-Бирладник – автор понад тисячі наукових, науково-публіцистичних праць українською, російською, румунською, німецькою, англійською та французькою мовами.

Член Спільки письменників і Спільки журналістів України. Указом Президента України від 26.11.2005 р. нагороджений орденом „За заслуги” III ступеня.

У кінці життя хворів. Помер 6 грудня 2010 р. Похований в Одесі.

ЯРОСЛАВ ГОМЗА

Із селища Очеретино Ясинуватського району Донецької області прийшла сумна звітка: 21 вересня 2011 року на 85 році життя після тяжкої хвороби помер наш побратим Ярослав Юрійович Гомза – полум'яний борець за незалежність України, дисидент з 15-ти річним ув'язненням у гулагівських таборах, один з організаторів і засновників на Донеччині обласних організацій Української Гельсинської Спілки і Товариства української мови ім. Т.Шевченка, Всеукраїнського Товариства політв'язнів і репресованих, публіцист та поет.

(18.09.1927 – 21.09.2011)

Провід Всеукраїнського Товариства політв'язнів і репресованих, редакційна колегія часопису Товариства «Зона» висловлює родині покійного і всім близьким, всім членам Товариства щирі співчуття.

Біографічна довідка

Народився Ярослав Гомза 18 вересня 1927 року у селі Монастирець Стрийського району Львівської області у селянській родині. Закінчив три класи сільської державної школи з «руською» (тобто українською) мовою навчання, а з четвертого класу продовжив навчання у «Рідній школі» у місті Стрий, з 1939 року – це середня школа № 10. У 1941 році, з початком німецької окупації, був переведений до 5 класу гімназії, але провчився там всього півроку: у лютому 1942 року разом з батьком змушений був «добровільно» виїхати на роботу до Німеччини. Працював у бауера в селі Ганзерін у Померанії.

Разом із батьком відразу нав'язали контакти з українськими організаціями у Німеччині, зокрема – з «Українським Національним Об'єднанням» та «Українською Громадою». Хоч ішла війна, тут дихалося свобідніше, ніж у СРСР. Перечитав тут багато українських книжок, виданих як в Україні, так і за кордоном. Міг тут читати газети «Український вісник» і «Українська Дійсність», що видавалися у Берліні, газету «Наступ» і журнал «Пробоем», що видавалися у Празі. Згодом у своїй автобіографії писав: *«Весь свій заробіток вкладав у газети та книжки, які розповсюджував між оstarбайтерами-українцями».*

У квітні 1945 року був «визволений» червоними військами. Та свобода була недовгою – був заарештований органами контррозвідки «Смерш» та засуджений Військовим трибуналом за ст. 58-1а КК РРФСР на 10 р. позбавлення волі і 5 р. поразки в правах за «антирадянську діяльність» – розповсюдження українських газет, журналів та книжок серед українців, завезених для примусової праці до Німеччини, та за зв'язок з **ОУН**.

Покарання відбував у Антибесі (Сиблаг), Кенгірі і Джезказгані (Степлаг). Був учасником Кенгірського повстання ув'язнених (1954), у яке переріс страйк з вимогою скасувати номери, що принижували людську гідність (в Кенгірі він мав номер СВВ-667), знизити норми виробітку, поліпшити медичне обслуговування. Повстання було розчавлене танками, але він вижив, бо був на той час переведений до Антибесу.

Звільнили його у 1955 році. Їхати на Львівщину було їм наказано, то ж поїхав на Донеччину, куди вже перебралися його батьки. Працював робітником на Очеретинському цегельному і потім на Авдіївському коксохімічному заводах. Учитись дуже хотілося, тому відразу пішов до вечірньої школи, яку закінчив у 1968 році. У 1974 році йому вдалося (бо з таким «послужним списком» не приймали) поступити на українське відділення філологічного факультету Донецького держуніверситету. Закінчивши університет, він від 1972 року й до виходу на пенсію працював учителем, української мови й літератури і німецької мови в Очеретинській СШ.

Перебував весь час на Донеччині під пильним таємним наглядом КГБ, а від 1972 року це був уже явний нагляд, неодноразово викликався на допити. У лютому 1981 року в нього був перший обшук – шукали працю Олекси Тихого «Мова. Народ». Заховав добре, не знайшли, пронесло. І так аж до 1990 року.

Як тільки почалась так звана «перебудова», активно включився у процеси українського відродження – був серед організаторів Товариства української мови ім. Т.Шевченка на Донеччині, Всеукраїнського Товариства політ'язнів і репресованих (ВТПВіР), Української Гельсінської спілки на Донеччині (1989), став членом УРП (1990), головою місцевого осередку і членом сенату ОУН(мельниківці).

Був членом редколегії журналу «Зона» – часопису ВТПВіР, членом редколегії журналу «Пороги» (Січеслав, 1998-90). У 1990 р. вийшло (в машинописі) два числа започаткованого і редагованого ним самвидавного художньо-публіцистичного альманаху «Каяла», та через брак коштів мусив припинити видання.

Автор сотень публікацій з історії України, зокрема, Слобожанщини й Донеччини і про діячів української культури у газетах, журналах (зокрема – у «Зоні»), збірниках, зокрема, у «Східному часописі» (№ 24. – 1997), в «Українському слові» (№29, 1998; №46, 1998; №4, 1999; №33, 1999), у «Молоді України» (№№40, 41 і 42, 1999). У 2005 році у видавництві ім. Олени Теліги у Києві вийшла його книжка «Вибране. Статті, спогади, вірші» (115 сторінок).

Похований 24.09.2011 в селі Очеретине Ясинуватського району Донецької області. Вічна йому пам'ять.

**Провід Всеукраїнського товариства
політичних в'язнів і репресованих**

НЕЗВИЧАЙНИЙ ОЧЕРЕТИНСЬКИЙ ОСТАРБАЙТЕР

Відзнявши матеріали для фільму про косянтинівських остарбайтерів, телевізійники з австрійського державного каналу ORF ALPNA Лана Берндл та Гунді Лапмрехт попросили мене завезти їх до Донецької лікарні, де перебував уже відомий нашим читачам ветеран українського спротиву, легендарний Ярослав Гомза. Про цього дисидента з десятирічним табірним стажем, одного із засновників Донецької обласної організації Української Гельсінської Спілки, публіциста та поета ми писали у статті «Олекса Тихий пробув у мене

15 хвилин ...». Після відсидки у Гулазі й до цього часу Ярослав Юрійович мешкає у селищі Очеретине Ясинуватського району.

Австрійців дуже цікавила німецька сторінка його життя. Зателефонувавши керівництву лікарні, ми дізналися, що Гомза себе погано почуває, тому сам не хоче давати ніяких інтерв'ю. Проте, перед літаком на Відень ми вирішили таки відвідати пана Ярослава. Але зустріч із цією неординарною людиною тривала лише 10 хвилин. Незважаючи на те, що Гомза з радістю пішов на спілкування зі знімальною групою, медперсонал буквально виштовхав телевізійників з лікарні (навіщо ж було обдурювати, що хворий не хоче зустрічатися з пресою?). Колеги-журналісти з Донецька говорили, що не все так просто, адже за цим 84-річним чоловіком встановлено якийсь контроль, йому не дозволяють спілкуватися із ЗМІ. Як співає «Океан Ельзи»: «Веселі, брати, часи настали ...».

Та це не випадково, бо хто ж із сьогоднішніх «українських вертухаїв» погодиться на те, щоб, наприклад, Ярослав Гомза читав вірш, який він розповсюджував у Німеччині, коли працював там на бауера:

Сідайте в ряд. Про землю я
Скажу, з якої лихо ллється:
Ота ненависна земля
Росією іздавна зветься.

На тій ненависній землі,
Від крові нашої багровій,
Сидить у царському Кремлі
На троні змії п'ятиголовий ...

«Народився я в Галичині, і з раннього дитинства почував себе сто процентним українцем, – встигла розповісти ця сива, але з ясними очима людина. – Школу не закінчив, бо всілякі «визволителі» довели до того, що наша родина збідніла вщент: у хаті не було шматка хліба. У лютому 1942 року змушений був разом з батьком «добровільно» виїхати на роботу до Німеччини. Працював по господарству (на землі та з худобою) у бавера в селі Ганзерін у Померанії, а батько – в сусідньому селі Кепіц. Налагодив контакти з різними українськими організаціями, передусім з «Українським Національним Об'єднанням» та «Українською Громадою».

Увесь свій заробіток витрачав на газети та книжки, які розповсюджував між оstarбайтерами-українцями. Найважливішими газетами були «Український вісник» (Берлін), «Наступ» (Прага) та «Українська дійсність» (Берлін), а також журнал «Пробоем» (Прага).

Пам'ятаю дівчат з Чернігівської області. Вони приїхали у поганенькій одежі, худючі, ледве вмiли читати. Але цікавилися українством,

брали у мене книжки та журнали. Через півроку їх уже не можна було впізнати: комунікабельні, нормально одягнені українські патріотки.

Літературу давав усім радянським людям, ось тому й заарештував мене СМЕРШ, а згодом засудили за «антисаветскую деятельность»: розповсюдження української преси та книжок серед остарбайтерів-українців, зв'язок з організаціями СГД і ОУН. Покарання відбував у Сиблагу (Антибес) та Степлагу (Кенгір і Джекказган). Звільнений після закінчення терміну покарання у 1955 році. Згодом оселився тут, на Донеччині, але весь час перебував під пильним наглядом КДБ – до 1972 року таємним, а з 1972 року – відкритим. А це постійні виклики, попередження, погрози, шантажування членів родини, обшуки тощо. Це тривало аж до 1990 року. З початком національного відродження брав активну участь у громадській роботі: в Товаристві української мови ім. Т.Шевченка, Товаристві репресованих, Русі, УГС, УРП, ОУН.

Ще обов'язково треба сказати про значний літературний доробок Ярослава Юрійовича. У 2005 році в київському видавництві імені Олени Теліги було надруковано його «Вибране. Статті, спогади, вірші». Надзвичайно актуально звучить уривок з його «Попередження», написаного ще в 1976 році:

І знов мені «сулять» усі принади світу,
Щоб лиш відрікся я святого заповіту,
Щоб став до них на яничарську службу,
За те отримаю чини і дружбу

Від служби я відмовився категорично
І гостро. Може, навіть трохи не тактично.
Убити не змогла в мені отрута їх зміїна
Семи тих літер слова «Україна» ...

Журналісти Європи були в захваті від зустрічі (хоч і з перепонами) з такою людиною. Вони казали, що українці повинні пишатися такими героями. Подібне пізнається подібним. Із зростанням національної свідомості буде зростати і цікавість громади до таких непересічних постатей, як Ярослав Гомза.

В. Березін

Передрук матеріалу із сайту
<http://konstantinovka.com.ua/node/13905>

НІНА МАРЧЕНКО

Добра, усміхнена і мудра мама Валерія Марченка – такою пам'ятатимуть її ті, що спілкувалися і зналися з цією на рідкість світлою людиною. Вона вміла любити і прощати, вислухати і порадити, а часом і наполегливо навчати там, де бачила, що не було кому вчити і виховувати.

Ніна Михайлівна з сім'ї науковця, сама педагог за покликанням, кандидат педагогічних наук. А склалося так, що добре вихований улюблений син Валерій став її вихователем і навернув матір у свою віру. У гнітючій атмосфері 1970-х років то була історія важка і драматична: поєднати працю в державній установі з вірністю синові, засудженому як особливо небезпечний державний злочинець. Син

7. 02. 1929 — 15. 04. 2011

став християнським неофітом, суворо послідовним у своїй вірі, яка не визнавала авторитету влади тоталітарних кесарів. І тут максималізм материнської любові поєднався з синовією вірою. У багатій драматизмом історії українського опору то чи не найяскравіший приклад материнської вірності і безстрашності. Валерій був безкомпромісним, а, отже, приреченим. Мати супроводжувала його на останніх етапах і повідомляла всім про те, як убивають сина, аж до останнього дня 5 жовтня 1984 року. Ціною надзусиль вона таки забрала його тіло і поховала на саму Покрову в рідному селі Гатне під Києвом. Любов перетворювала-ся у вимогливу віру, яку залишив по собі син як заповіт.

Ніна Михайлівна упорядкувала і видала зворушливі і правдиві книги «Листи до матері з неволі», «Творчість і життя», «Вірити – і тільки!»). Вона часто виступала з глибокими і повчальними розповідями про сина. Біля неї гуртувалася молодь і вчилися глибоко розуміти громадянські чесноти, забезпечені діяльною любов'ю. Для Ніни Михайлівни то було не просто вшанування пам'яті сина – то було продовження його справи виховання чесних і сміливих громадян, слово яких сповнене любові до України і віри в Бога. Практично то була наука громадянської активності і відповідальності за долю рідного краю.

За книги про сина Ніна Михайлівна була відзначена премією імені Олени Теліги, а також нагороджена Орденом «За мужність» I ступеня. Вона належала до тих діяльних авторитетних громадян, що дають приклад служіння і залишаються жити в пам'яті поколінь.

Є. Сверстюк

Схиляємось у молитві за спокій її доброї душі:

Євген і Валерія Сверстюки, Осип і Надія Зінкевичі, Віктор і Катерина Ющенки, Валентина Попелюх (Стус), Валентина Чорновіл, Микола Плахотнюк, Алена Пашко, Алла Марченко, Семен Глузман, Раїса Руденко, Петро Вінс, Андрій Григоренко, Раїса Мороз, родина Антоненка-Давидовича, Наталя Кучер, Василь Овсієнко, Інна Філіппова, Ніна Міщанчук, Ніна Романюк, Вахтанг Кіпіані, Зіновій Антонюк, Юрій Бадзьо, Світлана Кириченко, Леонід Плющ, Святослав Караванський, Ольга Кобець, Євген і Борис Захарови, Володимир Каплун, Мойсей Фішбейн, Ніна Вірченко і Ростислав Доценко, Олександр Сугоняко, Мирослав Симчич і Раїса Мороз, Йосиф Зісельс, Євген і Галина Пронюки, Мирослав і Люба Мариновичі, Ірина та Ігор Калинці, Стефанія Шабатура, Микола Матусевич, Ольга Гейко, Михайло, Богдан і Ольга Горині, Левко Лук'яненко, Лесь Танюк, Володимир Тихий, Олесь Шевченко, Віталій Шевченко, Василь і Віра Лісові, Галина Севрук, Ірина Жиленко, Людмила Семикіна, Наталка Осьмак, Степан Хмара, Раїса Лиша, Микола та Андрій Горбалі, Ольга і Павло Стокотельні, Григорій Куценко, Андрій і Марія Кочури, Надія Самуляк, Олена Проскура, Сергій Білокінь, Марія Овдієнко, Петро Розумний, Кузьма Матвіюк, Олесь Сергієнко, Богдан Черномаз, Лариса і Тетяна Крушельницькі, Зорян і Оксана Попадюки, Марія Гель, Юрій Шухевич, Григорій Приходько, Мирослава Зваричевська, Олекса Різників, Галина Могильницька, Ганна Михайленко, Олена Голуб, Євген та Олесь Обертаси, Галина Вознакушнір, Рита і Борис Довгані, Іван Русин, Анатолій Русначенко, Марія Овдієнко, Ростислав Семків, Анатолій Кислій, Людмила Голубчик, Володимир Сіренко, Борис Довгалюк, Леонід Фінберг, Костянтин Сігов, Володимир Мармус, уся школа № 175 імені Валерія Марченка.

ЛЕСЯ БАНДЕРА

*«Тату, Ти є символом для цілої країни...»
Українська правда, 29.08.2011 – Степан Бандера*

Після вбивства батька тринадцятилітня дочка провідника ОУН почала вести щоденник, в якому писала про все приємне і наболіле: про Бога, місце людини в цьому світі, першу любов, кіно, музику, морозиво та всякі дівочі пригоди.

Тітка Леся народилася в Німеччині майже 64 років тому, 27-го серпня, 1947-го року. Їй було дванадцять, коли її батько Степан Бандера загинув від підступної руки кремлівського агента.

Тільки після смерті батька вона дізналась, яке в неї справжнє прізвище, усвідомила, чия вона донька.

Наступного року родина імігрує до Канади. Це мама Ярослава з дому Опарівська (1919-1979), старші сестра Наталя (1941-85) і брат Андрій (1946-1984) та Леся. Оселилися в Торонто.

Леся закінчила гімназійні студії в HumberSide Collegiate Institute в 1964 р. З наступного року і до 1968 року вчилася в Університеті Торонто, слухала лекції з філософії, сучасну історію. Працювала в університетській бібліотеці, а також в архівах Визвольного Фронту.

В різних часах працювала в канцелярії д-ра Миколи Остафійчука в Ошаві, в Українській майстерні художньої кераміки під керівництвом пані Ірини Мороз в Торонто та перекладачем для Дослідницького Інституту «Україніка».

Ще в Німеччині була в Пласті. Належала до осередку СУМ в Торонто, таборувала на оселях СУМ «Веселка», де в 1970 була писарем, та «Білогорща» в Судбурах.

У 1971-1975 рр. Леся Бандера повернулася до Мюнхену, де працювала перекладачем та коректором в редакції газети “Шлях Перемоги”.

З 1980 року працювала перекладачем для Комітету людських прав при Світовому Конгресі Вільних Українців під головуванням Христини Ісаїв.

Леся володіла українською, англійською та німецькою мовами, добре знала французьку, іспанську, італійську, російську та португальську.

(1947-2011)

Їй подобалося малювати, вишивати, плести та писати вірші, які друкувалися в різних виданнях.

Свої мистецькі роботи дарувала різним благодійним організаціям – в тому числі Українсько-канадській Суспільній Службі.

В останні роки Леся боролася з рядом недуг. У кінці липня ц.р. тітку забрала швидка допомога. 15-го серпня 2011 р. вона тихо померла в шпиталі Св. Йосифа а Торонто.

Попри усі життєві виклики Леся Бандера була віддана ідеалам свого батька, дуже скромною й водночас життєрадісною людиною.

Леся поховали на цвинтарі Parklawn Cemetery, поруч з мамою та братом.

В родинному архіві зберігаються листи, які свідчать про безмежну любов дочки та батька.

Наприклад, у березні 1955 р., коли Лесі було сім рочків, вона написала: «Найдороший Тату! Мені дуже сумно, що Тебе нема. В хаті дуже порожно без Тебе. Чого Ти аж так далеко до Ірляндії поїхав. Напиши мені, коли ти прийдеш. Приїдь уже незадовго, бо мені дуже тужно за Тобою. Цілую Тебе щиро, Твоя Леся».

Тоді вона не знала, що їй справжнє прізвище Бандера. Родина жила під прізвищем Попель у Мюнхені з часів війни. Згідно з легендою, її батько, Стефан Попель, був журналістом газети «Український Самостійник».

Після вбивства батька тринадцятилітня Леся почала вести щоденник, в якому писала про все присмне і наболіле: про Бога, місце людини в цьому світі, першу любов, кіно, музику, морозиво та всякі дівочі пригоди.

В ті роки Лесині думки часто поверталися до батька...

2-го жовтня 1960 р. (Лесі 13 років)

«Божу волю людина може виконати, до того вона народилася тай живе; але ніколи людина не може супротивитися Божій волі та й протидіяти їй, щоби воля Божя не була виконана. Це є властиво принцип духовний цього світу, добре відомий християнам, підсвідомо в свідомості не-християн. Божя воля керує цілим світом, кожним народом, кожною поодинокую людиною та кожною спільнотою людей.

Такою була воля Божя, передчасно закінчити татове життя героїчною смертю, смертю для України. І тому мусить бути воля Божя залишити нас, родину тата, без батька, щоби ми вступили в боротьбу за життя, щоби ми показали нашу спроможність жити, ми три, тата діти. Але чому ж теж якраз маму мусів трапити такої страшний удар? Чи мама не мала їх вже досить в своїм житті?

Цего я не можу казати, це не є ще в мої силі зрозуміти, хоч ідуть мої думки часто в той напрям. Але я радо вступаю в оцю боротьбу з життям, щоби його побідити».

29-го червня 1960р.

«Нараз знов зійшли мої думки до тата.

Я часто мушу про тебе думати, у всім я тебе шукаю, у всім, що гарне, близьке, взагалі всюди я тебе шукаю, твою думку, твоє слово, твою любов, твою силу.

Коли я шукаю відповіді на мої питання, і як я їх знайду, то мені так є, так якби ти до мене говорив, ти мені радив, і коли я чую, що та відповідь є правильна, то я знаю, що ти мені її сказав, а через тебе мені її сказав Господь Бог. І тоді я така щаслива, бо знаю, хто мене охороняє, хто дає силу, хто дає віру, і що мені дає ту віру. Тоді я знаю, що так довго як цей охоронитель є над нами, ніяка кривда не станеться нам».

13-го липня 1960р.

«Нині рано в нас була кінцева Служба Божя, а потім роздали свідоцтва. Я цього року дістала найліпше в класі, Андрій і Наталка – середні свідоцтва. Цим разом навіть Мама досить втішилася, я була така рада, що я татове ім'я не сплямилася, а навпаки відповідно запрезентувала його. Тоді я була в бібліотеці, а потім ми поїхали на цвинтар. Татова могила вже є засаджена. Щойно тоді я собі пригадала, як давно ми вже не були на татовій могилі і як рідко в останніх часах думаю про тата... Тато якби бачив то свідоцтво, то взяв і поцілував би мене, глянув так на мене, що я побачила би, як мене тато любить, і як я тата люблю погляд, якого ціле моє життя не забуду, і тішився би зі мною, навіть як тато би мав дуже мало часу...».

«...Тепер я знаю до чого цей денник є. Хоч як часто я пишу тут про таке, що мене злостить, мене болить чи раниць, то це не має такий

великий вплив на мої даліші думки. Але як я тут напишу про щось гарне і велике, то це збуджує в мене таке велике почуття вдячності і любові, яке би без того не було таке велике і правдиве, ніж я можу до когось говорити або писати добре і гарно про інших людей».

4-го вересня 1960р.

«...ми зараз почали говорити про актуальну тему, про наш виїзд до Канади. ...кілька днів тому ми дістали дозволення [дозвіл на іміграцію]. Масмо їхати в половині жовтня, два дні по річниці смерті тата.

Найдорожчий тату!

Вже майже рік минув від Твоєї смерті, майже рік часу, це довгий час, здавався ніби це вічність, в якій жиється тільки теперішнім часом, немає жодної будучності.

Тату, ми жили, ми діти в родині, щасливим життям, життям без біди і лиха, хіба маленького, невеличкого, ми мали справжню родину, знали це щастя, мати батька і маму. Ми мали Тебе як батька.

Я мала людину, яку я найбільше в житті любила, перед мною як приклад. Кожного дня Ти мені наново вказував дорогу, керував моїм життям. Тоді я собі того ще не була свідома, хіба часом я те підсвідомо відчула. Я лише знала, що я Тебе страшно любила...

Ти більше заповнював моє життя. Ти для мене часто був все, напевно так само для Андрія і Наталі...знаю, що Ти теж нас всіх однаково любив з цілого серця, та з цілої Твоєї душі. Як ти на довший час виїхав, я за Тобою тужила, і чекала часто нетерпеливо на Твій приїзд. Але одно з того залишилося мені найбільше в серці, в пам'яті одну подію я бачу і буду все бачити ще цілком виразно перед очима.

Вечір, перед сном, як я тобі казала «на добраніч», Ти мене переважно цілував перед сном в личко. Часом я якось не могла підійти до Тебе, але тоді Ти мене все ще з Твоюю усмішкою прикликав. І все одно, чи Ти мав багато роботи чи ні, чи ти був зайнятий чи ні, Ти все на мене подивився Твоїм батьківським поглядом і усміхався до мене, тай ще переважно заговорив кілька слів.

Це було найбільше щастя, яке я до тепер зазнала, і мабуть я такого щастя вже не зазнаю ніколи, Тату. І то, що Ти вкорінив тим Твоїм поцілунком, Твоїм поглядом на мене, Твоюю усмішкою, то залишиться мені на все.

В твоїм погляді на мене було все, Твоя любов, вся Твоя вдача, твої клопоти та старання за нас, Твоя втіха нами, Твої бажання та вимоги до нас. Все було в Твоїм погляді та в Твої усмішці. Та якщо я щось добре зробила в цей день, я була горда з того і тішилася, що я Тобі зробила утіху. І якщо я зробила щось зле, то я собі все пригадала та й встида-

лася за те, навіть якщо ти того не знав, а тоді тим більше, бо це було мені так, якби я Тобі за Твоїми плечима зло вчинила, так як би Ти мені довіряв тай думав про мене якнайкраще, а я Твоє довір'я надуживала та й розчарувала Тебе.

Тату, і власне в вечір перед твоєю трагічною смертю ти мене знову цілував, глянув на мене, усміхнувся та запитав ще кілька слів. І в цей вечір я так спеціально відчувала те велике щастя, наче б я мала передчуття, що це останній раз в моєму житті я буду відчувати оце щастя.

Ти сидів в великій кімнаті, читав газету, говорив та жартував з мамою, і Ти був такий спокійний, веселий та задоволений, і мама теж. Мені тепер є так, якби я тоді від тебе попрощалася, і цей вечір залишився мені незабутнім і найкращим мого дотеперішнього життя.

Тату, я довго вже про Тебе не думала, я як тоді лише дуже коротко, бо я мала інше в голові...я довгий час забула про те все, і аж тепер я собі знов освідомила наше положення. Покидати Твою могилу, Тату, місце нашого життя з Тобою, та й залишитися з того тільки спомини та й знімки.

Тільки рідко вернутися на Твою могилу, вже не можти бачити місце, де ти ляг спочити, не можти прийти до тебе, коли хочеться, все лише в думках. Але Ти все одно все з нами будеш, все Ти будеш нам дороговказом, будеш нас вести правильною, прямою дорогою аж до мети.

До Твоїї мети, до тої мети, до якої Ти все сягав та й добивався, але якої ти не міг досягнути і якої Ти не міг добитися, не судилося Тобі, призначив Господь Бог інших до того діла.

Тобі судилося, Тату, лягти на полі визвольної боротьби України. Ти є символом для цілої країни. Ти є символом для українських націоналістів та патріотів. Ти є нашим провідником, Тату, бо я як дуже я Тебе любила, як ти ще жив, але ще більше я люблю Тебе тепер, коли Тебе більше нема біля нас.

І тату, прошу, дай мамі нової охоти та сили до життя. Нехай мама ще бодай трохи полюбить життя та знайде ціль життя і таке щось, щоби мамі заповнило життя».

Тепло їй чарівної усмішки теті Лесі ніколи не згасить в наших серцях! Вічна їй пам'ять!

*Степан Бандера,
перекладач, журналіст
онук провідника ОУН Степана Бандери – Героя України
«Українська правда» 29.08.2011*

ОЛЕГ ОЗАРКО

Озарко Олег Іванович нар. 08.03.1947 р. в с.Дубівці Галицького р-ну на Івано-Франківщині в патріотичній родині, серед яких були члени ОУН та УПА. Рідний дядько Озарко Петро, розстріляний чекістами в 1944 році, вся родина рідної тітки Ганки, маминої сестри, а їх 7 чоловік, була репресована і вислана до Сибіру.

Закінчив Закарпатський лісотехнічний технікум. Працював у Івано-Франківському проектному інституті, а потім у будівельному управлінні виконробом.

У 60-х роках активно зблизився з колишніми політв'язнями, вивчав історію України. У квітні 1974 року був заарештований. Звинувачувався за те, що «...на протязі 1968-1973 років систематично виготовляв та розповсюджував документи з завідомо неправдивими вигадками, що порочать радянський державний і суспільний лад, які зберігав в себе на квартирі».

Передавав іншим читати В. Кубійовича «Географію українських і сусідніх земель», «Історію України» І.Петренка, виданого в Кракові в 1941 році, документ Івана Дзюби «Виступ на вечорі, присвяченому тридцятиліттю В.Симоненка», переписану власноручно поему «Мазепа», «Декалог або 10 заповідей українського націоналіста», «Інтернаціоналізм чи русифікація» Івана Дзюби та інші твори націоналістичного характеру, що починаються словами «Чи ви хлопці спали...», «Вставаймо, браття», «Коли ви вмирили», «Люба матусю, я все до тебе», «В горах грім гуде», «Як олень той, що загнаний в болото» і т. д.

Засуджений Озарко Олег за статтею 187-1 КК УРСР і позбавлений волі на два роки.

У кінці 80-х та на початку 90-х років активно брав участь у всіх протестних заходах та мітингах, включився у створення Руху, Товариства української мови. Депутат Івано-Франківської обласної ради 1-го скликання. У 1991 році – голова Товариства політв'язнів і репресованих Івано-Франківської області, активний член «Просвіти».

Згадки про Озарко Олега Івановича в друкованих виданнях:

1.«Утаємничені замахы». Автор Г.Бурнашов (публіцистика) Ів.-Франківськ,2005 р.

(08.03.1947 — 28.09.2011)

2. «Міста і села Галицького району». Історія, пам'ятки, особистості с.Дубівці, автор Федунків, 2001 р.

3. «Через терни до Правди Святої». Історичні оповіді, нариси, спомини, автор В.Савчук, 2008 р.

Помер 28 вересня 2011 року.

СПОГАД ПРО ОЛЕГА ОЗАРКА

Я їздив на похорон. Він жив на новій вулиці, що названа вулицею сотника Голинського. Приємно здивований, що з кожної хати вулиці, на якій жив, і прилеглих до неї, всією сім'єю приходили вклонитися Олегові, помолитися Богові за нього і попросити йому Царства небесного... І тоді я відчув, як високо люди цінували його за його добру душу. За те, що він кожного року організовував їх на колядування у Різдвяні свята. Був готовий прийти на допомогу кожному, кому вона була потрібна. Любив співати українських пісень, умів розповісти цікаву небилицю й розвеселити гурт, аналізував політичні новини і радий був ділитися ними із сусідами, розповідав цікавинки з газет, яких завжди передплачував кілька, у тому числі «Літературну Україну» і «Слово просвіти». Носив козацькі вуса. Прожив чесне й патріотичне життя. Шкода, що пішов із життя не у похилому віці. Хай душа його потрапить у те надземне середовище, яке становить український інформаційний простір, що об'єднує живих і мертвих порядних людей нашого українського роду!

На його могилі високо лопотить наш дорогий жовто-блакитний прапор.

Хай земля буде йому пухом!

Левко Лук'яненко,
Герой України

Зона

Видання всеукраїнського товариства політв'язнів і репресованих

Верстка М. Чепразова

Підписано до друку 30.12.2011 р. Формат 60x90 1/16

Папір офсетний. Друк офсетний

Гарнітура Times New Roman. Ум. друк. арк. 15,46

Наклад 700 пр. Зам. № 474

Надруковано в друкарні «Сімекс-прінт»

Свідоцтво ДК № 3807 від 22.06.2010

м. Одеса, вул. Дальницька, 53

Тел./факс: (048) 721-22-32, 717-33-85